

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN ATAMALARDA
UYGULADIĞI LİYAKAT ESASLARI

HÜSEYİN GÜZEL
20810501030

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET ŞİMŞİR

KONYA-2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüseyin Güzel		
	Numarası	20810501030		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet Şimşir		
Tezin Adı	HZ. PEYGAMBER'İN ATAMALARDA UYGULADIĞI LİYAKAT ESASLARI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hüseyin GÜZEL

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüseyin GÜZEL
	Numarası	20810501030
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Mehmet ŞİMŞİR
	Tezin Adı	HZ. PEYGAMBER'İN ATAMALARDA UYGULADIĞI LİYAKAT ESASLARI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan HZ. PEYGAMBER'İN ATAMALARDA UYGULADIĞI LİYAKAT ESASLARI başlıklı bu çalışma 10/05/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Mehmet ŞİMŞİR	
2	Doç. Dr.	Mustafa AKKUŞ	
3	Doç. Dr.	M. Ali KAPAR	

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

İslâm tarihini yalnızca siyasi ve askerî gelişmelerden ibaret olarak düşünmek, tarihsel süreç içerisinde Müslümanların Hz. Peygamberin öncülüğünde ortaya koyduğu birçok önemli icraatlarını göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Temeli vahye ve Hz. Peygambere dayanmakla birlikte kendinden önceki toplumlardan da esinlenerek şekillenen İslâm kültür ve medeniyeti oldukça zengindir ve her alanda dikkate alınması gerekir. İslâm Devletinin kurucusu Hz. Peygamber, bütün işlerinde muvaffak olmuş ve her anlamda başarısını ispat etmiştir. Bu sebeple O'nun hayatı, her alanda başarılı olmanın yollarını öğrenme açısından bizim için en güzel örnektir. Hz. Peygamber'in hayatına dair yapılan tüm bilimsel çalışmalar, İslâm'ı ve onun getirdiği medeniyeti tüm özellikleriyle kavramamıza vesile olacaktır.

Tezin hazırlanma sürecinde, tüm yoğunluğuna rağmen bilgi, birikim ve yönlendirmelerinden faydalandığımız, saygıdeğer hocam danışmanım Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR'e, çalışmalarımızın hazırlanmasında desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet GÜZEL'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarımız sırasında bana manevi desteklerini esirgemeyen ve büyük bir sabırla çalışmalarına yardımcı olan sevgili aileme şükranlarımı sunarım.

Hüseyin GÜZEL
2024

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüseyin Güzel
	Numarası	20810501030
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet Şimşir
	Tezin Adı	Hz. Peygamber'in Atamalarda Uyguladığı Liyakat Esasları

ÖZET

Hz. Peygamber, yalnızca İslâm'ı tebliğ etmekle kalmamış insanların bir arada huzur içerisinde nasıl yaşamaları gerektiği konusunda da topluma örnek olmuştur. O, insanlara hidayet rehberidir ve uygulamalarıyla insanlığa en müstesna örnekleri sunmuştur. Medine'ye hicretinden sonra etrafındakilerle birlikte kutlu hareketini bir devlete dönüştürmüştür. Bu süreçte kabile toplumundan düzenli bir yapıya geçişi sağlamış, daha sonra sistematik kurumlar oluşturmuştur. Akabinde devlet kademelerine yaptığı atamalarda liyakat ilkesini ve önemini ortaya koymuştur.

Çalışmada “Hz. Peygamber Dönemi Atamalarında Uygulanan Liyakat Esasları” konusu ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Hz. Peygamber'in devlet yönetiminde yaptığı görevlendirmelerde uyguladığı liyakat esaslarını ve bu esasları nasıl kullandığını belirlemektir. Hz. Peygamber, İslâm dinini tebliğ faaliyetlerini yürütürken hangi özellikteki insanlara, ne çeşit görevler vermiştir? Peygamberlik vazifesini yerine getirirken kimleri, ne zaman, hangi şartlarda ve kaç farklı görevde vazifelendirmiştir? Tüm görevlendirmelerinde hangi ortak kriterleri kullanmıştır? Sorularına cevap aranmış, Hz. Peygamber'in devlet görevlendirmelerindeki liyakat esaslarının tanınması ve tanıtılması hedeflenmiştir.

Araştırmada liyakat ilgili kavramsal çerçeve, Hz. Peygamber'in siyasî ve idarî, askerî, adlî, iktisadî ve eğitim atamalarında liyakat konuları ele alınmıştır. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in İslâmî yönetim tecrübesinde hem dinî hem siyasî lider olarak icra ettiği faaliyetlerin ortak kriterleri tespit edilmiş ve toplanmış olan veriler ışığında görevlendirmelerde uygulanan kriterler on başlık altında değerlendirilerek Hz. Peygamber'in atamalarda uyguladığı liyakat esasları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Câhiliye, İslâm Devleti, Liyakat.

Author' s	Name and Surname	Hüseyin Güzel
	Student Number	20810501030
	Department	History Department / Medieval History Department
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	Assoc. Dr Mehmet Şimşir
	Title of the Thesis/Dissertation	The Prophet Merit Principles Applied in Appointments

ABSTRACT

The Prophet not only preached Islam but also set an example for the society on how people should live together in peace. He was a guide of guidance to people and offered the most exceptional examples to humanity with his practices. After his migration to Medina, he transformed his blessed movement into a state with those around him. In this process, he ensured the transition from a tribal society to an organized structure and then created systematic institutions. Subsequently, he revealed the principle and importance of merit in his appointments to state levels.

In this study, the subject of “Merit Principles Applied in the Prophet's Appointments” is discussed. The aim of the study is to determine the principles of merit applied by the Prophet in his appointments in state administration and how he used these principles. What kind of duties did the Prophet assign to which kind of people while carrying out the activities of communicating the religion of Islam? Who, when, under what conditions and in how many different tasks did he assign while fulfilling his prophetic mission? Which common criteria did he use in all his assignments? Answers to these questions were sought, and it was aimed to recognize and introduce the principles of merit in the Prophet's state appointments.

In the research, the conceptual framework of merit, merit in the Prophet's political and administrative, military, judicial, economic and educational appointments are discussed. As a result, the common criteria of the Prophet's activities as both a religious and political leader in the Prophet's Islamic administrative experience have been identified, and in the light of the collected data, the criteria applied in appointments have been evaluated under ten headings and the merit principles applied by the Prophet in appointments have been analyzed.

Key Words: Islamic History, Ignorance, Islamic State, Merit.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
3. Araştırmanın Sınırlılıkları Kapsamı	3
4. Araştırmanın Kaynakları	4
5. Araştırmanın Yöntemi	7
6. Kavramsal Çerçeve	9

BİRİNCİ BÖLÜM

SIYASÎ, İDARÎ VE ASKERÎ ATAMALARINDA LİYAKAT

1.1. Siyasi ve İdari Atamalarda Liyakat	17
1.1.1. İdari Deneyim ve Yönetim Becerileri	18
1.1.1.1. Attâb b. Esîd	19
1.1.1.2. Osman b. Talha	22
1.1.1.3. Dihye b. Halîfe el-Kelbî	26
1.1.1.4. Ebû Zer el-Gıfârî	27
1.1.1.5. Mâlik b. Avf	29
1.1.2. Adalet Anlayışı	30
1.1.2.1. Muâz b. Cebel	33
1.1.2.2. Huzeyfe b. Yemân	35

1.1.3. Toplumsal İlişkiler ve Diplomasi Becerileri	36
1.1.3.1. Bâzân.....	39
1.1.3.2. Amr b. Ümeyye ed-Damrî.....	40
1.1.3.3. Hâtıb b. Ebû Beltea	42
1.1.3.4. Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî.....	44
1.2. Askerî Atamalarında Liyakat	46
1.2.1. Savaş Tecrübesi ve Stratejik Yetenekler.....	51
1.2.1.1. Hamza b. Abdülmuttalib	51
1.2.1.2. Ukkâşe b. Mihsan.....	53
1.2.2. Ahlaki Değerler ve İslâmi İlkelerle Uyum.....	55
1.2.2.1. Ebû Ubeyde b. Cerrâh.....	55
1.2.2.2. Ca'fer b. Ebû Tâlib.....	59
1.2.2.3. Üsâme b. Zeyd	61
1.2.3. Liderlik Nitelikleri ve İnsan Yönetimi.....	63
1.2.3.1. Sa'd b. Ubâde	63
1.2.3.2. Hâlid b. Velîd	64
1.2.3.3. Amr b. el-Âs	66

İKİNCİ BÖLÜM

ADLÎ, İKTİSADÎ VE EĞİTİM ATAMALARINDA LİYAKAT

2.1. Adlî Atamalarında Liyakat	68
2.1.1. İslâm Hukuku Bilgisi ve Uygulama Yeteneği.....	69
2.1.1.1. Muâz b. Cebel	69
2.1.1.2. Abdullah b. el-Abbâs.....	71
2.1.2. Adalet Anlayışı.....	72
2.1.2.1. Fatima bint el-Esved	72

2.1.3. Güvenilirlik	73
2.1.3.1. Abdullah b. el-Erkâm	73
2.1.3.2. Ali b. Ebû Tâlib	75
2.2. İktisadî Atamalarda Liyakat	77
2.2.1. Alan Bilgisi ve Tecrübesi	78
2.2.1.1. Ebû Hasme el-Ensârî (ö. 41/661)	78
2.2.1.2. Abdullah b. Revâha (ö. 8/629)	79
2.2.2. Güvenilirlik	81
2.2.2.1. Ebû Mûsâ El-Eş'Arî (ö. 42/662-63)	81
2.2.2.2. Erkâm b. Ebü'l-Erkâm	82
2.3. Eğitim Atamalarında Liyakat	83
2.3.1. İslâmi Eğitim ve Bilgi Seviyesi	85
2.3.1.1. Mus'ab b. Umeyr	85
2.3.1.2. Zeyd b. Sâbit	87
2.3.2. Kişisel Yetkinlik	89
2.3.2.1. Amr b. Âs (ö. 43/664)	89
2.3.2.2. Abdullah b. Muğaffel	91
2.3.3. Sorun Algılama ve Çözme Kabiliyeti	92
2.3.3.1. Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670)	92
2.3.3.2. Abdullah b. Mes'ûd	93
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EI	: Encyclopedia of Islam
ed.	: Editör
İSTEM	: İslâm Sanat Tarih Edebiyat ve Musikisi Dergisi
thk.	: Tahkik Eden
m.	: Miladî Tarih
h.	: Hicrî Tarih
ö.	: Vefat Tarihi
ra.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzer (ler)i
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihi her zaman hak ile batılın, iyi ile kötünün, kudretli ile zayıfın, cesur ile korkağın, âdil ile zalimin mücadelesine sahne olmuştur. Tarih bu mücadeleyi her ne kadar toplumların hükümdarları şahsında kayda geçse de gerek salt fiziki hududu gerek nüfuz ve hâkimiyet sınırları açısından idarecilerin tek başlarına böylesine büyük bir organizmayı yönetmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle, nitelikli çalışanlardan oluşan bir idarî kadro, planlı ve programlı bir organizasyon yapısı ve fevriyet, duygusallık, öngörü ve içgörü eksikliklerinden arındırılmış bir zihniyet ve hareket kabiliyetine ihtiyaç duyarlar. Sadece bu şekilde örgütlenmiş ve yönetilen bir toplum "devlet" olarak adlandırılabilir.

İslâm Devleti'nin ilk merkezinin Medine şehri olduğu, devletin temsilcisi Hz. Peygamber'in idarî uygulamaları, görevlendirme ve azil kriterleri, terfi ve tenzil kararları ve bu kararlarda adı geçen şahsiyetler çalışmanın temel konusudur. Kaynakların elverdiği ölçüde atama kararlarında adı geçen şahsiyetler ele alınmıştır. Bu isimlerden yola çıkılarak Hz. Peygamber'in atamalarda uyguladığı genel yeterliliklerinin zaman, zemin, çevresel unsurlar ve olay-olgu-sonuç bağlamında incelenmesi esas amacı teşkil etmiştir. Konunun sınırları Hz. Peygamber'in yönetim ve siyaset anlayışını alarak döneme genel hatları ile bakacak tahlilî bir incelemeyi kapsamıştır. Hz. Peygamber merkezli liyakat uygulamaları irdelenerek yapılan atamaların sonraki dönemlere iz düşümleri incelenmiştir.

İncelenen bu dönem, Müslüman üst kimliğinde birbirinden farklı dinamikleri olan grupların temsil edildiği dönemdir. Bu dönemde, Evs, Hazrec vb. Medine Müslümanları, Benî Hâşim, Benî Adî, Benî Ümeyye vb. kabilelerden müteşekkil Mekke Müslümanları ile Yahudiler, Hristiyanlar, müşrik Araplar, diğer çevre kabile üyeleri gibi her an çözülmeye ve çatışmaya müsait grupların mevcudiyeti tarihçe Sâbittir. Tüm bu farklı karakterleri bir arada tutan ve çatışmadan sevk ve idare eden Hz. Peygamberin sistematik ve sürdürülebilir kriz yönetimidir. Her biri diğerinden farklı hususiyetleri olan bu toplulukların bir arada yaşamasının formülü kimi zaman

galip gelmenin verdiği semere iken kimi zaman imanî motivasyon olarak kendini göstermiştir. Kesin olan şudur ki bu farklı gruplar ancak gerçek adaletin ve vazifenin liyakatli ellerde tecelli ettiğine inandığı sürece bir arada kalabilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hz. Peygamber eseri olan Asr-ı Saâdet'e nasıl ulaşmıştır? Hz. Peygamber'in kendisinden önceki ve sonraki asırlarda, birçok hükümdarın ve filozofun üzerine konuşmalar yaptığı, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ütopya olarak gördükleri, üzerine kitaplar yazdıkları "ideal devlet" unvanına çok sınırlı imkânlar ve zor şartlar altında, çok kısa denebilecek bir sürede, son derece kesin ve etkili bir sonuçla nasıl kavuşulmuştur? Pek tabii bu durum basit bir olay yahut tesadüfi bir başarı değildir. İlk dönem İslâm tarihine bakıldığında nüzulünden tebliğine, İslâm'ın inkişafından hicrete, Mekke'nin fethinden veda hutbesine kadar ciddi bir teşkilat ve hareket olgusunun mevcudiyeti görülmektedir. Bu kimi zaman Mekke dönemi gibi zor şartlar ve kısıtlı imkânlar sebebi ile örneklendirmekte güçlük çektiğimiz bir dönem olarak karşımıza çıkarken kimi zaman Medine dönemi gibi her bir icraatı, her bir kararı ile yoğun örnekliğin görüldüğü bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır.

Mekke döneminde 'yeni bir dinin' mübelliği olan Hz. Peygamber gelen vahiyleri emrolunduğu üzere önce yakın akrabalarına tebliğ etmiş sonrasında kendi sınırları çerçevesinde bu dinî teşmil etmiştir. İlk müntesiplerce sahiplenilmesini sağladığı bu küçük yeni topluluğun inşası sonrasında ise yine emrolunduğu üzere açık tebliğ ile fiili çabaya girişmiştir. Bu putperestlik ile açıktan mücadele, tevhide çağrı çabası elbette dikkatle incelemeyi hak etmektedir. Yeni topluluk ile küllî bir değişim yaşanan eski topluluk arasındaki tepkime, çeşitli zulüm, boykot ve ambargolar, Habeşistan hicreti ve Medine hicreti gibi sosyal yapıyı derinden etkileyen hâdiselerle kendini göstermiştir. Plan programdan uzak, teşkilat ve iletişimi son derece sınırlı bu yeni yapı başarısını karizmatik siyasî lider anlayışı ile birlikte tebliğ odaklı dinî lider anlayışının hâkim olmasından almaktadır.

Medine döneminde ise Mekke döneminin aksine "yeni din" ve "yeni topluluk" sonrası "yeni devletin" temelleri atılmıştır. Böylece teşkilatlanma, kurumsallaşma, idarî-siyasî-askerî görev paylaşımı, yeni bir toplum inşası için sosyo-

ekonomik şartların temini, mabet merkezli oluşum, farklı kültür, inanç, etnik gruplarla bir arada yaşama tecrübesi, politik manevralar, uluslararası anlaşmalar, savaşlar, seferler, ticarî faaliyetler gerçekleşmiştir. Bu seyir planlı, programlı, teşkilatlı, iletişim ve istihbarat faaliyetleriyle aktif ve karizmatik siyasî lider anlayışının hâkim olduğu bir mahiyet arz etmektedir.

Konuyla ilgili istifade edilen kaynaklarda zikredilen hakikatin izahı için belirli dönemlerde çeşitli akademisyenler ve araştırmacılar tarafından Hz. Peygamberin tebliğ faaliyetleri, imamlığı, idareciliği, komutanlığı, gayri Müslimlerle ilişkileri, uluslararası diplomasisi, aile ve akrabalık ilişkileri gibi konular işlenmiştir. Hatta ashâb-ı kirâm'ın dilinden Hz. Peygamber'in çeşitli hususiyetleri dile getirilerek incelenmiş kimi zaman ciddi akademik sonuçlara ulaşılmış kimi zaman ise konunun kırılğanlığı sebebiyle vaaz ve nasihat kabilinden çalışmalar olarak kalmıştır. Ancak dikkate şayan bir husus, tüm bu çalışmalarda göz ardı edilemeyecek kadar mühim belki de tüm bu idarî-siyasî-sosyal organizasyonun toplumsal kabulü açısından kritik önemi haiz olan 'liyakat' kavramları müstakilen incelenmemiştir. Herhangi bir yüksek lisans yahut doktora tezi konusu olarak ele alınmamış, İslâm tarihi bu açıdan değerlendirilmemiş, şahsa özel ve sınırlı bir iki dergi yazısı ve sadece bir akademik makaleden ibaret kalmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada bahsedilen boşluğu doldurmaya yönelik mütevazı bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları Kapsamı

Araştırma kapsamında incelenecek dönem Hz. Peygamber dönemidir. Ancak 'İslâm'ı anlamak için Câhiliye dönemini bilmek gerekir' kaidesine, önce Câhiliye döneminin liyakat uygulamaları analiz edilmiş, sonrasında ise Hz. Peygamber dönemindeki değişim ve gelişimin etkisini anlamak için zaman zaman Hulefâ-yi Râşidîn dönemine atıflar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise incelenen dönemlerin parametreleri ortaya konularak Hz. Peygamber'in atamalarda uyguladığı esaslar tespit edilmiş, liyakatin bugün için ne anlam ifade ettiği üzerinde durulmuş ayrıca gelecek tasavvurumuz açısından önemi ele alınmıştır. Çalışmanın sınırları açısından Hulefâ-yi Râşidîn ve sonrasında kurulan İslâm Devletleri'nin idarelerine ve yönetim ahlâklarına zaman zaman atıf yapılsa da asıl konular arasında yer verilmemiştir.

Konunun sınırları, Hz. Peygamber'in nübüvvetinden vefatına kadar geçen Hz. Peygamber dönemidir. Hz. Peygamber döneminde yönetim ve siyaset anlayışını ele alarak, döneme genel hatları ile bakıp tahlilî bir incelemeyi kapsamaktadır. Ancak 'İslâm'ı anlamak için Cahiliye dönemini bilmek gerekir' kaidesine, önce Câhiliye döneminin ehliyet liyakat uygulamaları analiz edilmiş, sonrasında ise Hz. Peygamber dönemindeki değişim ve gelişimin etkisini anlamak için zaman zaman Hulefâ-yi Râşidîn dönemine atıflar yapılmıştır. Çalışmanın sınırları açısından Hulefâ-yi Râşidîn ve sonrasında kurulan İslâm Devletleri'nin idarelerine ve yönetim ahlâklarına zaman zaman atıf yapılsa da asıl konular arasında yer verilmemiştir.

4. Araştırmanın Kaynakları

Konuya girişte ele alınan temel kavramların sözlük anlamlarını tespit etmek için öncelikle Arapçanın klasik sözlükleri olan Halil b. Ahmed'in, el-Ayn, İbn Manzûr'un Lisânü'l-Arab¹, el-Cevherî'nin Tâcü'l-Luga, İbn Fâris'in Mu'cemü Mekâyisü'l-Luga ve es-Seyyîd Şerîf el-Cürcânî, et-Ta'rîfât gibi eserlerinden tarihsel süreçte geçirdiği anlam değişimleri ve ilişkili diğer kavramlara yönelik tahliller ve açıklamalar için daha çok modern dönem sözlükleri olan Abdulhamid Ömer'in Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra², Şevki Dayf'ın, Mu'cemü'l-Vesît ve Ahmed Ali'nin el-Mu'cemü'l-Arabîyyi'l-Esâsî gibi eserlerinden yararlanılmıştır.

Elbette Türk diline girdikten sonra da bir takım anlam değişiklikleri olduğu için Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü ve İlhan Ayverdi'nin Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü yine sözcüklerin terimsel anlamının tespiti için Erdoğan Baş'ın Hukuk ve Fıkıh Terimleri Sözlüğü'nden istifade edilmiştir. Klasik dönem sözlükleriyle modern dönem sözlüklerini kıyaslamanın bir faydası da anlamın tarihsel süreçte farklılaşp farklılaşmadığını, yeni anlamlar kazanıp kazanmadığını görmek ve müelliflerin kelime izahı için verdiği örneklerdeki anlamlar doğrultusunda anlama ve yorumlama faaliyetine pozitif katkı sağlamaktadır.

¹ İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, c. II. Dâr-u Sâdır, Beyrut, 1993.

² Abdulhamid Ömer, Ahmed Muhammed, **Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l Muâsıra**. c. IV, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 2008.

Kelime ve kavram tahlillerinden sonra konunun esasına gelindiğinde Hz. Peygamber'in idare ve yönetimiyle ilgili kabile ve vilayetlere görevlendirdiği idareci, komutan, âmil ve muallimlerin isimlerinin tespiti için siyer ve megâzî alanındaki eserlere müracaat edilmiştir. Hususen Hz. Peygamber'in risaleti öncesine dair bilgiler ve peygamberliğin Mekke dönemi, Mekke'nin şehir idaresi açısından incelenmesi ve Kureyş'in ticarî ilişkileri gibi bilgiler açısından ilk siyer müelliflerinden İbn İshâk'ın (ö.151/768) Kitâbu's-Siyer ve'l-Megâzî³ adlı eserine sıklıkla müracaat edilmiştir. Yine benzer bilgilerin temini ve mukayesesi için Vâkıdî'nin (ö.207/823) Kitâbu'l-Megâzî⁴'sine ve kaynak itibariyle büyük ölçüde İbn İshâk'a dayanan İbn Hişâm'ın (ö.218/833) es-Sîretü'n-Nebeviyye⁵'sine de başvurulmuştur. İbn Hişâm Mekke dönemindeki olaylar ve kahramanları hakkında neredeyse tüm detayları içermektedir. Bu eserlerin yanı sıra görevlendirme ve azillerde bahsi geçen isimler ile vazifelerin niteliği hakkında detaylı tabakât bilgisi ve genel bilgiler için pek çok yerde Vâkıdî'nin de talebesi olan ve eserinde İbn İshâk ve İbn Hişâm'dan istifade eden İbn Sa'd'ın (ö.230/844) et-Tabakâtü'l-Kübrâ⁶ adlı eseri aydınlatıcı bilgiler sunmuştur. Hocaları ve diğer müelliflerden farklı olarak olayları kronolojik sıraya uymadan veren İbn Sa'd özellikle Hz. Peygamber'in nesebi, şemâili ve ahlakına dair haberleri, Mekke ve Kâbe hizmetlerine dair bilgileri, risalet öncesi ve sonrasına dair detayları anlatmakta ve naklettiği siyer bilgilerinin yanı sıra bu tarihi seyir içerisinde nüzul olan ayetlere de yer vermesi yönüyle çalışma için mühimdir. İbn Sa'd dışında çalışmada yer alan tarihi şahsiyetler hakkında tabakât bilgisiyle üstlendiği vazifelere dair genel bilgiler için başvuru kaynakları arasında, İbnü'l-Esir'in (ö.630/1230), Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe,⁷ Zehebî'nin (ö.748/1374) Siyeru A'lâmi'n-

³ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî, **Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî**, Dâru'l-Fikr, 1. bs., Beyrut, 1978.

⁴ Vâkıdî, Ebû Muhammed b. Ömer b. Vakıd es-Sehmî, **Kitâbu'l-Megâzî**, Daru'l-Alemî, 3. bs., Beyrut, 1989.

⁵ İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Meâfirî (ö. 213/825), **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Halebî, 2. bs., Kahire 1955.

⁶ İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö.230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Dâru'l-Sâdır, 1. bs., Beyrut 1968.

⁷ İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî (ö. 630/1232), **Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut 1994.

Nübelâ⁸'sı ve İbn Hacer'in (ö.852/1448) el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe⁹'si sıralanabilir.

Özellikle merkez ve taşra olarak ifade edebileceğimiz sistemde vilayetler hakkında detaylı bilgi veren Halîfe b. Hayyât'ın (ö.240/854) Târih¹⁰'i oldukça mühimdir. Müellif bu beldelere görevlendirilen kişilerin isimlerini, görevlerini tafsilatlı bir biçimde zikretmektedir. İçerik itibariyle sadece nesepleri zikretmekle yetinmeyip genel tarih bilgisi de veren Belâzürî'nin (ö.279/892) Ensâbü'l-Eşrâf¹¹'ı, ve destekleyici bilgileri açısından Fütûhu'l-Büldân¹²'ı önemli başvuru kaynaklarından olmuştur. Belâzürî malum olduğu üzere Taberî'nin (ö.310/922) de kaynaklarındandır. Eserinde yöntem olarak rivayetleri senetleriyle zikretme yolunu benimsemiştir. Özellikle incelemeye konu dönemin idarî, siyasî, malî ve sosyal yapısı hakkında çok kıymetli bilgiler ihtiva etmekte, fetihlerden sonra oluşan idarî yapı hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Zikredilen Taberî'nin Târihu'l-Ümem ve'l Mülûk¹³ adlı eseri ise döneme ait bilgileri ufak nüanslarla dahi olsa yeniden rivayet etmesiyle haberlerin topluca değerlendirilmesi ve karanlık noktaların aydınlatılması açısından oldukça mühim yer tutmaktadır. Bilindiği üzere Taberî tarih alanında kendinden önceki tüm eserlerden istifade ederek, öncekileri tamamlayacak sonrakilere örnek olacak ve günümüze tam olarak ulaşan bir eser meydana getirmiştir. Büyük tarihçilerden sayılan İbn Kesîr'in (ö.774/1372) el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı eseri kronolojik sıraya göre naklettiği olayları farklı rivayetler ile zikretmesi ve yoğun olarak hadis kaynaklarına (Buhârî, Müslim, Müsned) müracaat etmesiyle çalışmamıza yararlı oldu.

Elbette incelenen dönem sadece idarî olarak değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel öğeleriyle birlikte tetkik edilmelidir. Bu sebeple hususen

⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed- Dımaşkî Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 1439/2018, 14/401.

⁹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 845/1442), **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut 1994.

¹⁰ Halife b. Hayyât, Ebu Amr b. Halife el-Basrî (ö. 240/854), **Tabakât-ü Halife b. Hayyat**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.

¹¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (ö. 279/892), **Ensabü'l-Eşrâf**, Dâru'l-Fikr, 1. bs., Beyrut 1996.

¹² Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

¹³ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, **Târihu'l Umem ve'l-Mulûk**, 5. bs., Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2012.

malîye ve idare cihetiyle ilgili belki de en belirleyici eser Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) Kitâbü'l Harâc¹⁴ adlı eseridir. Burada idarecilere takdir edilen ücretler, zekât gelirleri ve diğer gelir kalemlerinden bahsedilmekte sosyal ve siyasal yapının ekonomik yönü ele alınmaktadır. Edebiyat ve kültür alanındaki eserler de mühim bir boşluğu doldurmaktadır. Zira bu kitapların sosyal olayları esas alarak aktardıkları bilgiler tarihî nitelikli haberleri de beraberinde taşımaktadır. Bunlar arasında en mühimleri İbn Abdirabbih'in (ö.328/940) el-İkdü'l-Ferîd'i ve İsfehânî'nin (ö.356/967) Kitâbü'lEgânî'si olarak zikredilebilir. Örneğin berîd teşkilatı ile ilgili genel bilgilere ilave olarak bölge idarecilerinin merkeze haber taşınması yönüyle bu görevlilerden çekindiği gibi özel bir bilgiye el-İkdü'l-Ferîd adlı eserde rastlamaktayız. Böylece berîd teşkilatı hakkında, sadece aldığı haberi iletmek değil aynı zamanda taşra teşkilatından merkeze her türlü bilgiyi aktarmayla görevli olduğu yorumunu yapabilmekteyiz.

Araştırmanın hazırlanmasında çağdaş kaynaklarada başvurulmuştur. Hobbes, insan doğası hakkındaki tespiti ile başlayıp siyaset üzerine yazdığı çalışması olan Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği¹⁵ Muhammed Hamidullah'ın İslâm Peygamberi,¹⁶ İslâm'da Devlet İdaresi, Ünal Kılıç'ın Şehir Yönetimi ve Valilik¹⁷, ayrıca bu kaynaklar dışında konumuzla ilgili makaleler, ansiklopedi maddeleri ve son dönemde ortaya çıkan eserlerden de istifade edilmiştir. Sonuç olarak konuyla ilgili temel İslâm tarihi kaynaklarına ve son dönemde ortaya çıkan ulaşılmaya ve konuyu izah edilmeye çalışılmıştır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntemler genel olarak tümevarım (endüksiyon), tümdengelim (dedüksiyon) ve benzeşim (analoji) şeklinde sıralanabilir.

---

¹⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, **Kitâbü'l-Harâc**, çev. Ali Özek, 1. bs., Akçağ Yayınları, İstanbul, 1973.

¹⁵ Thomas Hobbes, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, çev. Semih Lim, 15. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁶ Muhammed Hamidullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁷ Ünal Kılıç, **Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik**, Yediveren Kitap, Konya, 2004.

Bu yöntemlere ek olarak farklı disiplinlerde dokümantasyon, deney, istatistik, tasvir vb. gibi özel metotlar da kullanılabilir. Ancak sosyal bilimler alanında özellikle tarihî nitelikli çalışmalarda bu ilave yöntemlerin bazılarında yararlanmak çoğu kez mümkün değildir. Çünkü tarihî hadiselerin kendine mahsusluğu, dönem şartlarının tüm koşullarıyla oluşturularak deneyimlenmesinin imkân harici olması ve araştırmaya konu olaya dair tarafsız her türlü bilgiye/belgeye ulaşılmasının imkânsızlığı söz konusudur.

Bu bilgilere istinaden “Hz. Peygamber’in Atamalarda Uyguladığı Liyakat Esasları” konulu çalışmada, öncelikle araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak doküman analizi yapılmıştır. , Hz. Peygamber döneminin yaygın uygulamalarından ve tarihî kaynakların verdiği genel bilgilerden yola çıkarak daha özel uygulamaları açıklamak için tümdengelim (dedüksiyon), yine bu tarihi kaynaklarda yer alan tikel bilgileri bir araya getirmek suretiyle genel mahiyetli sonuçlara ulaşmak için tümevarım (endüksiyon) yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın nesnellliğini ve bilimselliğini korumak adına birincil kaynaklarda nakledilen bilgileri, aynı konuyu ele alan sonraki kaynaklardaki verilerle de karşılaştırarak sağlıklı yorum yapma imkânına sahip olmak hedeflenmiştir.

İlk dönem İslâm tarihine ilişkin araştırma ve incelemelerde başvuru kaynakları esasen İslâm tarihinin de ana kaynaklarıdır. Bu kaynakların ilki şüphesiz Kur’an -ı Kerîm ve hadis külliyyatıdır. Ardından sırasıyla siyer, megâzî, tabakât, fütûhât, ensâb, coğrafya kitapları ve genel tarih eserleri sıralanabilir. Sayılan bu eserler dışında tâlî kaynak sayılabilecek ancak konunun anlaşılması ve açıklanması için önemli bir yer tutan edebî eserler, siyasetnâmeler ve yine konuya müsbet katkı sağlayacak çeşitli çağdaş kaynaklar mevcuttur. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Hz. Peygamber döneminin incelemeye konu idarî, siyâsî, iktisâdî, hukukî ve askerî gelişimine dair yani kısaca kamu hukukunu ilgilendiren yönlerine ait arşivler sahip değilizdir. Bunun başlıca sebebi çalışmaya konu Arap coğrafyasında idarî düzende hâkim yapının kabileler şeklinde olması ve devlet geleneğinden uzak olmaları ve yine Arap zihninin yapısal yatkınlığı ve bir zekâ göstergesi olarak sözlü rivayeti incelemesi, yazılı kültürü zihnî araz sayarak ikinci plana atmasıdır denilebilir. Bu

döneme has idârî ve siyâsî konulara dair müstakil olarak telif edilen ve kayıt altına alınan eserler de malesef mevcut değildir. Ancak özellikle hadislerin kaydedilmesi ve yine erken dönemden itibaren telif edilen siyer, megâzî, tabakât, ensâb ve genel tarih kitapları bahse konu dönemi daha genel konulara göre ele almakta ve çok yönlü bilgiler sunmakta böylece çalışmaya kaynak sağlamaktadır. Burada şu hususu ifade etmek gerekir ki bu kaynaklar incelenen dönemden daha sonraki zamanlarda telif edildiğinden bazen taraflı bilgilere rastlanmakta ve genel olarak dağınık olarak nakledilmektedir. Bu itibarla nakledilen bilgilerin derlenmesi ve değerlendirilmesi tarih metoduna ve kronolojiye uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

6. Kavramsal Çerçeve

Liyakat, Arapça kökenli bir kelime olup “layık (lyk)” kökünden türemiştir. Nepotizm¹⁸ kavramına bir tepki İslam’ın ilk yıllarında ortaya çıkmıştır. Nepotizm kavramı, Arap kabilecilik anlayışında akraba kayırmacılığına dayanmaktadır¹⁹. Hz. Peygamber ise bu anlayışına karşı çıkmış, ehliyet ve liyakat sahibi olmayan akrabaların devlet işlerinde görev almasına hiçbir zaman onay vermemiştir.

Liyakat, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü’nde “bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu,”²⁰ olarak tanımlanmaktadır. Liyakat, bir kimsenin kendisine iş verilmeye uygunluğu, layık olmaya sebep teşkil eden yeteneğin kendinde bulunması halidir. Yeterlilik ilkesi olarak da adlandırabileceğimiz liyakat, verilen görevi başarı ile yapabilme yetisi olarak tanımlanabilir. Başarılı, erdemli, yetenekli, kifayetli anlamlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda insanın diğer insanlara karşı edebe uygun davranması ve hüsn-i tasarrufta bulunması da liyakat olarak adlandırılmıştır.

¹⁸ Nepotizm kavramı, Latince “yeğen” anlamına gelen “nepos” sözcüğünden türemiştir. Günümüzde ise nepotizm kavramı, mevkisini ailesinin yararına suiistimal eden kişiler için kullanılmaktadır. “Nepotizm” kavramının genel olarak olumsuz olarak algılanmasının temel nedeni, Rönesans döneminde bazı Papa’ların yeğenleri için üst düzey işler bulma eğilimleridir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Büte, “Nepotizm’in Çalışanlar Üzerine Etkileri: Aile İşletmelerine Yönelik Bir Saha Araştırması”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. VI, sy. 1, 2010, 1-21.

¹⁹ Nurullah Güngör, “İslam’ın İlk Yıllarında Liyakat İlkesi”, **Ombudsman Akademik**, c. VI, sy. 1 2019.

²⁰ “Liyakat”, Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 2008.

Liyakat kelimesi klasik sözlüklerde yer alsa da kavramsal olarak yaygın bir kullanımı sahip değildir ve günümüzde kullanıldığı anlamını modern dönemde kazanmıştır.²¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bilinen yazılı kaynaklardaki en eski tarihli kullanımı Sinan Paşa'nın Tazarrûnâme adlı eserindeki iki farklı beyitte karşımıza çıkmaktadır²². Bir değer ifadesi olarak liyakat, bir insanın kıymet ve değerinden, ayrıca fazileti ve layığından fazla bir şey olup, o insanın değerli olduğu alandaki özel bir kudreti veya yeteneğini ifade eder. Bu özel yeteneğe ve değere genellikle uygunluk veya yatkınlık denir.²³ Diğer bir deyişle, toplum için gözde sayılacak değerler üreten insan liyakate sahip olarak değerlendirilir. Bunu belirleyen; ideolojiler, ahlakî ve toplumsal değerler ve inançlardır. Kısacası liyakat kavramı, toplum tarafından şekillendirilir ve değerler sisteminden bağımsız değildir.²⁴ Bu bağlamda liyakat hem kamu sahasında hem özel çalışma alanlarında hak edenlerin daha yüksek makam ve mevkilerde bulunmasını ön görmekte, herhangi bir kayırmaya yer vermeden bilgi, başarı ve kabiliyetlere göre düzenlenecek bir hiyerarşiye imkân tanımaktadır.

Liyakat ve İlişkili Kavramlar

Çalışmada liyakat kavramının sosyal bilimler açısından anlamı dâhilinde birçok kavram bulunmakla birlikte, bu araştırmanın sınırları nedeniyle atama ilkeleri ile ilgili olanlar inceleme konusu yapılmıştır. Özellikle atama ve azl kriterlerinde en sık karşılaşılan adalet, güven, sadakat, istişare ve şûra kavramlarına özet olarak bahsedilmiştir. Söz konusu kavramlar uzun dilbilimsel açıklamalara ve semantik analizlere tabi tutulmamış, ancak kelime kökenleri tespit edilerek anlamları liyakat meselesiyle ilişkileri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

²¹ Güngör, "İslam'ın İlk Yıllarında Liyakat İlkesi". s. 11.

²² Detaylı bilgi için bkz. Sinâneddîn Yûsuf b. Hızır b. Celâleddîn Sinan Paşa, **Tazarrûnâme**, çev. Mertol Tulum, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s. 149. *İlâhî! Nutfe-i mehînin ne zehresi ve hame-i mesnûnun ne liyakati ola ki senin azametinin deryâsının havâlisinde çeğzine. / Yâ Râb! Değersiz erlik suyunun ne yüreği vardır ve kuru çamurun elinden ne gelir ki senin büyüklüğünün denizinin kıyısında dolansın. İlâhî! Eğer senin cezben câzibesini cezb etmeye idi, bu siyâh Kelîm-i külbei idbârın ne liyakati var idi ki kubbe-i kurb-i ceberûta yol bula idi? / Yâ Râb! Eğer senin çekiminin çekiciliği sürüp iletmeseydi, bu siyah mutsuzluk kulübesindeki söz söyleyenin liyakati mi vardı ceberut yakınına yol bulacak?*

²³ Stuart Tannock, "The Problem of Education Based Discrimination", **British Journal of Sociology of Education**, sy 29, 2008, s. 439-449.

²⁴ Tannock, "The Problem of Education Based Discrimination", 29/443.

Adalet- Adalet **عدالة**, Arapça “doğruluktan ayrılmama, zulüm ve haksızlıktan uzak olma” anlamlarına gelen *adale* **ادل** fiilinden türemiştir. Lügatte istikamet, seriatta dinin mahzurlu gördüğü şeylerden uzak durup doğru yol üzere olmaktan ibarettir. Hak ve hukuka uygunluk, istikametle muttasıf olma, yasalarla kazanılan ve korunan hakkın herkesçe kullanılmasının sağlanması, herkese kendine uygun düşeni takdir etmedir. Aynı zamanda insanı vakar ve takva sahibi olmaya sevk eden, ferdi ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği sağlayan ahlâkî erdem ve melekedir.²⁵ Yine her şeyin yerli yerine konması, hakkın sahibine teslim edilmesi, haklı ile haksızı ayırt etmedir.²⁶ İslâm’ın ihtiva ettiği anlamlardan biri de barış ve esenliktir. Barış, ancak adaletle birleştiğinde ve desteklendiğinde, kalıcı bir uyum, güven ve bir arada yaşama ortamı sunmaktadır.²⁷

Kur’an ve hadislerde sıklıkla karşımıza çıkan adalet, İslâm düşüncesinde en çok konu edinilen kavramlardan biridir. Bu sık tekrar belki adaletle mütemadiyen duyulan ihtiyaçtan, belki de devletin devamlılığını sağlayan en temel unsur olduğundan. Ahlâkî bir erdem olarak adalet iki aşırı uçtan uzak durmak, orta yolda bulunmaktır. Dirlik ve düzenin sağlanmasında dengedir. Hakkaniyet ölçüsünde bulunmak hakka göre hüküm vermektir. Bu ahlâkî erdem devlet yönetimindeki tezahürü ise hak ve batılı birbirinden ayırmak, toplumun mal ve makam gibi kazanımlarını korumak ehliyet ve liyakat kriterlerine göre görevlendirmeler yapmak güçlünün değil doğrunun yanında yer almaktır. Nitekim devlet, siyaset, yönetim gibi konuları ele alan neredeyse tüm yazılı kaynaklarda ve sözlü deyişlerde adalet başlığı geniş bir yer tutmaktadır.²⁸

Emanet- Emanet **امانة**, Arapça “koru ve ihanetin zıddı, kalbin sükûn bulması veya bir şeyi onaylaması” anlamlarına gelir ve Emene/ **امن** kökünden türemiştir. Emanet, güvenilir olmak anlamına geldiği gibi emîn sayılan, güvenilir olduğu düşünülen bir kimseye saklaması veya birisine teslim etmesi veyahut

²⁵ İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, C. XV, s. 98; Abdulhamid Ömer Ahmed Muhammed, **Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra**, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 2008, C.IV, s. 238.

²⁶ Vecdi Akyüz, **Kur'an'da Siyasî Kavramlar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 108.

²⁷ İbrahim Kalın, “Islam and Peace: A Preliminary Survey on the Sources of Peace in the Islamic Tradition”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, sy 11, 2004, s. 8.

²⁸ Özlem Bağdatlı, **İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 353.

muayyen bir vakitte geri almak üzere teslim edilen şey anlamlarına da gelir. Yine emân ve mümin gibi kavramlar ile yakın anlamlara gelmektedir ki bu veçhesiyle emân, güven verme, emanete ihanet etmeme, mümin ise güven duygusu taşıyarak tasdik eden mânalarındadır. Aynı zamanda bütün peygamberlerin ortak vasıflarından birisi de “*emîn*” olmaktır. Yine emanetin Allah’ın bahşettiği maddi-manevî her türlü nimeti ifade için kullanıldığı bu yönüyle ilahi emir ve yasakları da kapsadığı bilinmektedir.²⁹

Emanet kavramı doğrudan doğruya liyakat kavramı ile bağlantılıdır. Bu bağ netice olarak varlığı ile yokluğu farksız inorganik bir bağ değil aksine ehliyetin ve liyakatin anlam kazanmasını sağlayacak organik bir bağdır. Zira emanet bilincinin olmadığı varsayılan bir durumda kâmil mânada ehliyet ve liyakatten bahsedilemez. Kur’an -ı Kerîm bizlere emanetin sorumluluğunun oldukça ağır olduğunu şu ayet ile hatırlatır: “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi.*”³⁰ Şayet bunu taşıyamayacaksa insanlık vasfının yeniden düşünülmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Ayette ifade edilen “...göklere, yeryüzünün ve dağların yüklenmekten kaçındığı...” emanet sorumluluğu ağır bir niteliktir. İşin kıymeti zorluğu nispetindedir düsturunu esas aldığımızda yüklendiğimiz emanetin insanlık nimetinin kıymetini belirleyen bir yönü de ortaya çıkmaktadır. Emanete muhatap olan insanın yüklendiği bu değere karşı emredildiği gibi davrandığı ölçüde eşref-i mahlûkat seviyesine yükselmesi yahut emanete hıyanet ettiği ölçüde esfel-i sâfilîne³¹ alçalması denklemi yine mukaddes kitabımızın bizlere haberi ve nasihatidir.

Sadakat- Sadakat صدقة Arapça “hakikat, gerçeğe ve vakiyaya uygun bilgi vermek, doğru ve dürüst olmak” anlamlarındaki sadaka/ صدق kökünden türemiş mastardır. Sadakat içtenlik, meveddet, dostluk ve samimiyet anlamlarına gelmekle beraber güçlü bağlılık, kendisine yapılan iyiliğe ve lütufta bulunana karşı şükran

²⁹ İsmail Karagöz, *Peygamberimiz ve Güven Toplumu*, DİA Yayınları, Ankara, 2017, s. 7.

³⁰ el-Ahzâb, 33/72.

³¹ et-Tîn, 95/4-5.

duygusu ile hareket etmek, vefalı davranmak, hıyanet etmemek gibi manalarda da kullanılır.³²

Sadakat kavramı, bağlantılı olduğu liyakat kavramı içinde mündemiçtir. “*Emaneti ehline verin.*”³³ ayetinin emri özelinde değerlendirilirse hakka riayet, hukuka uygunluk, adaletle muamele olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm zamanlarda olduğu gibi özellikle modern dönemin siyasî koşullarında bu vurgu göreve değil görevlendirene sadakat yani lidere bağlılık olarak yapılmaktadır. Esasen toplumsal yaşamda yöneticinin, emanete ehil, sadık ve liyakatli insana her şeyden çok ihtiyacı varken, bu vasıfları haiz olmayanın ise lidere ihtiyacı vardır. Zira herhangi bir vasfi olmadığı için makam ve mevki hususunda gerilerde kalacağı muhtemel kişi ancak liderin himayesi ve desteği ile hak etmediği mevkiye ulaşabilir. Ancak bu erişim aynı zamanda zımnen ‘ehil ve layık olmadığı halde seni bu göreve uygun görene sadık kal’ anlamı taşımaktadır. Bu durum ise aldığı göreve kâmil mânada hâkim olmayan vasıfsız kişinin ne aldığı emirleri ve talimatları değerlendirebilecek yeterliliği ne de uygulayıp uygulamama konusunda dirayeti olacağı anlamına gelmektedir. Her türlü suistimale açık, kamu güvenini zedeleyebilecek bir konuma düşer. Toplumsal sonuçları açısından gayet kötü olsa da o kişinin o makamda olma amacı sadakatle verilen vazifeyi düşünmeksizin yahut sorgulamaksızın uygulamaktır. Böylece sadakat kavramı koşulsuz itaat haline gelmiş ve kavramlar karıştırılmıştır. Dikkat edilmesi gereken husus mevcut tablonun ne dinimiz İslâm’ın ne de modern yönetim biçimlerinin temelleriyle bağdaşmadığının bilinmesidir.

İstişare ve Şûrâ- İstişâre اس تشارة ve şûrâ ش و رى Arapça kökenli olup severa/ ش و ر kökünden türemiştir. İstişâre bir konu hakkında danışma, fikir sorma, başkalarının fikrinden yararlanma, işaret etme, yol gösterme, bir şeyin görünür olması için çaba sarf etme ve balı peteğinden süzme anlamlarına gelirken şûra benzer şekilde yapılan bu eylemlerin ehil kimselerce oluşturulmuş bir kurul içerisinde gerçekleştirilmesine her türlü fikir alışverişinin idarî, siyasî, askerî, hukukî ve dinî danışma meclislerince icra edilmesi halinde bu organizasyona verilen isimdir. Bu anlamda istişâreyi bireysel bir danışma faaliyeti olarak nitelerken şûrâyı grup halinde

³² Ezherî Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, c. IV, s. 36.

³³ "Nisâ", 58/13.

yapılan danışma şeklinde özetleyebiliriz. Yine aynı kökten müşavere, müsteşar, müşir ve teşâvür kelimeleri türemektedir. Kökeni ile anlamsal bütünlüğü olan bu türevler mâna itibarıyla benzerlikler arz etmektedir. Örneğin müşir askerî mânada bilgili ve tecrübeli en üst rütbeli kimseyi ifade ederken müsteşar ilmi siyaset konularında bilgisine başvuru tecrübeli kimse anlamına gelmektedir.³⁴

İstişâre ve şûra adaletin tesisine ve toplumsal huzurun teminine ciddi katkı sağlayan, liyakat merkezli anlayışı koruyan, yaşatan bir yönetim mekanizmasıdır. Bu danışma yoluyla alınan herhangi bir karar bireysel düzeyde alınan karar gibi olmaz. Aksine toplumsal uzlaşma zemininde ve ortak akıl ile alınan bir karar olur ki bu alınan kararın meşruiyetini sağlar. Ayrıca insan sayısınca farklı fikir ve düşünce olduğuna göre her istişâre ve şûra yepyeni fikirlerle karşılaşmak için yeni bir fırsat anlamına gelmektedir ki gelişim, değişim, motivasyon ve ufuk çizgisi belirleme adına önemli bir ameliyedir. Namık Kemal'in (1840-1888) 'müsademe-i efkârdan bârika-yı hakikat doğar' deyişi bu durumun veciz bir ifadesidir. Bir başka veciz ifade ile istişâre aklın olgunluğu, fikrin zenginliğidir.³⁵ Tamamlayıcı olması babından İbnü'l-Mukaffa'nın "Sırf kendi görüşüne göre amel eden ehline danışmaksızın kendisine göre karar verenin kabule mazhar bir görüşü yoktur zira danışma en güzel destekçidir."³⁶ sözünü nakletmek yerinde olacaktır.

Kur'an -ı Kerîm ve Hadislerde Liyakat

İslâm tarihinin ana kaynaklarından Kur'an ve sünnet, liyakat muhtevalı pek çok emir-yasak ve nasihat barındırır. İnsanlığın ve toplumların barış ve huzur içerisinde yaşamaları için evrensel hakikatlere işaret eden bu asıl kaynağın merkeze alınması suretiyle yapılacak bütüncül okumalar yol gösterici olmuştur. İlgili başlıklar altında atıf yapılırsa da burada tam olarak birlikte zikredilmesinin sebebi konu bütünlüğü içinde birbirinden ayrı anılan bu nassın birlikte anlamlı bütünlüğünün, intizamlı ve insicamlı muhtevasının görülmesi Kur'an ve sünnet merkezli bütüncül

³⁴ İlham Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 328.

³⁵ Ömer Dinçer, **Kamu Yönetimi Âdâbı: Geleneğin İzinde Modern Bir Siyasetnâme**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 151.

³⁶ Ebû Muhammed Abdullah el-Mubârek İbnü'l-Mukaffa, **İslâm Siyaset Üslûbu**, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 132.

bir okuma yapılması amaçlanmıştır. Burada ifade etmek gerekir ki liyakat kavramı modern dönemlerde kullanılmaya başlayan bir kelime olduğundan Kur'an ve hadislerde daha ziyade ehil/ehliyet, emanete riayet, adalet ve sadakat gibi kavramlar zikredilerek liyakati ifade eden anlamlara yer verildiği görülmektedir.

Ehliyet ve liyakate dair Kur'an -ı Kerîm bizlere mükerrer ve açık bir şekilde uyarılar yapar, insan tipolojileri üzerinden örnekler verir ve nihai olarak akıbetin ebedî mükafat yahut acıklı bir azap olduğunu hatırlatır. Ayetlerin sadece ilgili bölümleri üzerinden konuya bakmak gerekirse;

*“O mü'minler, kendilerine verilen her türlü emâneti, vazîfeyi dikkatle gözetir ve verdikleri sözleri tastamam yerine getirirler. Şahitliklerinde dosdoğrudurlar.”*³⁷

*“Ey müminler hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa karşı kininiz sizi adaletten saptırmazın.”*³⁸

*“Aralarında hükmedersen adaletle hükmet.”*³⁹

*“Ölçüyü ve tartıyı doğru tutun. Yakınız bile olsa âdil olun.”*⁴⁰ ayetlerinde belirgin bir adalet ve emanet vurgusu vardır. Burada hitabın müminlere olduğu açıktır.

Yani müminlerin yeryüzünde ilahi nizamın inşası ve sosyal düzenin devamı için sorumlu olan kimseler olduğunu, şayet Kur'an î emirler doğrultusunda emanete riayet etmeye dikkat edilir ve bilinçli bir şekilde buna davet edilirse yine adaletin üstünlüğünü, hakların teslimini hiçbir yakınlık bağına itibar etmeksizin uygularsa sadece ilahi hitaba mazhar müminler değil tüm insanlığın bu iyi ve doğruya tabi olacağı böylece vaad edilen nizama erişebileceği şeklinde bir sonuç çıkarılabilir.

*“İşte o müminler sadıkların ta kendileridir”*⁴¹

*“Onlar emanetlerine ve verdikleri sözlere tam olarak riayet edenlerdir”*⁴² ayetlerinde yapılan sadakat vurgusu ise yine müminlerin nitelikleri olarak

³⁷ el-Meâric, 70/32-33.

³⁸ el-Mâide, 5/8.

³⁹ el-Mâide, 5/42.

⁴⁰ el-En'âm, 6/152.

⁴¹ el-Hucurât, 49/15.

⁴² el-Mü'minûn, 23/8.

zikredilmiştir. Esasen yukarıda adaleti tesis edip emanete riayet edecek kimselerin bu işi sadakatle yapmaları gerektiği zımnen çünkü müminin ancak sadık kimseler olduğu açık bir biçimde ifade edilmektedir.

*“Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar”*⁴³

*“Allah’ın ayetlerini inkâr edenler ve adaleti emredenleri öldürenleri acıklı bir azap ile müjdele!”*⁴⁴

*“Şüphesiz Allah sadık olanları sadakatlerinden ötürü mükafatlandıracak münafıkları da azabı ile cezalandıracaktır”*⁴⁵ ayetleriyle de vurgusunu sıklıkla yaptığı adalet, emanet, sadakat ilkelerine riayet etmeyenleri, müşrikleri ve münafıkları bekleyen akıbeti acıklı bir azapla cezalandırma olarak ifade etmektedir.

Tüm bu Kur’anî emirler, yasaklar ve uyarılar ile Hz. Peygamber’in tavsiyeleri kâfi miktarda yol gösterici olsa da insan faktörü devreye girdiğinde yoldan çıkma temayülü kaçınılmazdır. İnsan fitratını iyi bilen ona sürekli emr-i bi’l mâruf nehyi ani’il-münker’i tavsiye eden Hz. Peygamber son olarak ehliyet ve liyakat ilkesinden sapma hususunda şu uyarıyı yapmaktadır. *“Benden sonra adam kayırma ve hoş görmeyeceğiniz işler ve davranışlarla karşılaşacaksınız. O günleri görenler yapması gereken, görevi ne ise onu yapsın ve hak ettiği şeyin kendisine verilmesini yalnız Allah’tan istesin.”*⁴⁶

⁴³ en-Nahl, 16/90.

⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/21.

⁴⁵ el-Ahzâb, 33/24.

⁴⁶ Müslim, “İmâre”, s. 45; Buhârî, “Menâkıb”, s. 25.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ, İDARÎ VE ASKERÎ ATAMALARINDA LİYAKAT

1.1. Siyasi ve İdari Atamalarda Liyakat

Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ilahi mesaj diğer peygamberlerin mesajlarının devamı mahiyetinde olsa da diğer mesajlardan farklı olarak zamansal ve mekânsal yönü itibariyle evrensel niteliği haizdir. Tebliğin evrenselliğinin yanı sıra Hz. Peygamber'den sonra başka bir peygamberin gönderilmeyecek olması da onun ortaya koyduğu ilkeleri ve tavsiyelerin hatırlatıcısı, teyit ve tekrar edicisi olmadığı anlamına gelir ki bu dini tebliğ ile idarenin yürütücü erki arasındaki ilişkinin kesişme noktasıdır. İslâm hukuk literatüründe kamusal vazifeler, idareye dair görevler umumiyetle velayet kavramı ile karşılanır. Bu aynı zamanda hukukî sonuç doğuracak şekilde yetkili ve söz sahibi olmayı, güç ve zor kullanımı ile bir şeyi yaptırabilme keyfiyetini ifade etmektedir.⁴⁷

Burada üstlenilen vazifenin birinci yönü İslâm âleminin nizamı yani, insanlar arasındaki hukuku ele alırken ikinci yönü Allah ile kullar arasındaki ilişkiyi yani Hukukullah'ı gözetmektir ki, kurulması zor bir denge ağır bir sorumluluk anlamında gelen çift yönlü bir emanettir.⁴⁸ Bu nedenle Hz. Peygamber'in idarî makamları ve sorumlulukları uhdesine verdiği kimseler, öncelikle genel asayişin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedirler. Temel sorumlulukları buldukları beldede, İslâm Devletinin merkezî otoritesini hâkim kılarak, buna karşı gelebilecek zararların önüne geçmek olan idareciler aynı zamanda ibadetlerin uygulanmasına dikkat etmekte ve bilhassa namazların kıldırılmasında imamlık vazifesini de üstlenmektedirler. Yine vazifesi doğrultusunda gerekli hallerde zekâtların toplanmasını sağlayıp, vergilerin tespitini yapmaktadırlar. İnsanların belirli amaçlarla sevk ve idaresi, kişisel haklarının ve hürriyetlerinin korunması, ilahî emir ve yasaklara riayet edilmesini temin etmek yine idarecilerin sorumluluğundadır.⁴⁹

⁴⁷ Abdurrahim Şen, **İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2020, s. 213.

⁴⁸ Yalçın Akdoğan, **Nebevi liderlik ve Hz. Muhammed (sas.)**, Otto Yayınları, Ankara, 2021, C.I, s. 208.

⁴⁹ İbrahim Sarıçam, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB Yayınları, Ankara, 2012, 7/148.

1.1.1. İdari Deneyim ve Yönetim Becerileri

İslâmiyet'in Medine sınırlarını aşmasıyla ve farklı bölgelerde yayılmaya başlamasıyla birlikte bu yeni vilayetleri İslâmî kaidelere ve merkezden alacağı direktiflere göre yönetecek âdil, ehil ve liyakatli kimselerin görevlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁰ Buna göre merkezde Hz. Peygamber, sonrasında ise hâlife vilayetlerde ise valiler eliyle yönetilen bir idarî ve siyasî yapının olduğu bilinmektedir.⁵¹ Valilerin görevlendirilmesi Hz. Peygamber devrinde bizzat onun tarafından istişare ve şurâ gereklerine uygun bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarda bu görevlendirmeler vali, emir yahut âmil şeklinde ifade edilmektedir.⁵² Esasen valiler dışında zekât işleyişinin takibi ve zekât malları, ganimetler ile cizyelerin toplanıp merkeze götürülmesiyle görevli kimseler de mevcuttur ve âmil ismi bu göreve atanarlara da verilmiştir. Bu aynı zamanda zekâtın verileceği sekiz zümrenin sayıldığı ayetten iktibas olup Kur'an î bir ifadedir.⁵³ Kimi zaman hem valilik hem âmillik vazifesi aynı kişi tarafından bir arada yapılmakta kimi zaman ise bir bölgeye hem vali hem müstakil bir âmil atandığı görülmektedir. İzah edildiği üzere Hz. Peygamber'in genişleyen sınırlara ihtiyaca binaen valiler, âmiller, muallimler ve hâkimler atadığı bilinmektedir. Ancak henüz İslâm topraklarına katılan bu bölgelerin siyasî ve sosyal durumlarının göz önünde bulundurulduğu ve yapılacak görevlendirmelerin buna göre yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin 'Hz. Peygamber fethedilen her yeni bölgeye bir vali bir âmil bir hâkim ve birkaç muallim gönderirdi.' şeklinde yapılacak bir önerme sıhatli olmayacaktır. Zira bazen yeni kazanılan bölgeye sadece bir vali görevlendirmiş ve hukukî, mâli hizmetleri de ona yüklemiş, bazen fetheden komutana çeşitli yetkiler vermiş ve askerî hizmetine idarî hizmeti de eklemiş, bazense mevcut düzeni makul bularak dışarıdan yeni bir görevlendirme yapmamış yanına merkezden bir müşavir yahut muallim göndererek yürüyen sistemi bozmamıştır. İlk bakışta gelişigüzel gibi görünse de Hz. Peygamber'in yürüttüğü idarî siyasetin bir parçası olan görevlendirmelerde pek çok etmenin bulunduğu bilinmektedir. Bunlar nüfus yoğunluğu ve hacmi, halkın sosyal

⁵⁰ Akdoğan, *Nebevi liderlik ve Hz. Muhammed (sas.)*, s. 446.

⁵¹ Sarıçam, "Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı", 7/150-151.

⁵² Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2015, s. 325.

⁵³ İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, c. II, s. 126.

refah durumu, toplumun kozmopolit ya da tekdüze yapısı gibi maddeler halinde sıralanabilir. Bu yönetim tarzı aynı zamanda siyasî olarak eyalet tarzı yönetimin de temeli olarak anılabilir.⁵⁴ Hz. Peygamber'in yönetimi altındaki bölgeleri valiler aracılığı ile yönettiği ve valilerin iç işlerinde özerk ancak dış işlerinde merkeze bağlı bir fonksiyon icra ettikleri görülmektedir. Hz. Peygamber'in uyguladığı bu sistemin dönemsel olarak haberleşmenin zorluğu ve uzun süreli olmasından kaynaklı olduğuna dair görüşler de mevcuttur⁵⁵.

1.1.1.1. Attâb b. Esîd

Mekke'nin fetih sonrası ilk valisidir. Aslında fetihten sonra bu vazifeye vekaleten ve oldukça kısa bir süreliğine Hübeyre b. Şibl el-Aclân es-Sekafi'nin (ö.?) atandığı⁵⁶ ve Hz. Peygamber'in Tâif muhasarasının kaldırılması sonrasında ise asaleten Attâb b. Esîd'i atadığı yönünde bilgi bulunmaktadır⁵⁷. Nihai olarak klasik kaynakların benimsediği görüş fetihle beraber Mekke'nin ilk valisinin Attâb b. Esîd olduğudur. Aynı zamanda hicretin 8. yılında Hz. Peygamber tarafından kendisine tevdi edilen Hac emirliği vazifesini de yapmıştır⁵⁸.

Mekke'nin fethi bir günde gerçekleşmiş sıradan bir hadise değildir. Askerî olduğu kadar siyasî, stratejik, sosyal yönleri de mevcuttur. Örneğin fetih öncesi Mekke liderlerinin kendi aralarında duruş farklılıkları olduğu bir grup sulh taraftarı iken diğer grubun Müslümanlar ile sulhu bozmak istediği bilinmektedir. Hz. Peygamber de bu durumun farkında olarak süreci ılımlı olanlar ile sürdürmek gayesiyle siyasetini şekillendirmektedir. Sulh karşıtı tarafta Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil, Huveytıb b. Abdülzâ, Mikrez b. Hafs gibi isimler ön planda iken sulh taraftarı olarak niteleyebileceğimiz ılımlı grupta Ebû Süfyan, Hâris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, Cübeyr b. Mut'im, Hakîm b. Hizâm ve Attâb b. Esîd zikredilebilir. Hz. Peygamber'in "Şu dört kişiye şirki yakıştıramıyorum; Attâb b.

⁵⁴ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2003, C. II, s. 545.

⁵⁵ Sıddıki Selim Afiye, **İslâm Devletinde Mali Yapı**, çev. Rasim Özdenören, Fikir Yayınları, İstanbul, 1968, s. 208.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, c. X, s. 434.

⁵⁷ Muhammad Yasin Mazhar Siddiqui, **Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)**, Islamic Publications, ty, s. 198.

⁵⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 10/435; Siddiqui, **Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)**.

Esîd, Cübeyr b. Mut'im, Süheyl b. Amr ve Hakîm b. Hizâm"⁵⁹ diyerek zikrettiği isimler tesadüfen zikredilmiş değil bu siyasetin bir parçası olarak ifade edilmiştir denilebilir. İfade zımnen, itidalli tavır içinde olan bu isimleri İslâm ve yeni topluluk konularında mevcut gerçekliğin kabulünü telkin etmekte ve ılımlı davranışın devamıyla ortak bir gelecek vaat etmektedir⁶⁰.

Attâb b. Esîd örneğini genellersek şu sonuca ulaşırız. Hz. Peygamber'in bize örnek olan her tür fiilini tek yönlü incelemek hatalı ve eksik olacaktır. Nitekim bu örneğe sadece dinî olarak baktığımızda neden muhacirin yahut ensarın büyüklerinden, ilk Müslümanlardan, Bedir ehlinde, Bey'atürrıdvân ehlinde yahut İslâm'ın zor günlerinde fedakârlık yapanlardan birinin görevlendirilmediği sorusu akla gelmektedir. Yahut sadece siyasi olarak baktığımızda Hz. Peygamber'den sonra halife olan yahut halife seçimine şurâ ehli olan zevâtın neden böyle bir vazife ile tanzif edilmediği sorusu akla gelmektedir. Yahut Mekkeli müşriklerden yeni Müslüman olan kimseler arasından seçilecekse neden yaşça daha büyük ve idarece daha nüfuzlu kimselerden seçilmediği akla gelmektedir. Şüphesiz her biri için geçerli sebepler zikredebiliriz. Örneğin Hz. Peygamber yeni Müslüman olan Mekkelilere geçmişte kendileriyle harbeden ashâbından birini görevlendirseydi insanoğlunun fitraten hissedeceği kin, öfke, intikam gibi duygularla hareket edebilir karşılıklı uzlaşıyla deruhte edilmesi gereken yönetim sekteye uğrayabilir, belki idare şeklinde ve adalet terazisinde şüpheye yer olabilirdi.

Bir diğer açıdan Mekke'de köklü ailelerin nüfuzlu, zengin ve yönetici takımından üyeleri bulunmaktaydı. Yeni bir sayfanın açılması için bu kimselerin de artık yerlerini gençlere bırakmaları yönetim ve idare açısından iyi olacaktır. Bu minvalde Attâb b. Esîd Mekke'nin idaresinden sorumlu kılındığında ekâbirin gerek kendilerinden küçük birine tabi olmak yönüyle gerekse istediği gibi davranış alışkanlıklarını sürdürmemeye sebebiyle Medine'ye hicrete mecbur olduğu kaydedilir.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Zerhabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

⁶⁰ Wadah Khanfar, *İlk Bahar Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma*, çev. Hasan Hacak ve Mehmet Yuşa Solak, Vadi Yayınları, İstanbul, 2021.

Bu durum ise verilen kararın bir başka vecihle makul, mantıklı ve iyi düşünülmüş olduğu anlamına gelmektedir⁶¹.

Attâb b. Esîd'in kabilesi Ümeyyeoğulları Hz. Peygamber döneminde pek çok idarî ve diplomatik vazifenin tevdi edildiği etkili bir kabiledir. Buradan Ümeyyeoğullarının idareye dair yönetsel kabiliyet ve istidatları olduğu anlaşılabilir.⁶² Nitekim Hz. Peygamber'in görevlendirme kriteri yapılacak işe karşı ehliyet ve liyakat merkezlidir. Bizzat onun döneminde yapılan görevlendirmelerin yönü ve sayısı Attâb b. Esîd'in de aynı kabiliyeti haiz ve gelecek vaad eden genç sima olduğunu ve bu sebeple Hz. Peygamber tarafından keşfedilmiş olma ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bu aynı zamanda hem atayanın hem atananın liyakati açısından çift yönlü bir örnektir.

Hz. Peygamber Attâb b. Esîd'i görevlendirme nedenini ise bizzat kendisine şöyle ifade etmektedir: “Ey Attâb, Allah'ın ehli olan bu kimselere seni idareci olarak tayin ettim. Şayet bu işe senden daha ehil birini bilseydim onu tayin ederdim.”⁶³ İbn Sa'd ise eserinde rivayeti şu şekilde zikretmiştir. Hz. Peygamber Attâb b. Esîd'e “Ey Attâb seni kimlerin üzerine görevlendirdim biliyor musun?” diye sorar, Attâb “Allah ve resûlü daha iyi bilir.” cevabını verince Hz. Peygamber bu defa “Ey Attâb seni ehlullah üzerine görevlendirdim.”⁶⁴ buyurmuştur. Rivayette dikkat çeken ehliyet ve liyakate dair bir vurgu yapılamamış sadece görevin ağırlığına dikkat çekilmiş olmasıdır. Unutulmaması gereken bir hususta Kur'an 'da “şehirlerin anası” lafzıyla isimlendirilen Mekke'nin daima Hz. Peygamber nezdinde mühim bir yeri ve önemi olduğu bu sebeple buraya yapılacak herhangi bir atanmanın gelişigüzel olmasının akıl ve mantık çerçevesinde karşılığı bulunmadığıdır.

Attâb b. Esîd kısa süre önce Müslüman olmasından ötürü inancını içselleştiremediği, İslâm'ı seçmesinde asıl etkinin siyasî duruş veya iktisâdî istikbal kaygısı olduğu eleştirilerinin kendisine yöneltilebileceği bir durumda iken Hz. Peygamber'in kendisine Mekke'nin idaresini emanet ederek çıktığı seferden vefat

⁶¹ Süleyman Sırrı Efendi, “**Makâsıd-I Münciye Fî Siyeri Fahri'n-Nübüvve -Siyer-i Nebi'de Kurtuluş Yolları**”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bşk. Yayınları, İstanbul, 2020, s. 76.

⁶² Siddiqui, **Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)**, s. 245-246.

⁶³ Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 371.

⁶⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 10/328.

haberi gelmesine karşın “Muhammed ölse de Allah diridir.” diyerek böylesi kritik ve kırılğan dönemde dirayetini ve imanî sadakatini gayet güzel ifade etmektedir. Valiliği süresince kölesine giydirdiği iki elbiseden başkaca bir varlığı olmadığı klasik kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁵ Yine kendisine takdir edilen yıllık dört yüz dirhemden⁶⁶ memnun olduğu ve kanaatkâr yapısıyla örtüşen “Allah bir dirhemden fazlasına özenenin ciğerini incitsin.” ifadesi hakkındaki zannı nakzeder niteliktedir. Hayatına dair detaylı malumat bulunmayan Attâb b. Esîd’in Hz. Ebû Bekir döneminde de mevcut görevine devam ettirilmesi ve vefatına kadar Mekke valiliği görevinde kalması işinin ehli ve liyakat sahibi olduğunun bir başka göstergesi olarak düşünülebilir⁶⁷.

1.1.1.2. Osman b. Talha

Mekke’nin fethi sonrasında Hz. Peygamber’in idarî uygulamalarından biri de Kâbe hizmetleri olarak bilinen ve şeref, üstünlük, asalet sebebi sayılan vazifelerden Hicâbe/Sidâne ve Sikâye hariç tamamının ilgâ edilmesidir. Bu vazifeler Kusay b. Kilâb’ın vasiyeti gereği çocukları aracılığıyla devam edegelmekte ve aynı aileye mensubiyet dışında bir vesileyle el değiştirmemektedir. Hz. Peygamber’in devamına hükmettiği bu iki vazifeden biri olan Hicâbe vazifesi Kusay b. Kilâb’dan oğlu Abdüddâr’a ve sırasıyla Osman b. Abdüddâr, Abdüluzâ b. Osman, Ebû Talha b. Abdüluzâ, Talha b. Ebû Talha ve son olarak Osman b. Talha’ya (ö.42/662) intikal etmiştir.⁶⁸ Osman b. Talha İslâm’la müşerref olana kadar Kâbe’nin anahtarını muhafaza etmiş ancak Müslüman olduktan sonra Mekke’den ayrılırken anahtarı annesine teslim etmiştir. Zira Hz. Peygamber Mekke’nin fethi sonrasında Kâbe’nin anahtarını istediği vakit Osman b. Talha’nın annesine giderek anahtarı ondan -biraz da zorlayarak- aldığı rivayet edilmektedir.⁶⁹

Görevlendirmeyi anlamanın sıhhati açısından Osman b. Talha’nın Müslüman olduğu tarih önemlidir. Osman b. Talha bütün ailesiyle birlikte katıldığı Uhud Savaşında Müslümanlara karşı Kureyş müşriklerinin sancağını taşıyan babasını,

⁶⁵ İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, çev: Mustafa es-Sekkâ, Mustafa el-Bâbî el-Halebi, Kahire, 1955, C.IV, s. 97.

⁶⁶ Siddiqui, *Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)*, s. 248.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 4/46.

⁶⁸ İbrahim Sarıçam, *Hicâbe*, DİA, İstanbul, 1998, 17/431.

⁶⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 17/431.

amcasını ve dört kardeşini kaybetmiş,⁷⁰ Hendek Savaşında ise aynı sancağı kendisi taşımıştır. Başarısız kuşatmadan sonra Mekke'ye dönmüş ve Hudeybiye antlaşmasıyla yumuşayan ilişkiler döneminde İslâm'a karşı düşmanlık hisleri azalmış ve müzakere edilebilir kıvama gelmiştir. Hz. Peygamber Umretü'l-kazâ esnasında Mekke'nin gelecek vadeden gençlerini daveti üzerine 629 yılında Amr b. el-Âs ve Hâlid b. Velîd ile birlikte Medine'ye vasıl olarak Hz. Peygamber'le görüşmüş ve hep birlikte İslâmı müşerref olmuşlardır.⁷¹ Hatta Hz. Peygamber'in bu üç kişinin Müslüman olmasında duyduğu sevinci "Mekke ciğerpârelerini kucağımıza attı." dediği rivayet edilmektedir.⁷² Mekke'nin fethine şahitlik eden Osman b. Talha fetih sonrasında Hz. Peygamber ile Kâbe'ye gitmiş ve kapısını açmıştır. Hz. Peygamber "*Hak geldi bâtil yok oldu! Muhakkak ki bâtil yok olmaya mahkumdur.*"⁷³ ayetini okuyarak içeriyi temizleyip orada fetih namazı kılmış daha sonra dışarı çıkarak toplanan insanlara hitaben "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...*"⁷⁴ ayetini okuyarak Hicâbe görevinin kıyamete kadar Osman b. Talha'ya verildiğini zalimler dışında kimsenin bu görevi onlardan alamayacağını ifade etmiştir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in Hicâbe vazifesi hususundaki tasarruftan önce bizzat vahiyle yönlendirildiği hatta Osman b. Talha'ya Kâbe'nin anahtarını verirken okuduğu ayetten sonra Hz. Ömer'in bu ayeti daha önce duymadığını beyan etmesi ve onun da Kâbe'nin içinde nâzil olduğunu söylemesi⁷⁶ aktif ve dinamik bir biçimde vahiyle muhataplığın belirgin göstergesidir. Bir diğer açıdan nâzil olan ayet sadece bir görevlendirmeyi tasdik etmekle kalmamakta aynı zamanda yapılacak her türlü görevlendirme için rehberlik teşkil etmektedir.

Esasen Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın bu saygın ve kutsal vazifeyi Hâşimoğullarında tutmak istemesi ve Hz. Peygamber'in ayet nazil olana kadar onların bu isteği doğrultusunda kanaat kullandığı ancak bahsi geçen ayetin nüzulü

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, 1/747.

⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**. thk: Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, C.III, s. 11.

⁷² Mehmet Efendioğlu, **Osman b. Talha**, DİA, İstanbul, 2007, 33/475.

⁷³ İsrâ, 81/5.

⁷⁴ Nisâ, 58/4.

⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 2/127.

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, **Lübâbü'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl**, thk. Ahmed Abdüşşâfi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

sonrasında vahiyle ehil ve layık olduğu bildirilen Osman b. Talha'ya görevin teslimi hususunda olay örgüsü ve rivayetler gayet açık, tartışmaya mahal vermeyecek kadar berraktır. Aynı şekilde Osman b. Talha'nın Hudeybiye Antlaşmasından sonra Mekke'nin fethinden önce Müslüman olduğu da İslâm tarihi ve tabakat kitaplarında gayet net ifadelerle yer bulmaktadır. Fakat yine de Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden hemen sonra Kâbe'nin anahtarlarını o tarihte henüz Müslüman olmayan Osman b. Talha'ya verdiği bu üstün davranışı gören Osman b. Talha'nın, daha önce Hz. Peygamber'e kabalık etmesine rağmen mevcut şartlarda muzaffer bir komutan olduğu halde kendisine yapılan kabalığı unutarak, soyundan gelen Hicâbe hakkını iade ettiği için Hz. Peygamber'e ve İslâm'a kalbi ısınarak Müslüman olduğu şeklinde yorumlar bazı sebebi nüzul kitapları ve son dönem yayınlarında bulunmaktadır.⁷⁷ Buradan hareketle Hz. Peygamber'in görevi hak edene verdiği ve din farklılığının bu duruma mâni olmadığı sonucu çıkartılmaktadır. Kasıtlı ya da kasıtsız -muhtemelen iyi niyetli- bu yaklaşımların tarihi hakikatleri yanlış aktarma ve Hz. Peygamber'in her anıyla örnek hayatının yanlış yorumlanma, yanlış sonuçlar çıkartma gibi sonuçları olması muhtemeldir. Problemin temelinde ya klasik kaynaklara gidilmemesi yahut kaynaklarının yeterince tetkik edilmemesi yatmaktadır. Hal böyle olunca Hz. Peygamber'in yapmadığı uygulamaları yapmış göstermek bir sorun olurken onun örneğinde dizayn edilecek yaşantımızı yanlış temellere oturtmak bir diğer sorun olacaktır. İçinde bulunduğumuz zamanın çözümsüz problemleri büyük oranda bu yanlış anlamalar ve anlatmalardan kaynaklanmaktadır⁷⁸.

Hz. Peygamber'in çeşitli zamanlarda gayrimüslimlere görev verdiği açıktır. Örneğin ilerleyen başlıklarda detaylı olarak ele alınacak Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Habeşistan elçiliği yahut Abdullah b. Uraykıt'ın hicret yolculuğundaki kılavuzluğu bunlar arasında zikredilebilir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken görevin niteliğiyle göreve getirilecek kişinin niteliğinin birlikte değerlendirilmesidir. Yani hicret yolculuğunda gayrimüslimin bir kimsenin kılavuzluk yapması herhangi bir dinî yönü olmayan daha çok dünyevî bir fiildir. Buradan kıyasla İslâmî bir

⁷⁷ T evbe,9/ 17-22.

⁷⁸ Osman b. Talha'ya Kâbe'nin anahtarının teslim edilmesine dair bilgilerin tarih, hadis ve tefsir kaynaklarına göre kapsamlı bir incelemesi ve değerlendirmesi için bk. Ali Yılmaz, "Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri: Osman b. Talha Örneği", İstem, 2018, s. 31.

mabedin hele ki bütün Müslümanların kıblesinin gayrimüslim bir kimseye bakım ve idare için teslim edilmesi ne o gün ki şartlarda ne bugün ki şartlarda anlaşılır ve uygulanabilir değildir. Dahası Kur'an -ı Kerîm'e muhalefettir. Nitekim *“Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dost doğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.”*⁷⁹ buyurulmuştur. Ayette açıkça mescitlerin imarı, inşası ve ihyasında Müslüman olmanın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Uzak bir beldenin küçük bir mescidi değil bütün mescitlerin kıblesi Kâbe'den bahsedildiği hatırlanırsa böylesine kıymetli ve şerefli bir kamu görevinin Müslüman olmayan birine verilmesi akla, tarihsel hakikatlere ve İslâmî prensiplere uygun görünmemektedir. Hal böyle iken iddia edilen durum üstün vasıflarla mücehhez, keskin bir zekâ ve engin bir ferasete sahip Hz. Peygamber'in uygulama geleneğinden ve pratiğinden oldukça uzaktır.

Unutulmaması gereken şudur ki: Hz. Peygamber görevin niteliğine göre kimi zaman bir gayrimüslimi görevlendirmiş kimi henüz Müslüman olan birini ilk Müslümanların üstüne emir tayin etmiş, kimi zaman daha genç olanın emrine daha yaşlı kimseleri vermiş, kimi zaman takva bir zat dururken bir diğerini göreve tercih etmiş kimi zaman ise görev isteyene görev vermeyerek aksine istemeyene görevi tevdi etmiştir. Ancak bunların hep bir mantık düzleminde ve makul görevlendirmeler olduğu İslâm tarihine dair yapılacak bütüncül bir okuma ile gayet açık ve net anlaşılmaktadır. Kâbe'nin mühim hizmetlerinden Hicâbe vazifenin yeniden Osman b. Talha'ya bizzat Hz. Peygamber tarafından tevdi edilmesi ve bu görevlendirmenin ilâhî vahyin tasarrufunda gerçekleşmesi ilk muhataplardan başlayarak kıyamete kadar Müslümanlar özelinde bütün insanlığa şu ilkeyi vazetmektedir: Hem bireysel açıdan hem toplumsal açıdan tesis edilecek her türlü ilişkide, yapılacak her türlü görevlendirmede, oluşturulacak her türlü değerlendirmede ve tabi ödüllendirme ve cezalandırmada liyakat ölçütleri esas alınmalıdır.⁸⁰

⁷⁹ Tevbe, 9/17-22.

⁸⁰ Ali Yılmaz, “Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri; Osman B. Talha Örneği”, *İstem*, 2018, 31/16.

1.1.1.3. Dihye b. Halîfe el-Kelbî

Hz. Peygamber'in ehliyet ve liyakati esas alarak yaptığı görevlendirmelere bir diğer örnek Arabistan'ın Kuzey kesimindeki Kelb kabilesine mensup olan Dihye b. Halîfe el-Kelbî'in Bizans İmparatoru Herakleios'a⁸¹ elçi sıfatıyla gönderilmesidir.⁸² Takdir edilecektir ki dönemin iki süper gücünden biri olan Bizans İmparatorluğu'na gönderilecek elçinin hem fiziksel güzelliğe, etkileyici ve temsil kabiliyetini haiz dış görünüşe sahip olması hem de kıvrak bir zekaya sahip, makul ve mantıklı bir kimse olması beklenir.⁸³ Ayrıca Hz. Peygamber'in diğer görevlendirmelerine bakarak elçinin gideceği bölgeyi tarihi ve coğrafyasıyla iyi bilmesi, dinine ve diline hâkim olması da beklenen niteliklerden olacaktır. Bahsi geçen tüm şartları taşıdığı kaynaklardaki rivayetlerden ve vazifesinden anlaşılan Dihye b. Halîfe el-Kelbî İslâm'ı genç yaşta seçen sahâbîlerdendir. Güzelliğiyle meşhur, fizikî yapısı oldukça düzgün, beyaz tenli, iri cüsseli ve gösterişlidir.⁸⁴ Hatta Hz. Peygamber'e vahiy meleğinin onun suretinde geldiği rivayet edilmektedir. Bu minvalde İbn Sa'd Hz. Peygamber'e ulaşan bir isnadla "Gördüğüm kimselerden Cibrîl'e en çok benzeyeni Dihye b. Halîfe el-Kelbî'dir."⁸⁵ ifadesini nakletmektedir. Fiziksel özelliklerinin yanı sıra ticaretle uğraşan Dihye b. Halîfe el-Kelbî'nin bir ticaret hususiyeti olan ve etkili bir iletişim dili sayılan beden diline hâkim olması mesleğin hususiyetlerindedir. Yine ticaret amaçlı gideceği bölgenin coğrafyasını ve konuştukları dil olan Rumca'yı bilmektedir.

Hz. Peygamber Bizans İmparatoru Herakleios'a hitaben yazdığı mektubu eline alarak "Kim benim bu sahîfemle/mektubumla Kayser'e giderse ona cennet vardır." buyurmuş, ashâbtan birinin "Öldürülme de mi?" diye sorması üzerine "Öldürülme de."⁸⁶ diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Dihye b. Halîfe el-Kelbî gönüllü olarak mektubu almış ve Bizans İmparatoru'na giderek vazifesini bihakkın

⁸¹ Vazifenin Bizans İmparatoru Herakleios'a iletilmek üzere Hz. Peygamber'in mektubunu Bizans'ın Busrâ (Filistin) valisine teslim etmek olduğu da kaydedilmiştir. Bk. Severcan, **Din Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi**, s. 157.

⁸² İbn Hibbân Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed et-Temîmî. **es-Sîretü'n Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ**, Müessesetü Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1997, C. II, s. 239.

⁸³ Ali Yardım, "Dihye b. Halîfe", DİA, İstanbul, 1994, 9/294.

⁸⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 4/234.

⁸⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 4/235.

⁸⁶ Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2012, 6/474.

yerine getirmiştir. Burada öldürülme tehlikesi ayan beyan zikredilmekten Dihye b. Halîfe el-Kelbî'nin heyecanla mektubu Hz. Peygamber'den alması onun oldukça gözü kara aynı zaman da Allah ve resûlüne ne denli sadakatle bağlı olduğunu ifade etmesi açısından mühimdir.

Dihye b. Halîfe el-Kelbî'nin Bizans İmparatoru Herakleios ile yaptığı görüşme ve diyaloglardan da anlaşılacağı üzere onun tevhit dini olan İslâm ile özü tevhit olan muharref Hristiyanlık arasında ortak payda bulması, tevhit halkasının devamı olarak muhatabının inandığı ile İslâm'ın aynı merkezden zuhur ettiğini ve aynı ilâh'a bağlı olduğunu ifade etmesi bu vesileyle imparatoru Allah'a ve peygamberine imana davet etmesi iyi düşünülmüş bir konuşmanın, keskin bir zekanın ve uzlaşmacı bir tavrın eseridir. Yine konuşmanın devamında Bizans İmparatoru Herakleios'a mensubu olduğu dinin peygamberi Hz. İsa'yı hatırlatarak "Mesih namaz kılar mıydı?" sormuş "Evet" cevabı alınca "İşte ben de seni Mesih'in kendisi için namaz kıldığı Allah'a davet ediyorum. Ben seni önce Musa'nın sonra İsa'nın kendilerinden sonra geleceğini müjdelediği ümmî bir peygambere inanmaya davet ediyorum." diyerek kutsal kitaplara atıf yapmış, kendi peygamberinden yola çıkarak inancın birliğini ifade etmiş oradan Allah'ın birliğine davette bulunmuştur. Sonuç olarak Bizans İmparatoru Herakleios'un Hz. Peygamber'in elçisi Dihye b. Halîfe el-Kelbî'ye karşı muamelesi ve beraberinde gönderdiği hediyeler, yine Hz. Peygamber'e cevabi mahiyette yazdığı mektubunda geçen ifadeler görüşmenin diplomatik anlamda başarılı olduğunu, istenilen etkiyi yansıttığını göstermektedir.⁸⁷ İmanî açıdan kesin bir sonuç alınmamış olması ne Hz. Peygamberle ne de elçisiyle ilgili bir durum değildir. Nitekim ayetlerde⁸⁸ ifade edildiği üzere iman nurunu kalplere yerleştirmek ancak ve ancak Allah'ın takdirindedir.

1.1.1.4. Ebû Zer el-Gifârî

Hz. Peygamber'in görevlendirmelerinde en çok önem verdiği ve sık sık dile getirdiği kriter elbette ki ehliyet ve liyakattir. Bu itibarla yeterli olmadığının tespiti

⁸⁷ Muhammed Hamidullah'ın "Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu" eserinde orijinalliğini ifade ettiği mektuplardan birisi olan bahse konu mektubun sıhhati ve tarihsel açıdan tutarlılığı ilgili farklı görüşler ve eleştirel bir inceleme için bk. Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Heraklyus'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Hikmet Yurdu DüşünceYorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 2011, C. IV, sy.7, s. 13-37.

⁸⁸ Bakara, 2/7.

halinde gerektiğinde görev verilen kişinin görevden geri çağırılması yahut göreve daha layık birinin bulunması halinde onun yerine liyakat sahibi olanı görevlendirmenin takdirinde tereddüt göstermemiş ve gereğini yerine getirmiştir. Yine bir kimsenin başka konularda ehil olmasına değil verilecek vazifede ehil olmasına baktığını Hz. Peygamber'den bizzat görev talebinde bulunan Ebû Zer el-Gıfârî örneğinden anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi ashâbtan Ebû Zer el-Gıfârî'nin Hz. Peygamber'den görev istemesi ve uygun olması halinde âmillik vazifesine talip olduğunu söylemesi üzerine Hz. Peygamber kendisine cevaben “Ey Ebû Zer! Sen zayıf bir kimsesin. Bu görev ise büyük bir emanettir. Lâyık olduğu için onu alan ve gereğini hakkıyla yerine getirenler dışında -bu tür görevler- kıyamet günü rezilliğe ve pişmanlığa sebep olur”⁸⁹ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in ifade etmek istediği şey: onun huyunun görevin karakterine uygun olmayıp, idareyi yürütmeye iktifa etmeyeceğidir. Böylece Ebû Zer'in talebini nazikçe reddetmiş ve kıyamete kadar idarî konularda örnek olacak bir davranış sergilemiştir. Zehebî, Hz. Peygamber'in “sen zayıf bir kimsesin” ifadesiyle Ebû Zer'in yönetim ehliyetinden yoksunluğunu kastettiğini ifade eder. Nitekim idarecilik hilm sahibi ve müdârâ⁹⁰ kabiliyeti gerektirir ki Ebû Zer bu niteliklerden uzak gayet sert mizaçlı bir karakterdir.⁹¹ Durumu daha ilginç kılan yine Hz. Peygamber'in Ebû Zer hakkında daha önce ifade ettiği “Şu gök kubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur”⁹² hadisidir. Çünkü bir yanda büyük bir teşbih ile doğruluğu tasdiklenen bir sahâbî diğer yanda görev istediği halde eli boş dönen bir sahâbî portresi çizilmektedir.⁹³

Buradan da anlaşılacağı üzere sadakat, ehliyet ve liyakat farklı şeylerdir. Ebû Zer'in bu göreve getirilmeme sebebi ahlakî zafiyetinden kaynaklı değil yönetici olmak için özel bir kabiliyetinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır⁹⁴. Şayet Hz. Peygamber sırf sevdiği için yahut müttakî olduğu için bu sahâbiyi görevlendirseydi o

⁸⁹ Mustafa Çağrııcı “Adâlet”, DİA, İstanbul, 1998, I/341-343.

⁹⁰ Hoş görülü, insanlarla iyi geçinebilen anlamındaki ahlâkî terim. Bk. İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, 14/255.

⁹¹ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ**, 2/571-572.

⁹² Tirmizî, “Menâkıb”, 35;

⁹³ Sadettin Gürman, “İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat” Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi. Sivas, 2023, s. 182.

⁹⁴ Abdullah Aydın, **Ebû Zer el-Gıfar**, DİA, İstanbul, 1994, 10/ 266-269.

vakit vazifenin hakkıyla yerine getirilmemesinden dolayı kendisi de sorumlu olacaktır. Bu ise büyük bir vebaldir. Sonuç olarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in idaresinde ehliyet, liyakat esastır. Bu nitelikleri haiz olmayanın ise görev alması mümkün görünmemektedir.⁹⁵

1.1.1.5. Mâlik b. Avf

Hevâzin kabilesinin Benî Nasr b. Muâviye koluna mensubiyetinden dolayı Nasrî nisbesiyle anılır. Huneyn Gazvesi'nden (8/630) önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Hevâzin kabilesinin yer aldığı Birinci ve Dördüncü Ficâr savaşlarından birine genç bir kumandan olarak katıldığı rivayet edilirse de bu doğru değildir. Çünkü Mâlik Huneyn Gazvesi'nde otuz yaşındaydı⁹⁶.

Hz. Peygamber'in büyük bir ordu ile Medine'den yola çıktığını haber alan Hevâzinliler'in reisi Mâlik b. Avf seferin kendilerine yönelik olduğunu düşünerek hemen harekete geçti. Ordugâhını Evtâs'ta kurdu ve Sakîfliler'in de desteğiyle müslümanlarla topyekün savaşı göze alarak yanında bulunan tecrübeli kişilerin muhalefetine rağmen askerlerini savaş meydanında tutabilmek için kadınlarla çocukların mal ve hayvanlarını da yanlarına almalarını emretti. Bedevî Araplar'ın Müslümanlara karşı mücadelelerinin son zirvesini temsil eden ordunun kumandanı Mâlik b. Avf ve beraberindekiler Huneyn'de tutunamadılar, Mâlik kaçarak bir kaleye sığındı. Savaş meydanından kaçmasını bir şiirinde ayıplayan Mâlik, daha sonra bu kaleyi güvenli bulmadığından Tâif'e kaçmak zorunda kalmıştır⁹⁷.

Hz. Peygamber, Huneyn Gazvesi'nden elde edilen ganimetleri Ci'râne'de dağıtırken Mâlik b. Avf'ın ev halkı ve mallarının Ümmü Abdullah bint Ebû Ümeyye'nin yanında bir müddet tutulmasını istemiş, Mâlik b. Avf'a haber göndererek müslüman olduğu takdirde ailesini ve mallarını geri vereceğini, ayrıca 100 deve ihsan edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Mâlik b. Avf, Hz. Peygamber'in yanına gelerek müslüman olunca vaad edilenler kendisine verildi.⁹⁸ Mâlik b. Avf'ı müellefe-i kulûba dahil eden Hz. Peygamber onu kendi kabilesiyle Tâif ve çevresinde oturan Sümâle, Selime ve Fehm kabilelerine âmil tayin etmiştir. Mâlik b.

⁹⁵ Gürman, **İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat**, s. 183.

⁹⁶ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, Beyrut, 1984, s. 805.

⁹⁷ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, Kahire, 1987, c. IV, s. 113-114.

⁹⁸ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, s. 954-956.

Avf, kendisine bağı kabileleri yanına alarak müşriklerle ve özellikle Sakifliler’le mücadele ederek onlara baskınlar düzenledi. Bu baskınlardan bunalan Sakifliler büyük kayıplar verdiler⁹⁹. Sakifliler’in 9 (631) yılında Medine’ye gelerek Müslüman olmalarında Mâlik b. Avf’ın önemli katkısı olmuştur.

Hız. Ebû Bekir zamanında da kabilesinin âmili olan Mâlik b. Avf, Kâdisiye Savaşı ve Suriye’nin fethine katıldıktan sonra Dımaşk’a yerleşti. Onun Dımaşk’taki evinin bir kilise olduğu ve evinin, Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz zamanında Hristiyanların isteği üzerine çocuklarının elinden alındığı, Yezîd b. Abdülmelik zamanında ailesine iade edildiği İbn Asâkir tarafından kaydedilir. Şair olan Mâlik b. Avf’a kendisine ait bulunmayan bazı beyitlerin atfedildiği İbn Hişâm’ın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dımaşk’ta ilmî faaliyetlere katılan Mâlik b. Avf güzel giyinen ve kendisine çok güvenen bir kimseydi. 20 (641) yılından sonra Dımaşk’ta vefat ettiği rivayet edilmektedir¹⁰⁰.

1.1.2. Adalet Anlayışı

Yeryüzünden kötülüğün kaldırılması, iyilik ve adaletin hüküm sürmesi öncelikle ilahi vahyin ilk muhatapları olan peygamberlerin ve sonrasında da onlara inanan müminlerin mükellefiyetidir. Bu itibarla başlıca hedefleri arasında her türlü haksızlığa engel olmak ve adaleti temin etmek olan Hız. Peygamber gerek Müslüman gerek gayrimüslim tüm İslâm Devleti vatandaşlarını güvenlik konusunda bir tutarak tamamının can, mal, din ve ırz selametini esas almıştır.¹⁰¹ Hız. Peygamber, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyametin yakıcı sıcağında, arşın gölgesinden istifade edecek olan yedi sınıf insandan bahsederken en başta adaletli davranan idarecileri saymış,¹⁰² bununla birlikte adil devlet başkanlarından ve yöneticilerinden övgüyle bahsetmiş,¹⁰³ aynı zamanda da ailesine ve tebaasına adaletle muamele edenlere Allah tarafından kıyamet gününde büyük mükâfatlar verileceğini bildirmiştir.¹⁰⁴

⁹⁹ Vâkıdî, s. 955.

¹⁰⁰ Ali b. Hasan b. Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, 1415, c. LVI, s. 480-481.

¹⁰¹ Ünal Kiliç, “Düşmanlarına Bile Merhametli Muhammed (SAV) (Savaşlar Çerçevesinde)”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XVII, sy. 2 (2013), s. 17.

¹⁰² Buharî, **Ezân**, 36; Müslim, **Zekât**, 91.

¹⁰³ Buharî, **Edep**, 36; Müslim, **İmâre**, 5

¹⁰⁴ Müslim, **İmâre**, 5.

Câhiliye devrine baktığımızda Arap yarımadası özelinde güvenlik hizmetlerine bakan, polis, zabıta, bekçi ya da benzeri bir birimin bulunmadığını görmekteyiz.¹⁰⁵ Hatta otoriteye bağlı olarak yargı/kazâ faaliyetlerini yerine getirecek bir organın da mevcut olmadığını görüyoruz. Bu durumda her şahıs kendi hakkını hukukunu muhafaza etmekle mükellef sayılır kabilesi, nesebi, maddiyatı yerinde olan ile olmayan arasında ciddi bir adaletsizlik söz konusu olmaktadır.¹⁰⁶ Kişinin kendi hakkını arama gayreti, mevcut olmayan bir üst hukuk sisteminde kişiyi kendi hukukunu oluşturma ve uygulamayı zorunlu kılmakta bu ise anarşiyi, sürekli çatışmayı ve sonu gelmeyen kan davalarını beraberinde getirmektedir.¹⁰⁷ Güçlünün genel kabulde haklı olduğu, gerçekten haklının ise güçsüz olduğu müddetçe asla hakkına ulaşamadığı, hak ve hukuk kavramlarından bahsedilemeyecek derecede yozlaşmış bir dönemde Hz. Peygamber'in hakka riayeti ve uygulamalarında güce, makama, paraya değil hakka ve adalete önem vermesi bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde İslâm'ın sadakate emanete riayete ve adalet merkezli yönetime dair ehliyet ve liyakate olan hassasiyeti daha net anlaşılabilir.

Sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerin dahi adaletine sığındığı bir hukuk sistemi, devletin gelirlerin toplanması ve dul/yetim/öksüz gibi kırılgan gruplar başta olmak üzere tüm ihtiyacın karşılanmasını temin edecek mâlî bir sistem gerek seferler gerek tebliğler ile süratle genişleyen sınırların kontrolü ve buralara komutan/idareci tayinleriyle güçlü bir merkezi yapı bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in İslâm toplumunun gerek fetihler gerek ihtida yoluyla genişlemesiyle birlikte bu yeni yerlerde idarenin sağlanması, iktisâdî düzenin kurulması, gerektiğinde orduya komutanlık etmesi ve yargılama faaliyetini yapması için çeşitli isimleri görevlendirdiği bilinmektedir.¹⁰⁸

Hz. Peygamber Medine'nin nüfus artışına paralel olarak artan ihtilafların hükme bağlanması için İslâmî kâidelere ve yargılama yollarına dair vukufiyeti olduğunu düşündüğü çeşitli isimlere yargı yetkisi vermiştir. Hz. Ömer, Amr b. Âs,

¹⁰⁵ Metin Yılmaz, "Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/Özel Koruma", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 17, sy. 17, 2004, s. 210.

¹⁰⁶ Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilatı**, DİA, Ankara 1999, s. 36.

¹⁰⁷ Çağatay Neşet, "İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, 1957, s. 88-89.

¹⁰⁸ Fahreddin Atar, **Kadı**, DİA, DİA Yayınları, İstanbul, 2001, 24/66.

Huzeyfe b. Yemân ve Ukbe b. Âmir'i örnek olarak zikredebiliriz. Yargılama faaliyetlerine bazı zamanlar bizzat şahitlik ettiği, teoriden pratiğe geçişin uygunluğunu denetlediği de bilinmektedir. Hz. Peygamber'in huzurunda cereyan eden Amr b. Âs'ın yargılama faaliyeti¹⁰⁹ ve Hz. Peygamber'in verilen kararı onaylaması yahut Huzeyfe b. Yemân'ın iki kavmin sınır bölgesindeki bir meskenin doğru yer tayini için keşif yaparak bizzat o yere gitmesi, bilirkişileri ve tanıkları dinlemesi nihai hükmünü keşif sonrası vermesi gösterilebilir.¹¹⁰ Örneğin iki hasım şahıs Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek orada hazır bulunan Amr b. Âs'ın davalarına bakmasını ve yargılama yaparak hüküm vermesini istemiştir. Amr b. Âs, Hz. Peygamber'in huzurunda iken kendisinin karar vermeye ehil olmadığını söylemiş ancak Hz. Peygamber'in izni ve iradesi ile davaya bakma durumunu üstlenmiştir. Hz. Peygamber ilave olarak ona şayet içtihadında isabet ederse on sevap hata ederse bir sevap alacağını da ifade etmiştir. Burada Hz. Peygamber'in gayesinin ashâbını yargılama konusunda eğitme, yargı usulü ve esasını uygulamalı olarak gösterme ve kendisinden sonraki nesillere örnek mahiyetinde özgüven ve cesaret sağlayarak bu görevin icrası için onların önlerini açma gayreti olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber adaletin tesisinde hassas davranmış şüpheye ve yanlış algıya sebep olacak herhangi bir duruma mahal vermemiş ve sosyal adaleti bozacak her türlü faaliyeti yasaklamıştır. Kur'an, beşerî zaafılardan uzak, menfaat ve imtiyazın düşünülmeceği ne muhabbetin ne öfkenin ve ne de kin duygusunun etkisi altında kalmadan uygulanacak adaletin hem toplum hem de fert hayatında uygulanmasını öğütlemiştir.¹¹¹

Hz. Peygamber'in çeşitli hukukî ihtilâfın halli için bazı zamanlarda bazı sahâbîleri Medine'de görevlendirmektedir. Allah Resûlü'nün yanında yetişen O'nun nasıl hüküm verdiğine vâkıf olan ve adaletiyle meşhur Hz. Ömer bunlardan biridir. Yine Hz. Peygamber'in, Medine'de babalarından miras kalan evlerinin paylaşımında ihtilâfa düşen aile fertlerinin uzlaşması için Huzeyfe b. Yemân'ı görevlendirmesi, ashâbının özelliklerini anlatırken Hz. Ali'yi en iyi hüküm veren, Zeyd b. Sâbit'i ise

¹⁰⁹ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 2/768.

¹¹⁰ Murat Şimşek, **İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları**, DİA Yayınları, Ankara, 2021, s. 311-313.

¹¹¹ Ziya Kazıcı, **İslâm Kültürü ve Medeniyeti**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 104-106.

miras konularını en iyi bilen kişi olarak tanıtması tıpkı diğer hususlar gibi hukukî konularda da ehil, bilgili, kabiliyetli ashâbına bazı yetkiler verdiği ve çeşitli bölgelere kadı atamaları yaptığı bilinmektedir. İlk dönemin yönetiminde kadılık vazifesinin oldukça etkin olduğu görünmektedir. Başlangıçta sadece hukukî problemlerin halli ile ilgilenen kadılar gerek fetihlerle gerek ihtida ile büyüyen coğrafyanın ve gelişen şehirlerin ticarî-malî problemleriyle de ilgilenmeye başlamış, eğitim faaliyetlerine nezaret etmiş hatta şehir güvenliğini sağlayan şurta teşkilatının ve sosyo-ekonomik düzenin devamını sağlayan hisbe teşkilatının denetimini sağlamışlardır.¹¹²

1.1.2.1. Muâz b. Cebel

Bir arada yaşamanın var olduğu her yerde belli başlı ahlâkî kural ve kaidelerin varlığı zaruridir. Sosyal olarak yapılacak her türlü ortak faaliyet bu ahlâkî normların oluşumunu mecburi kılar. Zira toplumsal ilişkinin özünde gasp, hırsızlık, zina, yaralama, öldürme, yalan veya aşırı bencil tüm davranış biçimlerinin cezai müeyyide ile kontrol altına alınması vardır. Böyle bir zorunluluğun göz ardı edilmesi halinde ise bir arada yaşama tecrübesinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu ahlâkî davranış biçimleri ise hukukun temelini oluşturur. Egemen irade ya da iktidar tarihsel olarak ortaya çıkartılmış, kurgulanmış bir fenomen ise onun toplumsal ifadesi de hukuktur. O halde hukuk devlet yapılanmasının tarihsel olarak somutlaşmasındaki en kritik yapısal faktörlerdendir. Hukuk egemen iradenin yasal tezahürüdür diyebiliriz. Devlet yasa ile değil yasama kuvvetiyle varlığını sürdürebilir. Bugünün yasası dünden farklı ve dünün yasası bugün artık hükümsüz olabilir. Ancak devlet kendisi zamana ve zemine göre yasa yapabilecek kudrette ise bu onun varlığının devam ettiği anlamına gelir.

İlk dönem İslâm Devrinde adaletin icrası ve dinî hayatın gereklerini yerine getirmekle görevli olanlar, yeni yeni ortaya çıkan bazı meselelerin ekserisinin Kur'an ana konuları dışında bulunması ve bu tali konular ile ilgili daha önceden tespit edilen misallerin azlığı sebebiyle şahsi düşünce ve görüşlerine -rey- dayanmak zorunda kalmışlardı. İnsanların karşılaştıkları her bir müşkülün veya arayacakları her bir bilginin tek tek Kur'an 'da zikredilmesi elbette ki mümkün değildir. Bu sebeple rey'e

¹¹² Sıbğatullah Kaya, **Üç Gelenekte Devlet: Ütopya, Siyasetnâme, Yönetim Fıkhı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 114.

başvurma temsili ifadeyle Anayasa hükmünde olan Kur'an 'dan tali konular için uygulanabilir yönetmelikler çıkartma faaliyeti olarak anlaşılabilir. Burada söz konusu çıkarım ümmetin içtihadı ile olacaktır ve pergelin bir ayağı daima Kur'an ve sünnet merkezinde kalacaktır.

Hz. Peygamberin fethedilen bölgelere gerek adli gerek dinî hükümleri ifa etmek üzere gönderdiği kişilere talimat verdiği bilinmektedir. Bunun en meşhur örneklerinden olan Muâz b. Cebel'in Yemen'e yargı görevlisi olarak gönderilmesi esnasında Hz. Peygamber ile yaptığı kısa görüşme hatırlanabilir.¹¹³ Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i kendisini görevlendirdiği halk hususunda bilgilendirmiş ve ehli kitap bir halka gittiğini onları Allah'ın birliğine inanmaya, namazlarını beş vakit olarak zamanında kılmaya davet etmesini istemiştir. Haklarında takdir edilen zekâtı ödemeye ancak zekâtı alırken de en iyilerinden almamaya böylece zulümden ve mazlumun bedduasından uzak olmaya hem insanları Allah'ın dininden ve hükümlerinden soğutmamaya aksine onları alıştırmaya ve işleri kolaylaştırmaya bakması şeklinde öğütlemiştir. Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'in işin ehli ve liyakat sahibi bir insan olduğunu bildiği için verdiği göreve gönderirken son olarak orada karşılaştığı kazâî bir durumda ne ile hükmedeceğini sormuştur. Muâz b. Cebel'den "Allah'ın kitabıyla" cevabını aldıktan sonra Hz. Peygamber "Ya orada bulamazsan?" diye sormuş ve cevaben "O vakit Allah Resûlünün sünnetiyle" cevabını almıştır. Hz. Peygamber bu defa "Ya orada da bulamazsan" diye yeniden sorunca Muâz "O vakit Kur'an ve sünnetin ışığında içtihat ederek kendi reyimle" şeklinde yanıt vermiştir. Yaptığı görevlendirmeden dolayı huzurlu olan Hz. Peygamber ise "Hz. Peygamber 'in elçisine Hz. Peygamber 'ı hoşnut edecek cevaplar verdiren Allah'a hamdolsun" buyurarak memnuniyetini dile getirmiştir.¹¹⁴

Bu rivayet uygulama yönünü ifade ettiği kadar uygulamanın hükmünü de ifade etmesi açısından mühimdir. Zira mülakatta Muâz'ın Hz. Peygamber'e arz ettiği ve karşılığında tasvip gördüğü davranış modeli rey'in şer'an muteber olduğuna da delalet edebilir. Yine bu rivayet Muâz b. Cebel'in bizzat Hz. Peygamber tarafından yargılama faaliyetine dair vukufiyeti ve liyakatinin teste tabi tutulduğunu göstermesi

¹¹³ Yaşar Kandemir, **Muâz b. Cebel**, DİA, Ankara, 2020, c. XXX, s. 336-338.

¹¹⁴ el-Askalânî, **el-İsâbe**, c. III, s. 426-427

açısından mühimdir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu hassas uygulaması çağlar aşarak ulemâ ve hukemâ için karşılaştıkları problemleri çözmeye izleyecekleri yolun belirleyici çizgisi olmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bu olaydan hoşnutluğundan yola çıkarak Muâz b. Cebel, iyi bir eğitimci olmasının yanında ileri görüşlü, adaletli bir kadı olmuş, Kur'an ve sünnet ışığında kararlar vermiştir diyebiliriz.

1.1.2.2. Huzeyfe b. Yemân

Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber'in seçkin sahâbelerinden birisi olup Medine'de dünyaya gelmiştir. Babası bir kan davası nedeniyle Mekke'den kaçarak Medine'ye yerleşip orada aslen Yemenli olan Abdüleşheloğulları ile bir antlaşma yapmış bu nedenle babasına Yemân denilmiş, Huzeyfe de İbn Yemân diye anılmıştır. Annesi Abdüleşheloğulları'nın Evs kolundan Rebâb bint Kâ'b Hz. Peygamber'e biat eden ensar kadınlarından. Huzeyfe hicretten önce Müslüman olmuş, hicretten sonra ise Hz. Peygamber tarafından Ammâr b. Yâsir ile kardeş ilan edilmiştir.¹¹⁵

Huzeyfe babasıyla birlikte müslüman olmuştur. Yine babasıyla Bedir Savaşına katılmak istemiş fakat müşrikler ikisini bundan alıkoymuşlardır.¹¹⁶ Bu durumu Huzeyfe b. Yemân şöyle anlatır: Ben ve babam Bedir Savaşı'na katılmak için yola koyulduk. Mekkeli müşrikler bizi yolda yakaladılar ve bize, “siz Muhammed'e yardım için gidiyorsunuz değil mi?” dediler ve biz bunu inkâr ettik. Fakat müşrikler ikna olmayınca bizden Muhammed'e yardım etmemek üzere söz alarak bizi bıraktılar. Biz de bu durumu Hz. Peygamber'e haber verince “sözünüzü tutun, biz Allah'ın yardımı ile onlara galip geleceğiz” diyerek bizi geri çevirdi.¹¹⁷

Huzeyfe Bedir savaşı hariç Hz. Peygamber ile birlikte tüm savaşlara katılmıştır. Hz. Peygamberin yanından bir an bile ayrılmamış, ömrünü Kur'an'a, İslâm'a ve Hz. Peygamber'e adanmıştır. Hz. Peygamber'in kendisine verdiği vazifeleri yerine getirmiş, sevgisini kazanmış ve “Sâhibü's-Sır” unvanını almıştır.¹¹⁸

¹¹⁵ Selman Başaran, **Huzeyfe b. Yemân**, DİA, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 434.

¹¹⁶ el-Askalânî, **el-İsâbe**, c. III, 328.

¹¹⁷ Cuma Karan, **Bedir Meydan Muharebesi**, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2021, s. 162.

¹¹⁸ Başaran, “**Huzeyfe b. Yemân**”, XVIII/434-435.

Huzeyfe b. Yemân'ın babası Huseyl, Uhud Savaşı'nda müslümanlar düşman tarafından tanınmamak için yüzlerini örttüklerinden müşrik zannedilerek yanlışlıkla öldürülmüştür. Hz. Peygamber ona babasının diyetini ödemek istediğinde kabul etmeyip fakir müslümanlara bağışlamıştır.¹¹⁹ Huzeyfe babasını öldüren kişileri affederek¹²⁰ alicenaplık göstermiştir. Yine bir savunma savaşı olan hendek savaşında göstermiş olduğu cesareti, Tebük Savaşı'nda münafıkların Hz. Peygamber'e karşı planladıkları suikast girişiminde Hz. Peygamber'i canı pahasına koruması gibi hususlar incelendiğinde bu sahabînin değerine değer katmıştır.¹²¹

1.1.3. Toplumsal İlişkiler ve Diplomasi Becerileri

Elçilik vazifesi ve diplomatik temaslar tıpkı insanların birebir ilişkileri gibi devletler yahut organizasyonlar arası ilişkileri ifade eder. Dünya tarihinin her döneminde olduğu gibi İslâm öncesi Mekke'nin elçilik konusunda asırlık teamül ve gelenekleri vardır. Kureyşliler aralarında savaş olan kabilelere yahut ticarî maksatlarla farklı beldelere elçiler göndermektedirler. Sefâret vazifesi gelenek olarak Adî b. Ka'b ailesine mensup kişilerce yerine getirilmektedir. Müslüman olana kadar Hz. Ömer tarafından deruhte edilen bu vazife daha sonra aynı aileden olmayan Amr b. el-Âs'a devredilmiştir.¹²² Bu görevlendirme değişikliği muhtemelen aynı aileden göreve layık daha iyi bir kimsenin bulunmamasıyla ve Amr b. el-Âs'ın kişisel yeterliliğiyle, temsil kabiliyetinin üst seviyede olmasıyla ilişkilidir. Nitekim Hz. Ömer'in İslâm ile müşerref olmasından sonra Hz. Peygamber'in elçilik vazifesini yürütenlerden biri olduğu bilinmektedir. Yine Amr b. el-Âs'ın Müslüman olmasıyla da Hz. Peygamber ona tecrübesine ve niteliklerine uygun komutanlık ve idarecilik gibi üst vazifeler vermiştir.

İçinde yaşadığı toplumun hususiyetlerini ve elçiliğe dair geleneklerini gayet iyi bilen Hz. Peygamber İslâmî davetin başlangıcından itibaren çeşitli sebeplerle elçiler göndermiştir. Öncelikle elçilerini, göndereceği ülkeyi ve bölgeyi bilen ve işi layıkıyla yapacağına emin olduğu kimselerden seçmektedir. Liyakat

¹¹⁹ Başaran, XVIII/435.

¹²⁰ Başaran, XVIII/435.

¹²¹ Muhammed Ahıskalı, "Huzeyfe b. Yemân'ın Hz. Peygamberle Sırdaşlığı ve Münafıkları Bilme Meselesi", **Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2022, s. 90-114.

¹²² Mehmet İpşirli, **Elçi**, DİA, İstanbul, 1995, XI/3.

görevlendirilecek kişinin şahsi nitelikleri olarak öne çıkar.¹²³ Ancak bir de yaratılıştan gelen fiziksel nitelikler vardır. Bugün dahi bilinen ve dikkat edilen bir hakikat olarak insanî ilişkilerde ilk intibâ oldukça önemlidir. Mevlânâ'ya nisbet edilen “İnsanlar kıyafetiyle karşılanır, ilmiyle ağırlanır, ahlâkıyla uğurlanır.” sözleri aynı hakikatin veciz ifadesidir. Bu sebeple Hz. Peygamber elçilerini yüzü güzel, hitabeti güzel, ikna kabiliyeti yüksek, bilgili ve doğru sözlü kimseler arasından seçmektedir.¹²⁴ Yine elçi olacak kişi gideceği ülkenin dilini, dinini, tarihini, adetini ve örfünü bilmeli, bölgenin coğrafyası hakkında malumat sahibi olmalıdır. Elçinin seçimi mühimdir zira elçi gönderenin değeriyle bilinir.¹²⁵ Hz. Peygamber kendisine elçi tavsiye bulunacaklara da yüzü güzel ve adı güzel olanı tavsiye etmesini öğütlemiştir. Nitekim elçilerini fiziksel olarak düzgün, eksik uzvu olmayan, yüzü ve görünüşü güzel, hitabeti yumuşak ve akıcı, zeki, akıllı ve bilgili kişilerden seçmiştir.¹²⁶ İslâm siyaset geleneğinde kaleme alınan eserlerde ifade edilen “Elçinin yumuşak sözü ve makul davranışı katı kalpleri yumuşatır.” sözü vazifelendirilen diplomatın işin ehli ve nitelikli olduğu kadar üslup sahibi de olması halinde bürokrasiyi aşmaya yardımcı olacağını anlaşma yollarında kolaylık sağlayacağını yahut taşıdığı tebliğin başarıya ulaşmasını da önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷ Şüphesiz bu geleneğin sözcüleri Hz. Peygamber'in sosyal hayattaki söz, fiil, takrirlerinden, ve siyasî hayattaki uygulamalarından mülhem bu yöntem ve teknikleri sonraki dönemlere nasihat kabilinden aktarmaktadırlar.

Hz. Peygamber bugün uluslararası ilişkiler kavramıyla tanımladığımız karşılıklı diplomasi ve milletler arası ilişkilere ciddiyetle önem vermekte ve elçilik hukukuna da son derece riayet etmektedir. Bu ilişkiler İslâm'ın tebliği, esirlerin kurtulması, istihbarat elde etme gayesi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulması, anlaşmalar akdedilerek güvenliğin temini gibi amaçlara yani İslâm toplumunun yayılmasına ve gelişmesine hizmet etmektedir. Örneğin bir defasında Kureyş'ten

¹²³ Gencal Şenyayla, “İslâm'ın İlk Şehit Elçisi: Hâris b. Umeyr”, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2020, c.VII, sy. 2, s. 1013-34.

¹²⁴ Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 360.

¹²⁵ Şefaettin Severcan, **Din-Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi**, Fecr Yayınları, Ankara, 2019, s. 160.

¹²⁶ Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed İbn'ül-Ferra, **Rüsülül'l-Mülûk ve men Yesluhu li'r-Risâleti ve's-Sifâre**, Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1993.

¹²⁷ Ebû Muhammed Abdullah el-Mubârek İbnü'l-Mukaffa, **İslâm Siyaset Üslûbu**, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınlar, İstanbul, 2018, s. 132.

kendisine elçi olarak gönderilen Ebû Râfi' el-Kıbtî (ö.40/660) kendisini görünce kalbinin İslâm'a meyiletmesi sebebiyle Müslüman olduğunu açıklamış ve orada kalmak istemiş ancak Hz. Peygamber kendisine elçilik sıfatıyla gelmesi sebebiyle yanında alıkoyamayacağını ve geri dönmesi gerektiğini ancak üzerindeki halin - Müslüman olma niyetinin- devam etmesi halinde yeniden gelmesini öğütlemiştir.¹²⁸ Böylece her ne sebeple olursa olsun elçinin alıkonulamayacağını uygulamalı olarak göstermiştir. Hatta peygamberlik iddiasında bulunan yalancılığı ile künyeli Müseylimetü'l-kezzâb (ö.12/633) tarafından Hz. Peygamber'e elçi olarak gönderilen iki kişinin hadsiz ifadelerine öfkelenmesine rağmen “*Elçilerin öldürülmemesine dair bir kaide olmasaydı her ikinizin de boynunu vururdum.*” demiştir. Bu Hz. Peygamber'in sözünde ve davasında ne denli sadık olduğunun idarî sahadaki bir örneğidir. Örneğin daha sonrasında Hz. Peygamber hastalığı döneminde Habîb b. Zeyd el-Hazrecî'yi (ö.11/632) Müseylime'yi İslâm'a davet amaçlı göndermiş ancak orada şehit edilmiştir. Bu da ismi ile müsemma Müseylimetü'l-kezzâb'a yakışır bir davranıştır. Sözünün ve özünün sahteliği için sadece bir örnektir. Elçilik hukukuna dair bir başka örnek ise Hz. Peygamber tarafından Eyle (Akabe) idarecisi Yuhannâ b. Ru'be'ye yazdığı mektubunda kendisine gönderdiği elçilerin reddedilmesini veya hoşnutsuzluğunu açık bir savaş sebebi sayacağını bildirmiştir.¹²⁹

Hz. Peygamber'in elçiler konusundaki hassasiyeti ve onlara sağladığı hukukî güvence düşmanlarınca dahi bilinmektedir. Bunun en güzel örneklerinden biri Uhud Savaşında aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Hamza'yı (ö.3/625) şehit eden Vahşî b. Harb (ö.23/644) Tâif heyetiyle birlikte elçilik sıfatıyla huzura çıkmasıdır. Vahşî b. Harb'in bu görev için isteksiz olduğu ve Hz. Peygamber'in hışmından korktuğu ancak Tâif ehlinin onu sakinleştirerek Hz. Peygamber'in hiçbir elçiye kötü davranmayacağını garantisini vermeleri rivayeti ilginç kılar. Çünkü bu durum bizzat düşmanlar tarafından Hz. Peygamber'in el-emîn olduğunun, hukukî kaidelere ve diplomatik nezaket ilkelerine riayet ettiğinin açık göstergesidir.¹³⁰

¹²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 4/67-68.

¹²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/240.

¹³⁰ Nizamettin Çelik, “Hz. Peygamber'in (sav) Diplomatik İlişkilerinin Mahiyeti ve Temel Hedefi”, *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi*, 2019, sy. 2, s. 91.

Bir diğerk husus diplomatik ilişkilerin yazılı olmayan kurallarından olan hediyeleşme uygulaması bir nevi iyi niyet nişanesi ve canlı bir iletişim ve etkileşimin yollarından biridir. Hz. Peygamber geleneği sürdürmüş gelen hediyeleri devlet hazinesine koymak üzere kabul edip karşılığında hediyeler göndermiş ve bu davranışı kendisinden sonrası için ashâbına tavsiye etmiştir. Tüm bunlar Hz. Peygamber'in diplomasi yönetiminin belli kaideler çerçevesinde işlediğini, geleneklere ve teamüllere uygun yürütüldüğünü ve muhatap siyasî çevrelerle karşılıklı saygı ilkesine dikkat edilerek müteakabiliyet dengesinin dikkate alındığını göstermesi açısından mühimdir.¹³¹

1.1.3.1. Bâzân

Hz. Peygamber'in çeşitli memuriyetlere ve yönetimlere yaptığı görevlendirmelerdeki yegâne kıstasın ehliyet, liyakat, adalet, emanet ve sadakat şartları olduğuna bir başka örnek de Bâzân'ın (ö.10/632) Yemen valiliğidir. Esasen Sâsânî İmparatorluğu'nun Yemen valisi olan Bâzân, Hz. Peygamber'in Kısra'ya gönderdiği tebliğ ve davet mektubunu yırtması sonrasında bir rivayete göre Medine'de bulunan Hz. Peygamber'i araştırmak ile bir diğerk rivayete göre ise derdest ettirmekle görevlendirilmiştir.¹³² Bâzân emri uygulamak üzere Bâbeveyh ve Hürre Hüsse isimli iki vekilharcını Medine'ye göndererek Hz. Peygamber'i hem araştırmalarını istemiş hem de Hz. Peygamber'in kendi rızasıyla Yemen'e gelmesi halinde durumu Kısra'ya mektupla bildireceğini böylece hakkında kötü bir karar çıkmasına engel olabileceğini bildirmiştir.¹³³ Vazifesini yapmak üzere gelen elçileri Hz. Peygamber oldukça iyi karşılamış ve onlara bir gece misafir olarak dinlenmelerini görüşmenin yarın yapılacağını söylemiştir. Ertesi gün olduğunda ise vahiy yoluyla kendisine haber verilen Kısra'nın oğlu tarafından öldürüldüğü bilgisini Bâzân'a iletme üzere elçilere söylemiş ve elçilerle altın-gümüş süslemeli bir kuşak hediye göndermiştir. Ayrıca kendisini İslâm'a davet ederek şayet Müslüman olursa mevcut hükümranlığının valilik sıfatıyla devam edeceğini bildirmiştir.¹³⁴ Bâzân

¹³¹ Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir el-Kettânî, **et-Terâfibu'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetimi**, çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, 2/208.

¹³² Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, *thk.* Mustafa Abdülvahid, Dâru'l-Mârifetü, Beyrut, 1976, 3/511.

¹³³ Mustafa Fayda, **Bâzân**, DİA, İstanbul, 1992, 5/283.

¹³⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 1/22.

Kisra'nın öldürülmesi bilgisinin doğruluğunu da görünce Hz. Peygamber'in davetine uymuş ve Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in ilk eyalet valisi olan Bâzân aslında Yemen ehline asil kabul edilmeyen Ebnâ¹³⁵ isimli hassas bir sosyal zümrenin üyesidir. Fakat Hz. Peygamber bu durumu karşı tarafın aleyhinde kullanmayarak tamamen göreve dair ehliyeti ve liyakati esas almış ve tecrübesine istinaden kendisine Yemen vilayetinin yönetimini tevdi etmiştir. Atandığı görevi hakkıyla yerine getiren Bâzân ise öldürülmesine kadar geçen sürede bu görevde kalmış onun döneminde İslâm'ın bölgede yayılması ivme kazanmıştır.¹³⁶ Tarihi kaynaklarda Bâzân döneminde herhangi bir isyan ve yaygın irtidat faaliyetinin olmaması, sınırların muhafaza edilmesi ve bölgede İslâmlaşmanın hızlanması onun vazifesinde ehil bir insan olduğunu teyit etmektedir. Bâzân döneminde idaresi altında barış ve düzenin hâkim olduğu görülmektedir. Yine bu görevlendirmeden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber Arap-Acem şeklinde bir ayırımı hoş görmemekte, niteliğe göre değerlendirmede bulunmakta ve aradığı özelliği haiz olan her kim ise ırkına, soyuna, rengine bakmaksızın görevi kendisine vermektedir.¹³⁷

1.1.3.2. Amr b. Ümeyye ed-Damrî

Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Hz. Peygamber'in Habeşistan Necâşisi Ashame b. Ebcer'e gönderdiği İslâm'ın ilk diplomatıdır.¹³⁸ Bu vazife kendisine tevdi edildiğinde henüz Müslüman olmayan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin kısa bir süre önce meydana gelen Bedir ve Uhud savaşlarında Müslümanlara karşı savaştığı¹³⁹ bilgisi bulunsa da bu savaşlarda ne tür bir vazife üstlendiği ya da aktif bir görev alıp almadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁴⁰ Burada Mekkeli bir kabile mensubu olarak kabile reisinin iştirak ettiği savaşlara katılmasının zorunluğu olduğu bilgisini kaydetmek gerekmektedir.¹⁴¹ Uhud Savaşı sonrası müşriklerin çekilmesinden sonra

¹³⁵ İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evliliklerinden meydana gelen etnik ve sosyal zümre. Bk. Mustafa Fayda, "Ebnâ", DİA, İstanbul, 1994, 10/78-79.

¹³⁶ Şehba Yazıcı, **Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemlerinde Amillik**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015, s. 65.

¹³⁷ Siddiqui, **Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)**, s. 253.

¹³⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 4/233.

¹³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 4/234.

¹⁴⁰ Mehmet Ali Kapar, "İlk İslâm Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî", **İSTEM**, 2017, sy. 30, s. 272.

¹⁴¹ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 1/44.

İslâm'a girdiği ve ilk katıldığı seferin Uhud Savaşı ile aynı yıl gerçekleşen Bi'rimâune seferi olduğu bilgisi¹⁴² ise hemen hemen tüm kaynaklarda mevcuttur.

Kureyş'in Habeşistan'a hicret eden Müslümanların burada rahat yaşamalarından ve İslâm'ı yaymalarından rahatsız olmaları sebebiyle Amr b. el-Âs ve beraberinde birkaç kişilik heyeti Müslümanların iadesini görüşmek üzere Habeşistan Necâşisine göndermeleri¹⁴³ üzerine karşı hamle olarak Hz. Peygamber de haklarını savunacak ve durumu izah edecek bir elçiye ihtiyaç duymuştur. Bu esnada Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Hz. Peygamber tarafından hem de henüz Müslüman bile değilken elçilik gibi bir göreve getirilmesinin elbetteki makul ve mantıklı bir arka planı vardır. Öncelikle Amr b. Ümeyye ed-Damrî cesareti, zekâsı ve girişkenliği ile bilinen cevval bir kimsedir.¹⁴⁴ Bu kişisel niteliklerin yanında aileden gelen bir ayrıcalığı da vardır. Zira mensubu olduğu Abdüşemsoğulları Mekke ile Habeşistan ticaretini tekellerinde tutan kabiledir.¹⁴⁵ Muhtemelen bu ticarî ilişki sürecinde Amr b. Ümeyye ed-Damrî de bir veya birkaç kez Habeşistan'a giden kervanlarda bulunmuş bu sebeple bölgeye, insanlara, gelenek-göreneklere ve inanışlara karşı bilgi sahibidir. Bunlara ilave olarak ticaretin tüccara beden dili ve insan tanıma hususiyeti kazandırdığı da eklenebilir. Kişisel nitelik ve kabileden gelen ayrıcalıklara ilave bir diğer avantaj da Damre kabilesiyle Necâşî Ashame b. Ebcer'in geçmişte kesişen yollarıdır. Buna göre Ashame b. Ebcer henüz gençken ülkesindeki diğer melikler/şehzadeler arasında çıkan taht kavgası esnasında Arap köle tüccarlarına satılmış bu zaman zarfında bir müddet Damre kabilesinden bir kimsenin çobanlığını yapmıştır.¹⁴⁶ Son olarak İslâm öncesi dönemde Abdulmuttalip ile Harb b. Ümeyye arasında meydana gelen bir anlaşmazlığın Necâşî'nin hakemliğinde çözüme kavuştuğu¹⁴⁷ da aradaki ilişkinin uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğunu ifade için önemli bilgilerdendir. Kaynaklardan elde edilen bu bilgilere bakarak Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin kişisel ehliyeti ve liyakatinin yanı sıra ticaret yolunun getirdiği ayrıcalık ve kazandırdığı tecrübenin dikkate alındığını ve yine Necâşî Ashame b.

¹⁴² Şefaettin Severcan, **Din-Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi**, s. 162.

¹⁴³ Adnan Demircan, **Nebevî Direniş Hicret**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 56.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 4/235-236.

¹⁴⁵ Kapar, **İlk İslâm Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî**, s. 274.

¹⁴⁶ Severcan, **Din Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi**, s. 164.

¹⁴⁷ İbrahim Halil Er, **Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mektupları**, Mevsimler Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 44.

Ebcer'in kölelik vaktinden kalan Damre kabilesine karşı vefasının dile getirilecek taleplerde olumlu etki yapacağını Hz. Peygamber tarafından birlikte değerlendirildiği söylenebilir. Nitekim Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin bu mühim vazifeyi gereğince yerine getirdiği ve Hz. Peygamber'in öngörülerinin ne denli isabetli olduğu tarihte Sâbittir.

Müslüman olduktan sonra da pek çok defa elçilik görevi üstlendiği bilinen Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Mekke'de yaşanan kıtlık hadisesinde Hz. Peygamber'in emriyle 500 dinarı ihtiyaç sahiplerine götürmekle görevlendirilmiş,¹⁴⁸ toplamda dört kez Habeşistan'a giderek elçilik yapmış, bir defasında Ebû Süfyân b. Harb'in kızı Ümmü Habîbe'yi (ö.44/664) Hz. Peygamber'e nikahlama talebini Necâşî'ye taşımış ve nikah sonrası hediyelerle geri dönmüş,¹⁴⁹ yine peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Müseylimetü'l-kezzâb'a İslâm'a davet için gönderilmiş ve daha pek çok kritik görevi üstlenmiştir. Bunlar onun görevine karşı ehliyet ve liyakati olduğunu ifade etmekle beraber Hz. Peygamber'in görevin niteliğine göre adam seçtiği, sırf iman ve takva ölçütünü değil görevin gerektirdiği şartları taşıyanlara imkân sağladığı anlamına gelmektedir

1.1.3.3. Hâtıb b. Ebû Beltea

Hz. Peygamber'in tebliğ ve davet mektuplarını taşıyan elçilerden biri de Câhiliye devrinde ata iyi binmesi güzel şiir okuması ile bilinen ve ticarî faaliyetler gereği pek çok farklı belde gibi Mısır'a da gitmiş ve o yer hakkında mevcut bir bilgisinin olduğu anlaşılan Hâtıb b. Ebû Beltea'dır. O dönemde Bizans İmparatorluğuna bağlı bulunan Mısır Mukavkısı¹⁵⁰ Cüreyc b. Minâ'ya götürdüğü mektup ve Mukavkis ile aralarındaki diyalog Hâtıb'ın bir elçide bulunması gereken nitelikleri haiz ve liyakatli bir kimse olduğunu göstermektedir. Özetleyerek ifade edersek Cüreyc b. Minâ, Hz. Peygamber'in mektubunu alır ve okur. Elçiye "Peki Muhammed gerçekten Allah'ın peygamberiyse neden bir dua ederek ondan bütün düşmanlarını helak etmesini istemiyor?"¹⁵¹ diye sorar. Şüphesiz böyle bir sual

¹⁴⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir El- Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, Jerusalem, 1963, 2/715.

¹⁴⁹ Er, **Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mektupları**, s. 45.

¹⁵⁰ Mukavkis Mısır'ın Bizans Valisi ve İskenderiye Patriğine verilen isimdir. Detaylı bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, **Mukavkis**, DİA, İstanbul, 2006.

¹⁵¹ Er, **Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mektupları**, s. 63.

karşısında tüm tarihi akışı bilmemize rağmen bugün bile bir miktar düşünme, iyi bir örnek/delil bulma ve bunu uygun bir dille ifade etmek için ciddi bir süre gerekecektir. Dahası kıvrak bir zekâ, iyi bir genel kültür ve baskı altında da olsa akıcı bir dil becerisi lazımdır. İslâm elçisi cevaben: Mısır’da Firavun tanrı olduğu iddia ettiğinde onun da hemen helak edilmediğini, Hz. İsa’nın kendi yurdunda eza ve cefa çektiği ve Yahudiler tarafından çarpmıha gerilmek istendiğinde yine bedduaya tevessül etmediğini, helak edilmelerini istemediğini Allah’ın da onu katına yükselttiğini söylemiştir. Mukavkıs Cüreyc b. Minâ ise bu cevap karşısında ona “Sen hikmetli bir zatın hikmetli elçisisin.”¹⁵² şeklinde mukabelede bulunmuştur. Dikkat edilirse verdiği örnek tam olarak bulunduğu yer olan Mısır ve onun tanrılık iddiasında bulunan zalim yöneticisi hakkındadır. Bu örnek olayla kişi arasında olgusal bir bütünlük ve coğrafi irtibat kurulmasını sağlamaktadır. İkinci örneği Hz. İsa üzerinden vermekte bunu ise dinî bir yakınlık kurulmasına vesile kılmaktadır. Esas konu Hz. İsa’nın tahammülü ve merhameti ve Allah-ü Teâlâ’nın imtihan sırrınca herkese tayin ettiği belirli bir süre olmasıdır. Ancak zımnem Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e kadar gelen tevhit silsilesinin bir peygamberi olarak Hz. İsa’yı zikretmesi teolojik bir anlaşma-uzlaşma zemini sağlaması açısından da mühimdir. Son olarak tüm bu mükâlemede Hâtıb’ın gayet sakin ve yumuşak bir ifade kullandığını, diplomatik nezaket gereği davrandığını ve muhatabını memnun eden bir diyalog olduğunu konuşmanın nihayetinden anlıyoruz. Zira diplomatik nezaket ve ifade kurallarını aşmış olsaydı Mısır’da beş gün misafir edilmez aksine kaynaklarda geçen rivayetlere Hâtıb’a karşı sergilenen menfi tutum mutlaka yansır varsa takdir edilen bir ceza muhakkak kaydedilirdi. Dahası Hâtıb b. Ebû Beltea elinde Mısır’ın fethine kadar devam edecek bir antlaşma, hediye olarak bir hadım köle, Mâriye¹⁵³ ve Sîrîn adlı iki kız kardeş cariye, bin miskal altın, iki binek hayvanı ve pek çok kıymetli elbise, kumaş ve güzel kokular¹⁵⁴ ile dönmezdi. Bu diplomatik başarı elbette görevi yerine getiren kadar görevi layıkıyla yapacak kimseye takdir edene yani Hz. Peygamber’e aittir.

¹⁵² Nebi Bozkurt, “Hâtıb b. Ebû Beltea”, DİA, İstanbul, 1997, 16/444-445.

¹⁵³ Hz. Peygamber Mukavkıs tarafından kendisine hediye edilen Mâriye isimli cariye İbrahim isimli bir evlat sahibi olmuş bu vesile ile Mâriye ümmüveled statüsüne yükselmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Aynur Uraler, “Mâriye”, DİA, Ankara, 2003, XXVIII/63-64 .

¹⁵⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 10/201.

1.1.3.4. Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî

Kur'an -ı Kerîm'in de ifade ettiği üzere ticaret toplumu olan Mekke'nin kış ve yaz mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kere kuzey ve güney bölgelere yaptığı seyahatler Kureyş kabilesi için hayati öneme sahiptir. Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî de bu ticarî yolculuklarda pek çok defa bulunmuş ve İran'ın farklı bölgelerine seyahatler yapmıştır. Bu seyahatler aynı zamanda Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'nin farklı din, dil, kültür ve geleneklerle tanışmasına imkân sağlamıştır. Kişisel bir nitelik olarak şiire ve hitabete yani etkili ve ölçülü söz söyleme sanatına karşı merakı olduğu bilinmektedir. Tüm bu bilgiler bir araya geldiğinde hayatının ilerleyen safhalarında üstleneceği diplomatik faaliyetler için avantajlar sağlamaktadır.¹⁵⁵ Nitekim bölgeye dair bilgisine, hitabet kabiliyetine ve cesaretine istinaden Hz. Peygamber tarafından Sâsânî İmparatoru Kisra Hüsrev Perviz'e elçi olarak gönderilmiştir.¹⁵⁶ Elbette bu görevlendirmede Habeşistan hicretinin ayrılığı dışında Hz. Peygamber'e sürekli yakın olmanın, onun terbiyesi ile terbiyelenmenin de tesiri büyüktür.

Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'nin vazifesinin diğerlerinden farklı bir yönü dolayısıyla zorlu bir tarafı da vardır. Çünkü Hz. Peygamber'in elçilerinin büyük çoğunluğu ehl-i kitap topluluklara gönderilmekte iken Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî Mecûsîlik inancına sahip bir beldeye gönderilmiştir. Dönemsel olarak bakıldığında ehl-i kitap olan toplumların Müslümanlara bakışının ehl-i kitap olmayanların bakışına nazaran daha ılımlı olduğu görülmektedir.¹⁵⁷ Nitekim Müslüman erkeklerin Hristiyan ve Yahudi kadınlar ile evlenmeleri serbest kılınırken¹⁵⁸ Mecûsîlerle evlenmeleri yasaklanmıştır.¹⁵⁹ Ayrıca jeopolitik ve stratejik olarak bakılırsa Bizans ile Sâsânîlerin mücadelesinde mağlup olan tarafa yani Sâsânîler'e Hicaz'dan gelen bu tebliğ ve teklif, onların mağlubiyetlerine sevinme ve çeşitli amaçlar için fırsat kollama şeklinde anlaşılmaya müsaittir. Bu bilgi durumun hassasiyetinin anlaşılması

¹⁵⁵ Selim Argun, "Hz. Peygamber'in (S) Sâsânîler'e Gönderdiği Elçisi Abdullah B. Huzâfe Es-Sehmî: Hayatı ve Diplomatik Faaliyetleri", **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2020, C. VII, sy, s. 119.

¹⁵⁶ Ahmed b. Ebu Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn Vâdih El-Ya'kubi, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010, 1/222; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 1/358.

¹⁵⁷ Abidin Sönmez, **Rasulullah'ın İslâm'a Davet Mektupları**, İnkılab Yay., İstanbul, 2011, s.116-117.

¹⁵⁸ **el-Mâide**, 5/5.

¹⁵⁹ Fahreddin Atar, "**Muharremât**", DİA, İstanbul, 2006, 31/6.

ve elçinin vazifesinin zorluğunu ifade için mühimdir. Bu zor vazife için Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî asaleti, cesareti, ilmi, hitabeti ve coğrafyayı iyi tanınması yönleriyle biçilmiş kaftandır.

Nitekim Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî davet mektubunu Kisra'ya sunmuş ancak Kisra kendi adından önce Hz. Peygamber'in adının yazılı olmasına hiddetlenerek mektubu dinlemeksizin yırtıp Hz. Peygamber'e ve ashâbına hakaretler ederek ve elçiyi azarlayarak meclisten dışarı çıkarttırmıştır.¹⁶⁰ Meclisin havasının değiştiğini ve daha kötü bir senaryo ile karşılaşabileceğini anlayan Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî bir an önce Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Arkasından gelen ve kendisini yeniden Kisra'nın huzuruna çıkaracak elçiler onu Hîre'ye kadar aramış ancak bulamamıştır. Bu durum onun neden elçi olarak seçildiğinin güzel bir göstergesidir. Çünkü o cesaret gerektiren vazifesini tamamladıktan sonra durum değerlendirmesini yaparak hem kendi açısından tehlikeyi ve topluluklar arası olası bir diplomatik krizi önlemek için iyi bildiği coğrafyadaki alternatif yolları ve güzergahları kullanmış hem de Kisra'nın görevlilerince tekrar bulunamamıştır.¹⁶¹

Şehirlerde yönetici olarak görev yapan devletin en yetkili temsilcisi validir. İlk dönemde, valilere emîr veya âmîl'de denilmiştir.¹⁶² Hz. Peygamber, İslâm'ın ilk yıllarında bir şehre ya da bölgeye yönetici atarken, kimi zaman o bölgenin veya kabilenin mensuplarını tercih etmiştir. Mâlik b. Avf en-Nasrî'yi (ö. 20/641'den sonra) kavminden Müslüman olanların üstüne âmîl tayin etmiştir.¹⁶³ Müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e bildiren ve ülkesi Yemen'e vali olarak atanan Bâzân b. Sâsân örneğinde olduğu gibi kimi zaman da Müslümanlığı kabul etmiş eski yöneticileri görevlerinde tutmuştur. Hz. Peygamber'in idarî görevlendirmelerinden Attâb b. Esîd örneğine baktığımızda Hz. Peygamber'in genç dimağları da yönetici olarak atadığı görülmektedir.

Hayat tarzı ve siyasal düzeni kabile asabiyetine dayalı olan, devlet ve ordu anlayışı kabilelerle sınırlı olan Arabistan Yarımadası'nda Hz. Peygamber'in, siyasî

¹⁶⁰ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/508.

¹⁶¹ Argun, "Hz. Peygamber'in (S) Sâsânîler'e Gönderdiği Elçisi Abdullah B. Huzâfe Es-Sehmî", s. 129.

¹⁶² Şehba Yazıcı, "Hz. Peygamber Döneminde Âmillik", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, sy. 3, s. 1-5; Ünal Kılıç, *Vali, DİA*, İstanbul, 2012, sy. 42, s. 492.

¹⁶³ İbn Hişâm, IV, 130; Taberî, III, 89

ve idarî atamalarında görevlileri asabiyeti öteleyerek, liyakat sahibi, yöneticiliğe istidatı olan, güvenilir, âdil, makam ve mevki hırsı taşımayan, yaşadığı yeri ve ahâlisini iyi tanıyan niteliklere sahip kişilerden seçmiştir.

Hz. Peygamber, idarî ve siyasî alanlarda yalnızca yukarıda isimleri zikredilen görevlilerden başka aynı kriterlerle vali, emîr ve âmil olarak başka atamalarda yapmıştır. Bu isimlerden tespit edebildiğimiz bazılarının isimleri şöyledir:

Ak ve Eş'ar kabilesinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî veya Tahir b. Ebu Hâle, Fedek (Kura Arabiya) bölgesine Hakem b. Saîd b. As, Hayber bölgesine Sevâd b. Gaziyye el-Ensârî, Vâdilkurâ'ya Amr b. Saîd b. As, Devs kabilesine Sa'd b. Ebu Zubab ed-Devsî, Tay kabilesine Adî b. Hatim (kabile reisi) ve Haris b. Bilâl el-Müzenî, Uman'a Ceyfer ve Abd, Amr b. Âs, Bahreyn ve Hecer'e Münzir b. Savâ, Âlâ b. Hadramî (el-Katîf bölgesi), Eban b. Saîd (el-Hatt bölgesi), Yemen'e (üç vilayet Cened, San'a ve Hadramevt) sırasıyla Bâzân, Şehr b. Bâzân, -Muâz b. Cebel, Amr b. Hazm, -Halid b. Saîd ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Dumetü'l-Cendel/Kelb İmriu'l-Kays b. Asbâğ el-Kelbî'yi görevlendirmiştir.¹⁶⁴ Benî Uzre kabilesine Zeml b. Amr, Necran'a (Necranü'l-Yemen) Ebu Ubeyde b. Cerrâh ve Amr b. Hazm, Eyle Bölgesi'ne Şurahbil b. Hasene en yetkili genel vali olmak üzere Übeyy b. Ka'b, Harmele, Hureys b. Zeyd ve Cüheym b. Salt, Gatafan'a Abdullah b. Amr b. Sebi, Tebük'e Amr b. Saîd b. El-Âs getirilmiştir.¹⁶⁵

1.2. Askerî Atamalarında Liyakat

Bariş ve rahmet peygamberi Hz. Muhammed, hiçbir zaman savaştan ve savaşmaktan hoşlanmazdı. Kendisine ve ashabına düşmanlık yapan, işkence eden ve şiddet uygulayanlara aynı yolla karşı çıkmamış, onlardan intikam alma yoluna gitmemiştir.¹⁶⁶ Nitekim şartlar gereği, ümmetin menfaatlerini korumak, hak davasına karşı saldırılar dışında savaş yanlısı olmamış, hiçbir zaman savaş peşinden koşmamıştır.¹⁶⁷ Bu hususta ashabına verdiği şu nasihati gerek kendisinin savaşlara

¹⁶⁴İbn Sa'd, c. V, s. 69; İbnü'l-Esir, c. IV, s. 202, Şehba Yazıcı, "Hz. Peygamber Döneminde Âmillik", 3/113.

¹⁶⁵İbn Sa'd, c. V, s. 89; Şahin, Hz. Peygamber'in Görev ve Sorumluluk Verdiği Kişiler ve Gözettiği Kriterler, 2020, s. 319.

¹⁶⁶ Ünal Kılıç, "Düşmanlarına Bile Merhametli Muhammed", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 2013, Cilt XVII, Sayı: 2, s.11-34.

¹⁶⁷ Demirli, "Hz. Peygamber'in Yönetim Anlayışı Bağlamında Siyaset Ahlakı", s. 84.

karşı tutumunu gerekse ashabın bu konuda hevesli olmamalarını öğütlemesi yönünden önem arz etmektedir:

*“Düşmanla karşı karşıya gelmeyi pek istemeyin. Allah’tan barış isteyin. Bununla beraber düşmanla karşı karşıya gelerseniz sonuna kadar dayanın ve sabredin ve cennetin, kılıçların gölgesinde olduğunu bilin”*¹⁶⁸

İslâmiyet’in doğduğu yıllarda düzenli bir ordu teşkilatı yoktu. İlk Müslümanlar, kendilerini savaşa sevk eden inanç ve fikirlerinden dolayı, birer asker olarak kabul edilebilir. Buna göre muhacirler ilk askerleri teşkil etmişlerdir.

İslâm öncesinde Arabistan’da ordu diyebileceğimiz düzenli ve sürekli bir askerî güç yoktu. Hz. Peygamber devrinde de düzenli ordular bulunmamaktaydı.¹⁶⁹ Hz. Peygamber Mekke’den Medine’ye hicret ettikten sonra, burada yaptığı ilk faaliyetlerden birisi, Medine devletinin askerî teşkilatını kurmak olmuştur.¹⁷⁰ İlk Müslümanlar, kendilerini savaşa sevk eden inanç ve fikirlerinden dolayı, birer asker olarak kabul edilebilir.¹⁷¹ Oluşturduğu teşkilatlı yapılanma içerisinde kendisi ordu komutanlığı da yapmıştır.¹⁷² İlk İslâm komutanı Hz. Muhammed’dir.¹⁷³ Bu süreçte Hz. Peygamber ‘in bizzat komuta ettiği savaşların/gazvelerin sayısı yirmi yedi, kendisinin katılmayıp, atadığı bir komutan yönetiminde sevk ve idare ettiği seriyelerin/askerî birliklerin sayısı ise kırk yedidir.¹⁷⁴

Müslümanlara ilk önce savaş izni verilmemişti. Mekkeli müşriklerin Müslümanlar üzerinde uyguladıkları zulüm, şiddet ve işkencelerini Medine’ye hicret ettikleri halde devam ediyordu. Bunun üzerine Müslümanlara savaşma izni verilmişti.¹⁷⁵ Artık Müslümanlara: “Allah, iman edenleri korur. Allah, hain ve nankör olan herkesi sevgisinden mahrum eder. Kendileriyle savaşılana (Mü’minlere),

¹⁶⁸ Buhari, **Cihad**, s. 112; Müslim, **Cihad**, s. 143.

¹⁶⁹ Halit Çil, “İslâm Tarihi’nde İlk Düzenli Ordunun Kuruluşu”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2013, Cilt. 2, Sayı: 3, ss.67-81, s.78.

¹⁷⁰ Hüseyin Üstüner, “**Hz. Peygamber Devri’nde İstihbarat**”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001, s.24.

¹⁷¹ İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s.47.

¹⁷² Mustafa Zeki Terzi, **Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Döneminde Askeri Teşkilat**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017, s.123.

¹⁷³ Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s. 47.

¹⁷⁴ Terzi, **Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Döneminde Askeri Teşkilat**, s. 48.

¹⁷⁵ Terzi, s. 57.

zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirir”¹⁷⁶ ayetiyle zulme uğramış olmaları sebebiyle savaş izni verilmiş ve yüce Allah’ın kendilerine yardım edeceği müjdelenmişti.

Hz. Peygamber zamanında ordularda gönüllülük esastı. Devleti tarafından herhangi zorlama yapılmadığı, katılmadığı takdirde de herhangi bir cezaya maruz kalmaksızın, yalnızca Allah’ın rızasını kazanmak maksadıyla, orduya katılma hareketi gönüllü ve bu harekete katılanlarda gönüllü askerler oluyordu. Gönüllülerden oluşan ordudaki asker sayısını Hz. Peygamber kendisi tayin ederdi. Toplanan kişiler içinde savaşmaktan âciz olanları ya da geri hizmetlerde kalması gerekenleri ordudan ayırırdı. Çocuk yaşta olmasına rağmen istekli ve bedeni olarak uygun olanları bazen de sefere gitmesine onay verirdi. Orduya katılmayıp geride kalanlara da, sefere gidenlerin geride kalan ailelerine göz kulak olmalarını isterdi. Gönüllüler savaşa çıkan orduya, savaş devam ettiği sürece katılırlar, elde edilen ganimetten pay alırlar, savaş bitince de ailelerinin yanına dönüp ziraat, sanat veya ticaretlerine devam edebilirlerdi.¹⁷⁷ Sefere katılmaktan geri kalan ve gönülsüz olanlara Hz. Peygamber zor koşmuyordu.¹⁷⁸

Hz. Peygamber zamanında oluşturulan ordularda zorunlu veya ücretli nizamî askerlik yapanların oluşturduğu bir diğer grubu da görmekteyiz. Hz. Peygamber, ordunun teşekkülünde, nizamı ve eğitimi için sağlam esaslar getirmiştir. O’nun, savaşma güç ve yeteneğine sahip Müslüman halkı devamlı ve muvazzaf bir ordu haline getirdiğini söyleyebiliriz. Orduların teşkili sırasında bölgelerin coğrafi konumları, ulaşım, nüfus yoğunluğu gibi özellikleriyle, siyasî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları dikkate alınmıştır.¹⁷⁹

İslâm’ın ilk dönemlerinde “asker toplama” ve “celp” işi kabileler eliyle yapılırdı. Kabile başkanlarına müracaat edilir ve onların muvafakatiyle, kabile fertleri gönüllü yazılırdı.¹⁸⁰ Terzi; Hz. Peygamber döneminde, çok sayıda ordunun

¹⁷⁶ Hacc, 22/38-39.

¹⁷⁷ Terzi, s. 68.

¹⁷⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye Zâdu’l-Meâd, **Heyet**, İklim Yayınları, İstanbul, 1989, IV/91.

¹⁷⁹ Terzi, s. 69.

¹⁸⁰ Adnan Demircan, **İslam’da Ordu Teşkilatı**, 2022, s. 213.

teşkil ve tanzim edildiğini, bu orduların çeşitli cephe ve meydanlarda muhtelif şekillerde, üstün niteliklere sahip komutanların sevk ve idaresinde, İslâm'ın belirlediği harp hukuku içerisinde, zamanın muharebe silah, araç ve gereçleriyle birlikte, birçok strateji ve taktikleri uyguladıklarını, olumlu neticeler aldıklarını ifade etmektedir.¹⁸¹ Palabıyık da; Hz. Peygamber'in, askerlerine maaş ödediği bir ordusunun olmadığını, ancak Hz. Peygamber'in askerlerin eğitimi ile ilgilendiğini, silah, savaş gereçleri vb.ni hazırladığını, O'nun, Medine'deki anayasal oluşumdan hemen sonra askerî savunma sistemini geliştirdiğini, aynı zamanda malîyeye de önem verdiğini belirtmiştir.¹⁸²

Hz. Peygamber sefer öncesinde ve sefer esnasında askerlerini savaşa hazırlamaya çalışır, ok atma ve ata binmenin önemini vurgular, kumandanlarını uğurlarken onları düşmana karşı nasıl hareket edecekleri konusunda bilgilendirirdi.

Yukarıda da belirtildiği üzere Hz. Peygamber ordu komutanlığını bizzat kendisi yapmıştır. Hz. Peygamber, herhangi bir sebeple bizzat sefere katılmayacaksa yerine başkasını komutan olarak tayin etmiştir. İslâm ordusunda hiçbir zaman ayrıca vazifeli bir din adamı bulunmamıştır. Zira "imamet" komutanın vazifesidir. Hicretten sonra Hz. Peygamber'in, Medine'den ne zaman bir sefer için ayrılrsa, yerine bir vekil tayin etmiştir.¹⁸³

Medine'de kurduğu İslâm Devletinin başkanlık görevini ve yetkilerini elinde tutan Hz. Peygamber aynı zamanda orduların başkomutanıydı. Hareket halindeki orduya bizzat komuta ettiği durumlarda, emrindeki birliklerin komutanlarını da yine O seçip tayin ederdi. Kendisinin katılarak komuta etmediği sefere çıkacak ordunun komutanını da yine O atardı.¹⁸⁴

Hz. Peygamber, atadığı komutanları İslâm 'ı kabulde ilk sırayı alanlar arasından seçmiştir. Başka bir ifadeyle görevlendirmede esas aldığı kriterlerin başında İslâm 'ı kabul etmede ve İslâm'a hizmette ilk sıralarda yer alanlar tercih edilmiştir. Nitekim Mûte Savaşı için gönderilen orduya komutan olarak bir savaş

¹⁸¹ Terzi, s.78.

¹⁸² Hanefi Palabıyık, "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum, 2002, 17/113.

¹⁸³ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s.1060.

¹⁸⁴ Çil, **İslâm Tarihi'nde İlk Düzenli Ordunun Kuruluşu**, s. 79.

dehası Hâlid b. Velîd'in değil de İslâm 'a girişteki önceliklerine bakarak Zeyd b. Hârise, Cafer b. Ebî Tâlib ve Abdullâh b. Revâha'nın seçilmesi bunun açık bir örneğidir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in, komutan olarak görevlendireceği kişide, ilk olarak samimi ve sağlam bir imana ve manevî bir kuvvete sahip olma özelliğini aradığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber, harbin düşmana tuzak kurmak, onu aldatmak ve yanıltmak olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle O, komutanlarını harp yeteneğine sahip ve bu alanda tecrübesi olan komutanlar arasından seçer ve görevlendirirdi. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği komutanlardan Hamza b. Abdülmuttalib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Amr b. el-Âs, Hâlid b. Velîd gibi komutanlar harp sanatını ve savaşın zorluklarını bilen komutanlardan sadece bir kaçıdır.¹⁸⁵ Hz. Peygamber, bu esası birçok defa komutan görevlendirmelerinde kullanmıştır. Örneğin Hâlid b. Velîd'i ve Amr b. el-Âs'ı komutan tayin ederken savaş tecrübesi ve savaş bilgisi esasını uygulamıştır. O, Amr'ı, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu bir seriyyenin başında Medine'den sevk etmiştir. Savaş alanına vardıklarında komutan Amr, askerî n ateş yakmasını yasaklamış, Hz. Ömer ise buna sinirlenmişti. Hz. Ebû Bekir de Rasûlüllâh'ın Amr'ı, harp sanatı ve bilgisinden dolayı bu birliğe komutan yaptığını ve ona itaat etmek gerektiğini söyleyerek onu teskin etmişti.¹⁸⁶ Bu ifadeden olarak görevlendirilecek komutanların görevlendirme esasları arasında savaş tecrübesi, savaş bilgisine sahip olma gibi özellikleri aradığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber komutanlarının cesur, yürekli ve Allah korkusu olan, gerek düşmana karşı yürüttüğü mücadelede, gerekse fethettiği bölgelerde kendi askerlerine ve ahaliye karşı tavır ve davranışlarında Allah'tan sakınan kişiler olmasını istemiştir. O'na göre komutanlar, yiğitlik ve kahramanlık vasıflarıyla donanmış olmalıydılar. Üzerine aldığı bir işi süratle neticelendirebilme ve sorunların kavrayış ve muhakemesini yapabilme yetisine sahip olmalıydılar. Bilgi ve tecrübe birikimiyle donanmış olmalı ve idare yeteneğini haiz olmalıydılar.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Terzi, s. 81.

¹⁸⁶ Hacı Ataş, "Hâlid b. Velîd'in Komutanlığı ve Azledilmesi", **Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, 2020, C. III, sy. 1, s. 36.

¹⁸⁷ Terzi, "Hz. Peygamber Döneminde Askerî Teşkilât", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2003, 69/8.

Hız. Peygamber'in, yukarıdaki liyakat esaslarına uygun olarak atadığı Müslüman komutanlar, askere iyi muamele etmeye dikkat etmiş, disiplini bozanları veya fethedilen bölge halklarına kötü davranışta bulunanları ise şiddetle cezalandırmışlardır. Komutan halifenin vekili kabul edildiğinden komutana itaat da çok önemlidir. Savaş bittikten sonra komutanların görevi, askerî eğitimle savaşa hazırlamak, silahlarını ikmal etmektir. Eğer birkaç komutanın bir araya gelme durumu oluşmuşsa, halife onlardan birini askere namazlarda imamlık yapmak üzere seçerdi ki, bu durumda tayin edilen komutan, komutanların komutanı yani başkomutan sıfatını kazanırdı¹⁸⁸.

1.2.1. Savaş Tecrübesi ve Stratejik Yetenekler

1.2.1.1. Hamza b. Abdülmuttalib

İsmi ve nesebi Hamza b. Abdülmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf el-Kuraşî el-Haşimi. Künyesi ise Ebû Umare'dir. Peygamber'in amcasıdır. Sahihayn'da Sâbit olduğuna göre Ebû Leheb'in azatlısı Suveybe Hamza ile Hız. Muhammed'in süt emzirdiğinden sütkardeşi olurlar. Anne tarafından da Hız. Muhammed ile akrabalığı vardır. Hamza'm annesi Hale bt. Uheyb b. Abdimenaf b. Zühre, Peygamber'in annesi Amine bt. Vehb b. Abdimenafın amcasının kızıdır. Hız. Muhammed'den iki sene önce doğmuştur. Dört sene önce doğduğu da söylenmiştir. Bi'setin ikinci yılında müslüman olmuş, Hız. Peygamber'e yardım etmeye devam etmiştir¹⁸⁹.

Rivayete göre, Ebû Cehil'in adamlarıyla birlikte Hız. Peygamber'e hakaret ettikleri bir av dönüşü Kabe'yi tavaf etmekte olan Hamza'ya söylenmesi sonucu Hamza büyük bir öfkeye kapılmış elindeki yay ile Ebû Cehil'i yaralamış ve "İşte ben de Muhammed'in dinini benimsiyorum, cesareti olan varsa gelsin dövüşelim" diyerek İslâmiyet'i kabul ettiğini ilân etmiştir¹⁹⁰. Hız. Hamza'nın Müslüman olmasından sonra Müslümanları güçleri artmış, müşrikler ephesinde ise bu olay Müslümanlara karşı yapacakları hamlelerin bir kez daha gözden geçirmelerine sebep

¹⁸⁸ Adnan Demircan, "İslam'da Ordu Teşkilatı", 2022.

¹⁸⁹ İbnu Hacer el-Askalânî, *el-İsabe'den Seçkin Sahabeler*, çev. Seyfullah Erdoğmuş, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 308.

¹⁹⁰ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevahibü'l-Ledünniyyebi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, çev. Şair Abdalbaki, Hisar Yayınları, İstanbul, 1984, c. I-II, s.80.

olmuştur.¹⁹¹ Bununla birlikte Hz. Hamza'nın Müslüman olması, Hz. Peygamber'i güçlendirmiş ve çok sevindirmiştir.¹⁹²

Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğe başladığı ilkgünden itibaren Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'e karşı olumsuz bir tavır takınmışlardı. Bu tavır yalnızca İslâm'ı reddetmekten ibaret değildi; Aynı zamanda Hz. Peygamber'i alaya alarak ona inananlara baskı uygulanmış hatta bu baskılar İslâm'ın Mekke'de yayılmaya başlaması üzerine eziyet ve işkenceye dönüşmüş, Ammâr b. Yasir'in babası Yasir ve annesi Sümeyye de işkence ile öldürülmüştü.¹⁹³ Kur'an'da baskı, zulüm ve eziyete maruz kaldıkları için müminlerin hicret ettiklerine işaret edilmiştir¹⁹⁴ Hz. Hamza'da Müslümanlarla birlikte Mekke'den Medine'ye hicret eden sahabiler arasındadır. Hz. Hamza Medine'ye hicret ettiğinde Külsûm b. el Hidm'in evinde konaklamıştır.¹⁹⁵

Hz. Peygamber, hicretten sonra rengi beyaz¹⁹⁶ olan ilk sancağı Hz. Hamza'ya verdi¹⁹⁷ Bedir Savaşına katılmış ve büyük cesaret göstermiştir. Şeybe b. Rebia'yı öldürmüş ve Utbe b. Rebia'nın katline ortak olmuştur. Veya bunun aksi olmuştur. Tuayme b. Adiy'i de öldürmüştür. Hz. Peygamber'in seriyelerde gönderdiği ilk sancağı Hz. Hamza için vermiştir.¹⁹⁸

Hz. Hamza'nın Vahşi tarafından şehit edilmesinin kıssasını Buhari rivayet etmiştir. Bu olay hicretin 3. Yılı'nın Şevval ayı ortalarında olmuştur. Hamza altmış yıldan az yaşamıştır. Peygamber onu "*Allah'ın arslanı*" diye lakaplandırmış ve ona: "*Seyyidu's-Şuheda (Şehidlerin efendisi)*" demiştir.¹⁹⁹ Hamza şehit edildiğinde Hz. Muhammed onun yanında durdu ve vücudundan organ kesilerek müslü yapıldı. Yüreğini acıtan bu manzaraya bakmaya başladı ve şöyle dedi: "*Allah sana rahmet etsin ey amca! Sen akrabalık bağına gözetirdin, hayırlı işler yapardın.*"²⁰⁰

¹⁹¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67; Hüseyin Algül, *Hamza*, DİA, İstanbul, 1997, XV/ 500-502.

¹⁹² İbn Sa'd, c. III, s. 8.

¹⁹³ Ahmet Önkal, "*Hicret*", DİA, İstanbul, 1998, XVII/ 458-459.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/ 195.

¹⁹⁵ Ahmet Tekin, *Peygamberimiz'in Yol Arkadaşları*, İstanbul, Kelam yay., 2006, s.873.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, II, 6; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/927), *el-Mevahibü'l-Ledünniyebi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, çev. Şair Abdalbaki, İstanbul, Hisar yay., 1984, c. I-II, s. 81.

¹⁹⁷ Vâkıdî, I, 9.

¹⁹⁸ Algül, XV/ 500-502.

¹⁹⁹ el-Askalânî, *el-İsabe'den Seçkin Sahabeler*, 309.

²⁰⁰ el-Askalânî, 309-310.

1.2.1.2. Ukkâşe b. Mihsan

İsmi ve nesebi: Ukkâşe b. Mihsan b. Hursan b. Kays b. Murre b. Bukeyr b. Ganm b. Dudan b. Esed b. Huzeymetu'l-Esedî. Abdişems oğullan kabilesinin anlaşmalısıydı. İlk Müslüman olanlardan ve Bedir Savaşına katılanlardan olmuştur. Sahihayn'de İbn Abbas uma'dan gelen rivayette, cennete hesapsız olarak girecek yetmiş bin kişi olacağıının zikri geçince, Ukkâşe “*Allaha dua et ki, beni de onlardan kılın*” demiş, Peygamber “*Sen onlardansın*” buyurmuş, bir başkası da aynı istekte bulununca “*Ukkâşe bunda seni geçti*” buyurmuştur. Nitekim bir iş hakkında önce davranan için bununla darb-ı mesel getirilerek “*Ukkâşe seni bunda geçti*” denilir olmuştur.²⁰¹

Taberani, Umm Kays bintu Mihsan ise böyle rivayet etmiştir. “Hz. Peygamber Bakî kabristanına götürünceye kadar elimden tuttu ve şöyle buyurdu” “*Ey Ümm Kays! Şu kabristandan yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir.*” Oradan birisi kalkıp “*Ben onlardan mıyım?*” dediğinde Hz. Peygamber ise “*Evet*” diye buyurmuştur. Bir başkası da aynı şeyi sorduğunda Hz. Peygamber, “*Ukkâşe seni bunda geçti*” söylemiştir.²⁰²

Ukkâşe, Hz. Peygamberin 624 yılında düzenlediği Abdullah b. Cahş Seriyyesi'ne katılmıştır. Seferin yapıldığı Batn-ı Nahle, Yemen-Taif istikametinde yol alanların Mekke'ye varmadan önceki son menzildir. Seriyyeye katılan sahâbilerin görevi, Tâif-Mekke arasındaki Batn-ı Nahle'ye kadar ilerlemek ve orada güneyden gelecek Kureyş kervanını gözetlemektir.²⁰³ Her iki kişinin bir deveye binerek yol aldığı 12 kişilik bu seriyyede Ukkâşe saçlarını kazıtarak kendisine umreci izlenimi vermiş ve düşmanın şaşırmasını sağlamıştır.²⁰⁴ Bu seriye ile bir kervan ele geçirilmiş, Müslümanlar ilk defa düşman öldürüp ganimet ve esir almışlardır. Ukkâşe'nin de katıldığı Batn-ı Nahle (Abdullah b. Cahş) Seriyyesi Bedir Savaşı'nın çıkmasına neden olan olaylardan birisi olmuştur.²⁰⁵ Ukkâşe b. Mihsan'ın saçlarını kazıtarak kendisine umreci izlenimi verip düşmanı şaşırması onun savaş tecrübesini anlamamız

²⁰¹ El-Askalâni, 310.

²⁰² Mehmet Özşenel, **Ukkâşe b. Mihsan**, DİA, İstanbul, 2012, XLII/70-71.

²⁰³ Mustafa Fayda, **Batn-ı Nahle Seriyyesi**, DİA, İstanbul, 1992, s. 202-203.

²⁰⁴ İbn Sa'd, **Tabakât. II**. Çev. Mahmut Polat, Siyer Yayınları, İstanbul, 2014, s. 325.

²⁰⁵ Fayda, “**Batn-ı Nahle seriyyesi**”, İstanbul, 1992, DİA, V/202-203.

açısından son derece dikkar çekicidir. Nitekim bu hareketiyle düşman tarafından kendini tanınmayacak hale getirmiş ve kervanın ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Ukkâşe b. Mihsan, Bedir Savaşı'na (624) katılmış, bu savaşta da birçok yararlıklar göstermiştir. Savaş sırasında kılıcının kırıldığı, bunun üzerine peygamberimizin ona bir hurma dalı verdiği ve bu dalın kılıç vazifesi gördüğü rivayet edilmektedir. Hz. Ebûbekir devrinde peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha tarafından şehit edildiği ana kadar kılıç vazifesi gören bu hurma dalıyla savaşlara iştirak etmiştir.²⁰⁶

Ukkâşe, Bedir Savaşı'ndan sonra Müslümanlar açısından hayati öneme haiz olan Uhud Savaşı'na da katılmıştır (Çolak, 2008). Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda Kureyşlilerin yanında yer alan kabileler üzerine savaş sonrasında seriyyeler göndermiştir. Bu amaçla gönderdiği seriyyelerden birisi de 627 yılının Temmuz veya Ağustos aylarında Ukkâşe komutasındaki Esedoğulları üzerine gönderilen seferdir. Bu sefer kaynaklarda Gamre Seriyyesi²⁰⁷ veya Ukkâşe bin Mihsan Seferi olarak geçer. “El-Gamr, Esed kabilesine ait bir sudur²⁰⁸ 40 kişilik kuvvet Gamre’ye geldiğinde buranın terkedildiğini görmüştü. Çünkü müfrezenin geldiğini haber alan Esed kabilesi yaylalara çekilmişti. Ukkâşe b. Mihsan, Esedoğulları'nın nerede olduğunu araştırmak için adamlarını etraftaki bölgelere gönderdi. Esedoğulları'ndan birini yakalandı böylece buldukları yeri tesbit ettiler. Müslümanların baskımına uğrayan müşrikler kaçıp dağıldılar. Ukkâşe b. Mihsan kaçanları takip ettirmedi. Bu seferde müslümanlar hiçbir kayıp vermediler ve ganimet olarak ele geçirilen 200 deve ile Medine’ye döndüler.²⁰⁹ Ukkâşe, Hz. Peygamber'in ifadesiyle “Arab'ın içinde hayırlı bir süvari”dir.²¹⁰ Çünkü o ihtiyaç halinde her zaman Hz. Peygamber'in yanında hazır bulunmuş cesaret sahibi, samimi bir sahâbi olmuştur.

Ukkâşe savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarıyla tanınan meşhur bir cengâverdir. Bütün gazvelere katılmış, kimi seriyyelere kumandanlık etmiş, Hz.

²⁰⁶ İbn Hişam, **Sîret-i İbn-i Hişam**. Çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul,2006, c.II, s. 373-374.

²⁰⁷ İbn Hişam, 2006,375

²⁰⁸ İbn Sa'd, II, 2014, 328.

²⁰⁹ Mustafa Ağırman, “**Gamre Seferi**” DİA, İstanbul, 1996, XIII/341-342.

²¹⁰ İbn Hişam, 2006,376.

Peygamber tarafından bazı bölgelere zekât memuru ve davetçi olarak gönderilmiştir.²¹¹

Cesaret ve kahramanlığı yanında yakışıklılığı ile de tanınan Ukkâşe b. Mihsan yaklaşık 40 yıl süren yaşantısını Müslüman olduktan sonra tamamen İslâm'a adanmış bu uğurda edindiği tecrübe ve birikimleri de Hz. Peygamber'in görevlendirmeleriyle yine bu amaçla kullanmış bir sahabî olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Ahlaki Değerler ve İslâmi İlkelerle Uyum

1.2.2.1. Ebû Ubeyde b. Cerrâh

Hicretten 40 yıl önce Mekke'de doğan Ebû Ubeyde, cahiliye devrinde Mekke'de okuma yazma bilen birkaç kişiden birisidir. Bu yüzden Kureyşliler tarafından değer verilmiştir. Ancak Müslüman olduktan sonra Kureyşliler'in ağır baskılara maruz kalmıştır. Ebû Ubeyde İslâm'ın tebliğ edilmesinde Medine de birçok idarî işlerde önemli görevler almıştır. Hz. Peygamber'i sancak vererek gönderdiği ilk seriyeyi kumanda ettiği rivayet edilmektedir. Ebû Ubeyde, Hazreti Peygamber ile birlikte bütün gazvelere katılmıştır.²¹²

Bedir Savaşı'nda babası müşriklerin saflarında bulunuyordu. Bu savaşta babası kendisine hücum ettiği için öldürmek zorunda kalmıştır. Müminlerin kâfirleri dost edinmeyeceğini belirten ayetin (Mücadele,58/22) ayetin bu yüzden nazil olduğu rivayet edilmektedir.²¹³ “Allah'a ve ahiret gününe îman eden bir kavmin, babaları yahut oğulları yahut kardeşleri, yahutta akrabaları bile olsalar, Allah'a ve Resûlüne karşı gelen kimselere sevgi beslediklerini göremezsin.”²¹⁴

Bu hadiseden yola çıkarak, inancı uğruna babasını öldürmek zorunda kalan Ebû Ubeyde'nin bu hareketi ile cahiliye dönemi için çok değer ifade eden asabiyet bağını ayaklar altına aldığını ve İslâm'ın her şeyden yüce olduğunu kanıtladığını söyleyebiliriz.

²¹¹ Özşenel, XL/70-71.

²¹² Ahmet Önkal, **Ebû Ubeyde b. Cerrâh**, DİA İstanbul, 1994, ILII/ 249-250.

²¹³ El-Askalânî, **el-İsabe'den Seçkin Sahabeler**, s.115-117.

²¹⁴ Mücadele, 58/22.

Ebû Ubeyde, Uhut Gazvesi'nde İslâm ordusu dağıldığı zaman Hazreti Peygamber'in etrafından ayrılmayan 14 kişiden birisidir.²¹⁵ Yine Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in yüzüne batan miğfer parçasını dişleriyle çıkarırken Ebû Ubeyde'nin iki ön dişi çıkmıştır. Alçakgönüllü, zühd ve hayâ sahibi olan Ebû Ubeyde'yi Hz. Peygamber çok sevmiş ve şahsiyetini takdir etmiştir.²¹⁶

Hz. Peygamber'in tebliğe başladığı ilk günlerde yanında bulunan Hz. Ebû Bekir, Said b. Zeyd ve Osman b. Affan gizli olarak davet ediyorken Hz. Ömer, Hz. Hamza ve Ebû Ubeyde b. Cerrah ise davetlerini açıktan yürütmekten geri durmamışlardır.²¹⁷ İslâm'ın ilk yıllarında müminlerin zayıf olduğu bir dönemde Hz. Ömer, Hz. Hamza ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın İslâm'ı korkusuzca açıktan yayma çabası Müslümanlara hem büyük bir güç hem de moral verdiğini söyleyebiliriz.

İkinci Zülkassa (6/627) ve Sîfûlbahr (Habat) (8/629) seferlerine kumandan tayin edilmiştir. Hz. Peygamber, Zatu's-Selasil gazvesinde Amr b. el-As'ı kumandan olarak göndermişti. Amr b. el-As, Şam'ın yüksek yerinde, Kudaa yakınlarında düşmanla karşılaşınca Hz. Peygamberden yardım istemek için haberci gönderdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, içlerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu bir birliği Ebû Ubeyde b. el-Cerrah kumandanlığında Amr b. el-As'a yardıma gönderdi.²¹⁸ Kudaa'ya vardıklarında Amr b. el-As: Ebû Ubeyde ve yanındakilere "Ben emirinizim" dedi. Muhacirler de: "Hayır sen kendi ashabının emirisin. Bizim emirimiz Ebû Ubeyde'dir" dediler. Bunun üzerine Amr b. As: "Siz sadece bana yardım için gönderildiniz" dedi. Güzel bir ahlak sahibi olan Ebû Ubeyde bu durum üzerine Hz. Peygamber'in kendisine olan ahbine uyararak şöyle dedi: "Ey Amr! Şunu bil ki Hz. Peygamber bana: "Arkadaşının yanma vardığında aranızda ihtilâf çıkmasın" diye tembih etmiştir. Sen bana isyan etsen de ben sana itaat edeceğim" dedi.²¹⁹ Güzel ahlak sahibi ve yumuşak huylu olan Ebû Ubeyde, Hz. Peygamberin nasihatine uyararak komutanlığı Amr b. As'a bırakmıştır.²²⁰ Hz. Aişe'nin

²¹⁵ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, s. 239-240.

²¹⁶ Önkal, **Ebû Ubeyde b. Cerrâh**, s. 250.

²¹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, C. I, s. 200.

²¹⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, s. 368.

²¹⁹ el-El-Askalânî, **el-İsabe**, s. 116-117.

²²⁰ İbn Hişâm, **es-Sîre**, çev. Hasan Ege, Kahraman yayınları, 2006, II/623-624.

rivayetine göre Ebû Bekir ve Ömer'den sonra Hz. Peygamber'in en çok sevdiği kişi Ebû Ubeyde idi.²²¹

Ebû Ubeyde b. Cerrah, bizzat Allah Resulü (s.a.v.) tarafından yetiştirilen yetenekli komutanlardan birisidir. Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların tamamına katılmış olan Ebû Ubeyde, bu savaşlarda askerî yetenekleri ile dikkat çekmiştir.

Ebû Ubeyde, örnekbir komutan olmuş, askerleri ile aynı koşulları paylaşmış, dünya malına önem vermemiştir. Kendisine özel bir yer ayrılmasına izin vermemiştir. Suriye Ordular Komutanı olan Ebû Ubeyde, bir gün yere toprak üstüne oturmuş haldeyken Rum elçisi gelmişti. Onun bu gösterişsiz halini gören elçi şaşkınlığını gizleyememişti. Ebû Ubeyde elçiye şunları söylemişti: “Allah katında benden daha değerli olabilecek kardeşlerimin yere, benim de halı üzerinde oturmam mümkün değildir. Biz Allah'ın kulları; yeryüzünde kibirlenmeden gezer, üzerinde oturur, yemeğimizi yeriz. İhtiyacımız olduğunda toprak üzerinde yatar uyuruz. Bütün bunlar Allah katında bizim değerimizi azaltmaz aksine derecemizi ve sevabımızı yükseltir.²²² Kanaatimizce bu derece alçakgönüllü ve zühd sahibi olmak İslâm'ın geldiği ilk günlerden itibaren Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan, O'nun getirdiği esasları ve incelikleri öğrenen, özellikle O'nun güzel ahlakını kendisine şiar edinen Ebû Ubeyde'nin görevlendirmesinde en önemli esaslar olmalıdır.

Nitekim Hz. Peygamber'in görevlendirmelerine baktığımızda ilk olarak tercihini, dinî ve ilmi gayreti olanlardan, ehliyet ve liyakat sahibi olanlardan yana kullandığını görmemiz mümkündür. İslâmiyet'ten önceki genel kabulün aksine deneyimi olmasa da liyakatine inandığı gençleri idarî konularda görevlendirmiştir. Vali, komutan, kadı veya öğretmen gibi idarî unsurların parçalarına dair yapılan görevlendirmelerde bizzat Hz. Peygamber'in gözetiminde yetişmiş, çoğunlukla bilgi bakımından yetkin sahabiler tercih edilmiştir.²²³

Hz. Peygamber'in görevlendirmelerdeki bu tercihlerden birisi olan Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber tarafından Medine'ye gelen Yemenliler'e İslâmiyet'i öğretmek üzere görevlendirilmiştir. Hıristiyan kalıp cizye vermeyi kabul eden ve Hz.

²²¹ Tirmizî, “**Menâkıb**”, 14.

²²² Osman Aydın, “**Aşere-i Mübeşşere'den Ümmetin Emîni Ebu Ubeyde b. Cerrah**”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2015, s. 226.

²²³ Aydın, s. 228.

Peygamber'le din konusunda tartışan Necranlılar, güvenilir birinin cizye tahsili için kendilerine gönderilmesini istediklerinde Hz. Peygamber, "Her ümmetin bir emini vardır; bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır" diyerek Ebû Ubeyde'yi Necran'a göndermiştir. Ebû Ubeyde bu olaydan sonra "Emînü'l-ümme" lakabıyla anılmış Necran'daki insanlara İslâmiyet'i de öğretmiştir²²⁴. İslâmiyet'ten önce Hz. Peygamber'in güvenilirliğini ifade etmek üzere kendisine Muhammedü'l-Emin denilmiştir.²²⁵ Hz. Peygamber de kendisine ait bu güzel sıfatı sahâbesinden Ebû Ubeyde için kullanmıştır.

Ebû Ubeyde, Mekke fethi edildiği sırada Hazreti Peygamber'in önünden şehre girmiş, Beytülmalde görev yapmış Hudeybiye antlaşması başta olmak üzere birçok olaylara şahit yazılmıştır.²²⁶

Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen on sahâbi arasında yer almıştır. Ticaret, binicilik, ok atma, kılıç kullanma gibi o dönem için pek nadir kişilerde rastlanabilecek alanlarda yetişmiş ve bu yönüyle dönemin entelektüel bakış açısına sahip simaları arasında sayılabilir.²²⁷

Ebû Ubeyde için Hz. Ömer, "Yaşıyor olsaydı, halife tayin ederdim." diyerek O'nun teslimiyet ve emniyet denince akla gelen ilk isimlerden olduğunu işaret etmiştir.²²⁸

Ebû Ubeyde öldüğü zaman Muaz b Cebel: "Kaybettiğiniz kimse zannettiğiniz gibi değildir. Vallahi Allah'ın kullarından onun gibi kin gütmeyen iyi kalpli sıkıntılardan uzak onun kadar akıbetinden çekinen halka onun kadar nasihat eden kimse görmedim." diyerek onun kişiliği hakkında bilgi vermiştir²²⁹

²²⁴ Önkal, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh*, s. 249-250.

²²⁵ Casim Avcı, *Muhammedü'l-Emin: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, Hayy Kitap, 2008, s. 78.

²²⁶ Önkal, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh*, s. 249-250.

²²⁷ El-Askalânî, *el-İsabe'den Seçkin Sahabeler*, s. 117-118.

²²⁸ Mehmet Yıldız, *Ebu Ubeyde Bin Cerrah*, Timaş Yayınları, 2022, s. 38.

²²⁹ Osman Aydın, *Aşere-i Mübeşşere'den Ümmetin Emini Ebu Ubeyde b. Cerrah*, s. 226.

1.2.2.2. Ca'fer b. Ebû Tâlib

Ca'fer b. Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Nesebi: Cafer b. Ebû Tâlib b. el-Muttalib b. Haşim b. Abdimenaf b. Kusayy'dır.²³⁰ Yaklaşık 590 yılında Mekke'de doğmuştur. Hz. Ali'nin öz kardeşi olup ondan on yaş büyüktür. Ebû Tâlib'in çocuklarının fazla olması nedeniyle geçim yükünü hafifletmek üzere Hz. Peygamber Ali'yi, amcası Abbas da Ca'fer'i yanına almıştır. Bu sebeple Ca'fer'in gençlik yılları amcası Abbas'ın yanında geçmiştir.²³¹ Ca'fer b. Ebû Tâlib İslâm'a ilk girenlerdendir.²³²

Hz. Peygamber'in, Mekke'de eziyet gören Müslümanlara "Habeşistan'da hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar iş başındadır; O'nun ülkesinde gidin ve içinde bulunduğunuz durumdan Allah bir çıkış yolu gösterinceye kadar o melikin ülkesinde kalın" şeklindeki tavsiyesi üzerine Habeşistan'a hicret eden Müslümanların Habeş meliki Ashame tarafından iyi karşılanmıştı. Bu hoş karşılanma bir yıl sonra daha kalabalık bir Müslümanın hicret etmesine vesile olmuştu.²³³ Mekkeli müşriklerin Müslümanlara eziyet ve işkenceleri artınca Ca'fer b. Ebû Tâlib hanımı Esmâ bint Umeys ile birlikte Habeşistan'a hicret eden bu ikinci kabileye katıldı ve Hz. Peygamber tarafından bu kabileye başkan tayin edildi. Oğlu Abdullah Habeşistan'da dünyaya geldi ve orada doğan ilk Müslüman olarak anıldı.²³⁴

Müşrikler, İslâm'ın başka diyarlarda yayılıp güç kazanacağından korkup telaşa kapılmışlardı. Kureyşliler, Müslümanların Habeşistan'a hicretinden rahatsız oldular ve Amr b. As ile Umare b. Velid'i de hediyelerle birlikte Necaşi'nin yanına göndermişlerdi. Necaşi, hediyelerini kabul etti. Amr b. As ve Umare b. Velid, Necaşi'nin huzuruna girdiklerinde ona secde ettiler.²³⁵

Kureyş'in gönderdiği bu heyet Necâşî Ashame'den onları iade etmesini istedilerse de Necâşî, Kureyş heyetiyle muhacirleri Ca'fer b. Ebû Tâlib başkanlığındaki tartışmaya davet etti. Necâşî Müslümanları davalarında haklı bularak

²³⁰ El-Askalânî, *el-İsabe*, s. 198.

²³¹ Ahmet Önkal, *Ca'fer b. Ebû Tâlib*, içinde DİA, İstanbul, 1992, VI/ 548-549.

²³² El-Askalânî, s. 199.

²³³ Levent Öztürk, "Necâşî Ashame", içinde DİA, İstanbul, 2006, XXXII/ 476-477.

²³⁴ İbn Kesîr, *El Bidaye Ve'n-Nihaye*, Çağrı Yayınları, 2017, 3/728; Önkal, *Ca'fer b. Ebû Tâlib*, VI/478.

²³⁵ İbn Kesîr, *El Bidaye Ve'n-Nihaye*, 3/178.

ülkesinde misafirliklerinin devamına karar verdi. Hatta Kureyşlilerin Bedir Savaşı'ndan sonraki benzeri tekliflerini de kabul etmeyip onları geri çevirdi.²³⁶

Ca'fer b. Ebû Tâlib, doğup büyüdüğü şehirden Mekke'den çok uzaklarda hiç tanımadığı bir hükümdarın karşısında yaptığı konuşması, İslâm'ı anlatırken sergilediği ve nezaket ciddiyet ve samimiyet tebliğ incelenirse Hz. Peygamber'in cahiliye dönemindeki bir toplumu karanlıktan aydınlığa nasıl çıkardığını ve o toplumun mensupları olan ahabın İslâm'ı nasıl benimsediğini görmemiz mümkündür. Nitekim Ca'fer b. Ebû Tâlib Necaşi'nin karşısında büyük bir cesaret, açıklık, ve maharetle İslâm inançlarını ortaya koyup yurtlarını niçin terk etmek zorunda kaldıklarını anlatmış, Kureyş temsilcilerinin eli boş dönmesini ve Necaşi'nin mülteci Müslümanları himaye etmesini sağlamıştır.

Ca'fer b. Ebû Tâlib, İslâm'a yeni girmiş Habeşistanlı bir grup Müslüman ve bazı muhacirlerle Habeşistan'dan Medine'ye geldiler. O sırada Hz. Peygamber, Hayber'i fethetmişti. Onların gelişi üzerine "Hayber'in fethine mi yoksa kardeşim Ca'fer'in gelişine mi sevineyim?" buyurdu. Ca'fer'le musafaha etti ve alınının ortasından onu öptü.²³⁷

Ca'fer b. Ebû Tâlib, Habeşistan'a hicret ettiği, hem de buradan dönüşünde kendi yurdu olan Mekke'ye değil doğrudan Medine'ye gittiği için "zü'l-hicreteyn" ve muhtaçları, fakirleri gözettiğinden dolayı "ebü'l-mesâkîn" lakaplarıyla anılmıştır. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'den sonra en cömert olarak Ca'fer b. Ebû Tâlib'i gösterir. Hz. Peygamber, ahlâkı itibariyle kendisine benzediğini belirterek Ca'fer'i takdir ve taltif etmiştir.²³⁸

Ca'fer b. Ebû Tâlib, Bizans ordusuyla yapılan Mûte Savaşında (h. 8) tayin edilen sıralı komutanlardan birisidir.²³⁹ Hz. Peygamber 629 yılında Suriye'ye gönderilen orduya Zeyd b. Hârise'yi kumandan tayin etmişti. Şayet o şehid olursa Ca'fer b. Ebû Tâlib'in, o da şehid olursa Abdullah b. Revâha'nın orduyu kumanda etmesini istedi. Düşmanla karşılaşan İslâm ordusu Mûte'de çetin bir mücadele verdi.

²³⁶ Öztürk, **Necâşî Ashame**, XXXII/476-477.

²³⁷ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el- Belâzürî ve Mehmet Akbaş, **Ensâbü'l-Eşrâf**, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2020, I/178.

²³⁸ Önkâl, **Ca'fer b. Ebû Tâlib**, s. 548-549.

²³⁹ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, s. 621.

Bu muharebede bu üç kumandanını ardı ardına da kaybetti. Zeyd b. Hârise'nin şehadetinden sonra kumandan Ca'fer b. Ebû Tâlib düşman üzerine kahramanca hücum ederek iki kolu da kesildi ve şehit oldu. Hz. Peygamber, yüce Allah'ın Ca'fer'in kesilen iki koluna karşılık iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine “tayyâr” (uçan) ve “zü'l-cenâhayn” (iki kanatlı) lakapları verilmiştir.²⁴⁰

Ca'fer b. Ebi Talib, kırk yıl gibi kısa süren hayatı süresince hep etkin görevler üstlenmiştir. Hz. Peygamber tarafından Habeşistan hicretinde muhacirlerin başkanı olarak görevlendirilmesi sonraki hayatına yön vermiş ve şekillendirmiştir. Ca'fer b. Ebi Talib'in, Cahiliye dönemindeki dinî, ahlâkî, içtimaî bozuklukları ve Hz. Peygamber'in öğretilerini ifade edişinde kullandığı üslubun onun tarihi misyonunu ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Zira Necaşi'nin sorularına verdiği veciz cevapların ve yaptığı güzel konuşmanın ancak Hz. Peygamberin öğretilerinin benimsenmesinde ve yaşanmasındaki kusursuzluğun tezahürü olmalıdır. Yine askerî anlamdaki yeteneği Mute savaşında aldığı onlarca yaralara rağmen son nefesine kadar mücadele etmesi, Hz. Peygamber tarafından elçi olarak görevlendirilmesi kendisine duyulan güveni ifade etmesi bakımından önemlidir.

1.2.2.3. Üsâme b. Zeyd

Üsâme b. Zeyd b. Hârise (ö.54/674), Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen Bereke b. Sa'lebe (ö.24/645) ile azatlısı Zeyd b. Hârise el-Kelbî'nin (ö.8/629) oğludur.²⁴¹ Hz. Hatice (ö.620) tarafından düğün hediyesi olarak takdim edilen Zeyd b. Hârise, Hz. Peygamber'in sürekli yanında bulunan ve onun terbiyesiyle terbiyelenen mümtaz bir sahâbîdir. Aynı zamanda Mûte Savaşı komutanlarından olan Zeyd b. Hârise, azatlı bir kölenin ehliyet ve liyakat kıstaslarına göre İslâm ordularına başkomutanlık yapacak mevkiye yükselebileceğinin müşahhas bir örneğidir.

Tıpkı babası gibi sürekli Hz. Peygamber'in yanında ve terbiyesi altında bulunan Üsâme b. Zeyd yaşı küçük diye Uhud Savaşında orduya dahil edilmediği için üzülen ve Hendek Savaşı öncesi parmakları üzerinde yükselerek boyunu uzun göstermeye çalışarak orduya dahil olmak isteyen, babasıyla birlikte Mûte Savaşına

²⁴⁰ Önkal, *Ca'fer b. Ebû Tâlib*, s. 548-549.

²⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/61.

çıktığında henüz on sekiz yaşını girmemiş cesur, azimli ve istekli bir genç sahâbîdir. Mekke'nin fethine Hz. Peygamber'in devesinin terkisinde katılmış, Kâbe'ye namaz için girdiğinde Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve hatta vefatında Hz. Ali ile birlikte yıkama ve defin işlerine bizzat iştirak etmiştir. "Hibbu Resûlillah" diye anılan Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan (ö.49/669) ile birlikte onun iki dizine yattığı ve sevgisine "Allah'ım ben bunları seviyorum, sen de bunları sev!" duasına nail olduğu rivayet edilmektedir. Hatta Hz. Ömer'in hilafeti sırasında kendi oğlu Abdullah b. Ömer'e üç bin dirhem tahsisat verirken Üsâme b. Zeyd'e dört bin dirhem tahsis etmesi ve sebebini soran oğluna "Allah Resûlü için Zeyd, senin babandan; oğlu Üsâme de senden daha sevgiliydi. Ben Allah Resûlü'nün sevgisini, kendi sevgime tercih ettim." şeklinde mukabelede bulunması manidardır²⁴².

Hz. Peygamber'in vefatına yakın hastalığı döneminde Mûte Savaşında şehit olanların intikamını almak üzere el-Belkâ'ya Übnâlılar üzerine gönderilecek ordunun başına henüz çok genç olan Üsâme b. Zeyd'i takdir etmesi bazılarınca ashâbın büyüklerinin bulunduğu ordu için tecrübesiz ve yaşça küçük olması yönüyle bazılarınca azatlı bir kölenin oğlu olması yönüyle eleştirilmiştir. "İlk muhacirlerin başına bu çocuk mu komutan olarak atanıyor!" gibi yakınmalar Hz. Peygamber'e ulaştığında hasta yatağından kalkmış ve haberdar olduğu bu konuşmalara cevaben Üsâme b. Zeyd'in babası Zeyd b. Hârise'yi Mûte Savaşında komutan tayin etmesine de karşı çıkıldığını hatırlatarak "Ey insanlar! Bana Üsâme'yi komutan olarak atamam hususunda bazı sözleriniz ulaştı.²⁴³ Eğer Üsâme için dedikodu yapıyorsanız unutmayın daha önce onun babasına komutanlık verdiğimde aynısını yapmıştınız. Vallahi o komutanlığa layıktı ve oğlu da onun kadar bu işe layıktır. Ayrıca onlar aranızdaki en hayırlılardır, ittiba edin." diyerek nokta koymuştur. Nihayetinde Hz. Peygamber'in vefatıyla bir müddet gecikmiş olsa da yeniden teşekkül edip gönderilmesi Hz. Ebû Bekir zamanında gerçekleştirilmiştir.²⁴⁴

Üsâme b. Zeyd'in çok genç bir yaşta başkomutan sıfatıyla ashâbın büyüklerinin de bulunduğu bir orduyu komuta etmek üzere görevlendirilmesi Hz. Peygamber'in toplumda yerleşen genel kabullerin aksine yönetim stratejisi olarak

²⁴² Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", İLIII/361.

²⁴³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/552.

²⁴⁴ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s.128.

gençlere öncelik vermesiyle, geleceğin İslâm cemaatine yatırım yapmasıyla yine Üsâme'nin Mûte Savaşında babasının şehadetine bizzat şahitlik etmesiyle açıklanabilir. Bu görünen sebeplerin yanı sıra belki de bu görevlendirme ile Hz. Peygamber vazife gereği askerî yetenek ve kabiliyetin ilmî ve dinî kıdemden önce gelmesi gerektiğini bu tip durumlarda zamanın ve zeminin şartlarına göre hiyerarşi uygulanması gerektiğini göstermiştir. Aynı zamanda azatlı bir kölenin oğlu olan Üsâme b. Zeyd'in başkomutan olarak görevlendirilmesi hür/köle, zengin/fakir, siyah/beyaz vb. bütün toplumsal sınıf ayrımlarına yapılmış bir reddiyedir. Bu görevlendirme ehliyet sahibi ve liyakatli bir insan olduğunu bizzat ifade ettiği Üsâme b. Zeyd'in nezdinde idarî, siyasî, askerî, hukukî, iktisadî ve diğer tüm alanlarda kendisinden sonra kıyamete kadar gidilecek yolun köşe taşlarının belirlenmesi açısından oldukça mühimdir.

1.2.3. Liderlik Nitelikleri ve İnsan Yönetimi

1.2.3.1. Sa'd b. Ubâde

Sa'd b. Ubâde b. Düleym b. Hârise b. Ebû Hazîme b. Sa'lebe b. Tarîf b. Hazrec b. Sâ'ide, Ebû Sâbit Künyesindedir. Annesi: sahâbe hanımlardan Amre bt. Mes'ud'dur. Sa'd b. Ubâde, Hazrec kabîlesinin efendisi, Benî Sa'ide'nin nakîbi, olarak tanınmaktadır. Hazrec kabîlesinin Sâideoğulları'nın reisi olup yüzme ve iyi ok atma becerilerine sahiptir. Aynı zamanda okuma yazma bildiği için "kâmil" denilen kişilerdendir. Sa'd b. Ubâde İslâmiyet'i kabul eden ilk Medineliler'den biridir. Hz. Peygamber'in seçtiği on iki nakib arasında yer almıştır.²⁴⁵

Sa'd b. Ubade Hz. Peygamber'in (s) düzenlediği pek çok gazve ve seriyyeye katılmıştır. Bu savaşlarda gerek savaşarak gerekse da mal tasadduk ederek İslâm ordularına destek olmuştur. Bedir savaşına katılamamış, ancak diğer savaşların hiçbirinde Hz. Peygamber'in onu görevlendirmesi hariç ordunun gerisinde kalmamıştır. Bu savaşlarda danışman olarak Resulullah'ın en yakınındaki birkaç

²⁴⁵ Mehmet Azimli, "Sa'd b. Ubâde" DİA, 2008, İstanbul, XXXV/377-378

kişiden birisi olmuştur. Sa'd b. Ubâde, İkinci Akabe Biatı'na katılmıştır. Bedir Savaşına katılıp katılmadığında ihtilaf edilse de Buhârî katıldığını belirtmiştir.²⁴⁶

O, babası ve çocukları cömertlikleriyle meşhur idiler. Onların bir yemekhaneleri vardı ve her gün kapısında: “*Yağ ve et isteyen Düleym b. Hârise'nin yemekhanesine gelsin*” diye seslenilirdi. Sa'd b. Ubâde'nin yemek kabı Hz. Muhammed ve hanımlarının evine gönderilirdi.”²⁴⁷

Sa' d b. Ubade, Uhud savaşında bulunmuştur. Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber, yaralandığında muhafızlarından birisi de Sa' d b. Ubade'dir. Hz. Peygamber, Sa'd'ın yardımıyla Medine'ye dönmüştür. Savaştan sonra da ordu Medine'ye dönünce, Müşrik ordusunun dönüp Medine'ye baskın yapma ihtimaline karşı Resulullah'ın odasının önünde gece boyunca nöbet tutmuştur. Çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber Sa' d'ın evine gidip ailesine dua etmiştir.²⁴⁸

1.2.3.2. Hâlid b. Velîd

Hicretten önce (583-587) Mekke'de doğdu. Soyu yedinci göbekten dedesi Mürre'de Hz. Peygamber'in soyu ile birleşir. Babası Velîd b. Muğire Kureyş kabilesi arasında seçkin bir kişidir. Babası Velîd b. Muğire, oğlunun yetişmesine büyük önem vermiş, ona Araplar'ın sahip olmak istedikleri kahramanlık, cesaret ve cömertlik gibi istedik birtakım hasletleri telkin etmiştir. Bununla birlikte ona ata binmeyi, ok, yay, mızrak, kalkan ve kılıç kullanmayı, süvari birliklerini sevk ve idare etmeyi telkin etmiştir. Hâlid b. Velîd, spor yaparak güçlü bir fiziğe sahip olmuştur. Rivayetlere göre çocukluğunda akranı olan Hz. Ömer ile güreş tutmuş, onu yendiği gibi bacağına kırılmasına da sebep olmuştur. Hâlid b. Velîd, Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'in davetini câhiliye devrinin örf ve adetlerini yıkan, kabile asabiyetini ortadan kaldıran bir hareket olarak değerlendirmiş, İslâm dinine karşı düşmanlıkta, babası, diğer kabile mensupları ve Kureyş ileri gelenleri gibi düşünüyor ve hareket etmiştir.²⁴⁹

²⁴⁶ Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebîr*, Dâiretu'l-Meârifî'l-Usmaniyye, Haydarabad:1952, II/381.

²⁴⁷ Ebû'l-Hasen, *Ensâbü'l-Eşrâf* “İslam Tarihinde Öncü Şahsiyetler”, s. 398.

²⁴⁸ Vakıdi, *el-Meğazi*, I/ 284.

²⁴⁹ Mustafa Fayda, “*Halîd b. Velîd*”, DİA, İstanbul,1997,XV/ 129-139.

Müşrik Mekkelilerle birlikte Müslümanlara iyi davranmadığı bilinen Hâlid b. Velîd'in adı, daha çok hicretten sonra (1/622) duyulmaya başlamıştır. Bedir Gazvesi'ne (2/624) katıldığı kesin olarak tespit edilememiş, ancak Uhud Gazvesi'nden (3/625) itibaren Mekkelilerin süvari birlikleri kumandanlığı görevini üstlendiği ve Müslümanlarla fiilen karşı karşıya geldiği bilinmektedir. Nitekim Uhud Gazvesi, Müslümanların lehine seyrederken, Müslümanları arkadan kuşatma taktiğiyle vurması sayesinde müşriklerin lehine çevirmiştir.²⁵⁰

Hâlid b. Velîd, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in özel duasına mazhar olmuş, Hz. Peygamber'in yanına yerleşmiştir.²⁵¹ Özellikle askerî konularda danışmanlık görevi yapmıştır.²⁵² İslâm ordusunun süvari birliklerini genelde o yönetmiştir.²⁵³ Müslüman olduktan sonra ilk defa katıldığı Mûte Savaşı'nda (8/629), 200.000 kişi olduğu söylenen Bizans ordusu karşısında 3.000 kişilik İslâm ordusunu başarılı bir taktikle imha olmaktan kurtarmıştır.²⁵⁴ Dokuz kılıç parçalamış²⁵⁵ bu savaştaki başarıları sebebiyle Hz. Peygamber tarafından "Seyfullah/Allah'ın kılıcı" olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁶ Mekke'nin fethinde de (8/630) şehre ordunun sağ kol kumandanı olarak giren²⁵⁷ Hâlid b. Velîd'in, fethin devamı olarak Nahle vadisinde bulunan Uzzâ putunu yıkmakla görevlendirildiği²⁵⁸ ve bu işi başarıyla tamamladığı bilinmektedir.

Gürüldüğü üzere fitratı itibariyle cesur ve kahraman, aldığı eğitim itibariyle de savaş konusunda uzman bir kişi olarak yetişen Hâlid b. Velîd üstün yeteneklere sahip bir kumandandır. O, müslüman oluncaya kadar Mekkelî müşrikler adına önemli işlere imza atmış, özellikle Uhud'da müşriklerin aleyhine tezahür eden savaşın seyrini lehlerine çevirmiştir. Müslüman olduktan sonra bu kabiliyetini bu kez İslâm'dan yana kullanmış ve Hz. Peygamber ile müslümanlara büyük faydası dokunmuştur. Hz. Peygamber onun hakkında Allah'ın kılıcı nitelemesinde bulunduğu

²⁵⁰ El-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 251.

²⁵¹ Fayda, *Hâlid b. Velîd*, s. 139.

²⁵² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 587

²⁵³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 588; El-Askalânî, *İsâbe*, II, 252.

²⁵⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 79; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 396

²⁵⁵ Buhârî, "*Megâzî*", 44; El-Askalânî, *İsâbe*, II, 254

²⁵⁶ Buhârî, "*Fezâilü ashâbi'n-nebî*", 25

²⁵⁷ Buhârî, "*Megâzî*", 48

²⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 116

gibi, kendisini savaş taktikleri konusunda danışman, çeşitli yerlere gönderdiği birliklerin başında da kumandan olarak istihdam etmiştir. Halid b. el-Velid Humus şehrinde 21 yılında vefat etmiştir²⁵⁹.

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Halid b. Velid Riddat halkıyla savaşmak için Ebû Bekir tarafından görevlendirilmiştir. Rumlar, Farslar ve Dimeşk'in fethi zamanı yapılan savaşlarda da aktif olarak görev almıştır.²⁶⁰ Bu durum göstermektedir ki emanet emin ellerde, atamalar ehliyet ve liyakat sahibi kişilere yapılırsa o görevlerin muvaffakiyeti mutlak olacaktır.

1.2.3.3. Amr b. el-Âs

Liderlik nitelikleri ve insan yönetiminde yetkinlik esasını üzerine görevlendirilen bir başka örnek Kureyş müşriklerine askerî mânada öncülük eden ve Uhud ve Hendek savaşlarında süvari birlikleri komutanı olan yine Habeşistan'a hicret eden Müslümanların iadesini istemek için Necâşi'ye giden Mekkeli müşrikler adına heyette elçi olarak yer alan Amr b. el-Âs'tır. İslâm aleyhine hem askerî hem siyasî mânada mücadele eden bu isim Mekke'nin fethinden önce Hudeybiye'den sonra nispeten geç sayılabilecek bir dönemde Müslüman olmuştur.²⁶¹ Ancak Hiz. Peygamber, Amr b. el-Âs'ın askerî kabiliyetini, bilgisini ve cesaretini her zaman bilmiş, dün İslâm'a kalkan kılıcı, hidayet yoluyla İslâm adına kullanmaya devam etmiştir. Hiz. Peygamber içlerinde Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah gibi ashâbın öncü isimleri varken Zâtüsselâsil Seriyyesinde Amr b. el-Âs'ı komutan tayin etmiş daha sonra Uman'a yahut Uman'ın uzak bir bölgesine²⁶² İslâm'ı tebliğ ve vergilerin toplanması amacıyla göndermiştir²⁶³. Hiz. Peygamber'in vefatından sonra da görevine devam etmiş, İslâm adına kalıcı izler bırakmıştır. Amr b. el-Âs'ın hayatı bir yönüyle Hiz. Peygamber'in insan kazanma stratejisini anlamak için kayda değerken bir diğer yönüyle de ehliyet ve liyakat sahibi bir kimseye hiçbir kategorik yaklaşıma meydan vermeksizin emaneti teslim etmesi açısından oldukça mühimdir. Hiz. Peygamber'in bu takdirine istinaden görevindeki gayretiyle ve başarılarıyla

²⁵⁹ El-Askalânî, *el-İsabe*, II. 257

²⁶⁰ El-Askalânî, *el-İsabe*, II. 256.

²⁶¹ Ahmet Önkâl, *Amr b. Âs*, DİA, İstanbul, 1991, III/79.

²⁶² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, II/771.

²⁶³ Siddiqui, *Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)*, s. 249.

ehliyet ve liyakat sahibi bir komutan olduğunu ispat etmiştir. Amr b. el-Âs, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da İslâm'a hizmet etmeye devam etmiş, Hz. Ebû Bekir döneminde güneydoğu Filistin fethi için komutanlık daha sonra Hz. Ömer döneminde ise tüm Filistin'i İslâm hakimiyetine almış ve Kudüs halkının şehri teslim etmesi gibi mühim hadiselerin kahramanı olmuştur. Yine Amvâs vebasında aldığı tedbirler ile İslâm ordusunu büyük bir cendereden çıkartmış ve toptan yok olma tehlikesini bertaraf etmiştir.²⁶⁴

Amr b. el-Âs, yalnızca bir komutan ve askerî bir deha değil aynı zamanda iyi yetişmiş bir devlet adamı profili çizmektedir. Kapsamlı ve neden sonuç bağlantılı düşünme modeli bunu açıkça göstermektedir. Arapların dört dâhisinden biri kabul edilen Amr b. el-Âs keskin bir zekaya sahip olmanın yanı sıra cesur bir asker, etkili bir hatip, kabiliyetli bir şair ve son derece iyi bir idareciydi. Onun bu yönlerini takdir eden Hz. Ömer, "Amr dünyada kaldıkça hep idareci olmalıdır." demiştir.²⁶⁵

Amr b. el-Âs örneğiyle küfrün karanlığından gelen bir insanın Hz. Peygamber'in tedrisiyle nasıl kıymetli bir cevhere çevrildiğini görmekteyiz. Yetenek ve kabiliyetlerin doğru kullanıldığında neler kazanılacağını ve insan kazanmanın önemini ifade etmesi açısından başka hiçbir örnek olmasa dahi kâfi gelecek kadar etkili bir örnektir.

²⁶⁴ Önkal, **Amr b. Âs**, III/80.

²⁶⁵ İbn Abdırabbih Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed., **el-İkdü'l-Ferîd**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, 8/33.

İKİNCİ BÖLÜM

ADLİ, İKTİSADİ VE EĞİTİM ATAMALARINDA LİYAKAT

2.1. Adlî Atamalarında Liyakat

Tarih boyunca hemen her toplumda huzur ve refahın sağlanması açısından adalet çok önemli bir yere sahip olmuştur. Adâlet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak”²⁶⁶ gibi manalara gelen bir isimdir.

Adâlet, Kur’an’da yöneten ve yönetilenler arasındaki en önemli ilkelerden biridir. Bu ilke yöneten ve yönetilenler arasında devlet olmanın asli unsuru olup üst norm niteliğindedir.²⁶⁷ *Gerçekten Allah size, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve her ne zaman insanlar arasında hüküm verecek olursanız, adaletle hükmetmenizi emreder.*²⁶⁸ Ayeti bu ilkenin anayasal bir ilke olduğunu ve bu ilkenin ihlalinin de anayasal bir ihlal olduğunu göstermektedir. Yine aynı surede “*Ey iman edenler! Kendi aleyhinize veya ana babanız ve yakınlarınızın aleyhine bile olsa adaleti titizlikle ayakta tutan ve Allah için şahitlik yapan kimseler olun. Hakkında şahitlik yaptığınız kimseler zengin de olsa, fakir de olsa adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah onlara sizden daha yakındır. Sakın hislerinize uyararak adaleti terk etmeyin. Eğer sözü eğip bükerek gerçeği çarpıtır veya şahitlikten vazgeçerseniz, şüphesiz ki Allah yaptığınız her şeyi çok iyi bilmektedir.*”²⁶⁹ şeklinde geçen ayetler de adaletin yalnızca mahkemelerde değil, toplumsal hayatın her alanında yaşanan gerek ferdî gerekse toplumsal ilişkilerde adaletin vazgeçilmez temel ilke olması gerektiğini göstermektedir. Kur’an-ı Kerîm ’de bazı ayetlerde adaletli olmak, bazı ayetlerde adaletle hükmetmek, bazı ayetlerde ise adaletli davranmak emredilmektedir.²⁷⁰ Bütün bu ayetler adaletin yalnızca mahkemelerde değil, bütün ferdî ve toplumsal ilişkilerin değerlendirilmesinde temel ilke olması gerektiğini göstermektedir.

Bununla birlikte Hz. Peygamberin adil olmanın önemine ve ahiretteki mükâfatına yönelik hadislerinde Müslümanların adalet bilincinin sürekli canlı

²⁶⁶ Mustafa Çağrııcı, *Adalet*, DİA, 1998, İstanbul, I/341-343.

²⁶⁷ Aslan Nasi, *Adalet Medeniyeti Üzerine*, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, 28/ 9-27.

²⁶⁸ *Nisa*, 4/58

²⁶⁹ *Nisâ* 4/135

²⁷⁰ *Mâide*, 5/8-42, *Nisâ*, 4/58-135, *Nahl*, 16/90.

kalmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır. “Kıyamet gününde insanların Allah’a en sevgili ve en yakın olanı adil devlet başkanıdır.”²⁷¹, “Adaletle hüküm verenler, ailesi ve yönetimi altındakilere karşı adaleti gözetenler kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedirler.”²⁷²

Adalet, tevzini (denkleştirici) ve tevzii (dağıtıcı) adalet olmak üzere iki çeşittir. Kur’an’da “kıst” kelimesi, tevzini (denkleştirici) adaletle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²⁷³ Bu adalet türünde kişilerin eşit sayılmaları esastır. Kureyşli hırsızlık yapan bir kadına ceza verilmemesi için aracılık edenlere Hz. Peygamber “Kızım Fâtıma dahi bu hırsızlığı yapmış olsaydı onu da cezalandırırdım” buyururken ve çifte standardın, kayırmacılığın karşıtı olarak hakkaniyetin esas alınması gerektiğini vurgulamıştır. Tevzii (dağıtıcı) adalet ise herkese hak ettiğinin verilmesini, verilen ile hak edilen arasındaki dengenin korunmasını ifade eder.²⁷⁴

Hz. Peygamber’in uyması gereken esaslar Kur’an -ı Kerîm’de bahsedilirken; "(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emr olduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevâ ve heveslerine uyma ve şöyle de: Ben Allah’ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emr olundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O’nadır.”²⁷⁵ buyrulurken Hz. Peygamber (s.a.v.)’in adaleti tesis etmekle görevli olduğu bildirilmiştir.

2.1.1. İslâm Hukuku Bilgisi ve Uygulama Yeteneği

2.1.1.1. Muâz b. Cebel

Muâz b. Cebel, Medine’de hicretten 18 veya 20 yıl önce dünyaya gelmiştir. Henüz 18 yaşında iken Müslüman olmuş II. Akabe Bîati’na katılmıştır. Hicretten sonra Hz. Peygamber Abdullah b. Mes’ûd ile aralarında kardeşlik bağı kurmuştur. Huneyn ve Tâif dışındaki bütün gazvelere katılmış kimi zaman kabîlesinin bayraktarı kimi zaman da temsilcisi olmuştur. Mekke Fethi’nden sonra Hz. Peygamber Huneyn

²⁷¹ Tirmizî, *Ahkâm*, 4

²⁷² Müslim, *İmâre*, 18.

²⁷³ *Nisâ* 4/135.

²⁷⁴ Nasî, *Adalet Medeniyeti Üzerine*, s. 9-27.

²⁷⁵ *Şûrâ*, 42/15.

Gazvesi'ne giderken onu Mekke'ye önce emîr, ardından Kur'an ve dinî bilgiler öğretmeni olarak tayin ettiği için Huneyn ve Tâif gazvelerine katılamamıştır²⁷⁶.

Hiz. Peygamber hicretin 9. yılında (M. 630) Muâz b. Cebel'i, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Yemen'e elçi, zekât memuru, öğretmen ve kadı sıfatıyla görevlendirmiştir.²⁷⁷ Hiz. Peygamber, Muâz'ı Yemen'e giden heyete başkan tayin etmiş onun Yukarı Yemen'de, Ebû Mûsâ'nın da Aşağı Yemen'de görev yapmalarını istemiştir.

Muâz b. Cebel'in Yemen'de kadılık yaparken nasıl hüküm vereceğiyle ilgili olarak Hiz. Peygamber ile aralarında geçen konuşma meşhurdur. Hiz. Peygamber, Muâz'a Yemen'de kendisine gelen bir davada nasıl ve neye göre karar vereceğini sordu. Muâz b. Cebel, ilk olarak Kur'an -ı Kerîm'e, sonra Hiz. Peygamber'in Sünnetine göre meseleyi çözüp karar vereceğini; eğer bu iki kaynakta bulamazsa kendi reyini ile ictihâd edeceğini söyledi. Hiz. Peygamber bu cevaba karşılık "Hamdolsun Allah'a ki Rasûlullah'ın elçisini, Rasûlullah'ın hoşnut olacağı şeye muvaffak kıldı."²⁷⁸ demiştir. Muâz b. Cebel, Asr-ı saâdet'te Kur'an -ı Kerîm'i ezbere bilen birkaç kişiden birisidir. Hiz. Peygamber'in Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasında yer alan Muâz, o devirde fetva veren altı sahâbîden birisidir. Muâz'ı Hiz. Peygamber, helâl ve haramı en iyi bilen kişi olarak göstermiş, kendisine "Muâz ne iyi adam!" diye iltifat etmiş, kıyamet gününde onun âlimlerin önünde yürüyeceğini söylemiştir.²⁷⁹

Muâz b. Cebel, geceleyin biraz uyuduktan sonra kalkıp Kur'an okuyup ve namaz kıları. Bunun sebebini de "daha dinç ibadet edebilmek" olarak açıklamış ve bu niyetinden dolayı da uykusundan da sevap beklediğini söylemiştir.²⁸⁰ Hiz. Peygamber'in bu hoşnutluğundan anlaşılmaktadır ki Muâz b. Cebel, iyi bir eğitimci olmasının yanında ileri görüşlü, adaletli bir kadı olduğunu, Kur'an ve sünnet ışığında kararlar verdiğini söyleyebiliriz.

²⁷⁶ İbn Hacer, **el-İsabe**, I/ 426-427.m

²⁷⁷ Yaşar Kandemir, **Muâz b. Cebel**, DİA, Ankara, 2020, II/ 43.

²⁷⁸ Tirmizî, "**Ahkâm**", 3

²⁷⁹ Buhârî, "**Fezâ'ilü'l-Kur'ân**", 8

²⁸⁰ Buhârî, "**Meğâzî**", 60

Hız. Ömer'in, halifeliki sırasında fikhî meseleler için Muâz b. Cebel'e başvurulmasını tavsiye etmiş²⁸¹ olması onun ilmindeki derinliği ve kararlarındaki adaleti anlamamız açısından önem arz etmektedir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere genç yaşta Müslüman olan Muazb Cebel, daima Hz. Pegamber'e yoldaşlık etmiş, onun sevgisininive övgüsüne kazanmıştır. Bu nedenle İslâm ahlakına sahip olan sahâbelerden birisi olmuştur. Güzel yüzlü, iyi huylu, cömert ve fedakâr olan, Muâz, bu güzel meziyetleri yanında zekâsı ve ilmî kişiliğiyle de dikkat çekmiş, gerek Allah Rasûlü döneminde ve gerekse sonrasında fetva vererek Müslümanları ilmiyle aydınlatmıştır.

2.1.1.2. Abdullah b. el-Abbâs

Abdullah b. el-Abbas b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdümenaf b. Kusay. Hz. Peygamber onun ilim ehlinden olmasını istemiş ve buna şu sözleriyle işaret etmiştir: "Ey Allah'ım, onu dinde bilge kıl ve ona tefsiri öğret." Hz. Peygamber'in onun ilim ehlinden olması için dua ettiği rivayet edilir. Halife Ömer gerekli konularda onunla istişare ederdi. İliminin çokluğundan dolayı kendisine el-Bahr (deniz) denilirdi. Kendisine bir konu sorulduğunda önce Kur'an'dan cevap verir, orada yoksa hadisten, o da yoksa kendi ictihadıyla cevap verirdi. Hac emiri olarak görev yapmıştır. Hz. Ali onu Basra valiliğine tayin etmiştir. Hicri 68 yılında vefat etmiştir²⁸².

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in vefatı sırasında on üç yaşında bir gençti ve birçok hadis rivayetinde bulunmuştur. Toplamda 1660 hadis rivayet etmiştir ve bazıları Peygamberimizden, bazıları ise diğer sahabilerden öğrenmiştir. Muteber hadis âlimleri, onun hadislerine önem vermişlerdir. Buhârî ve Müslim, 75 hadisini müştereken rivayet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî, 120 hadisini tek başına rivayet etmiştir. Müsned'de de birçok hadisi yer almaktadır. Kendisinden 197 kişi hadis rivayet etmiştir. Hadis öğretimine de önem vermiş ve din ilmini sadece güvenilir kimselerden öğrenmek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca "arz" veya "kıraat" adı verilen bir yöntemi kullanarak hadisleri öğretmiştir. Bazı tabiiiler hakkında önyargılı değerdendirmeler yaptığı da bilinmektedir. Bir süre sonra yaşlılık ve yorgunluk

²⁸¹ Buhârî, "Meğâzî", 60

²⁸² Nihat Şahin, Hz. Peygamber'in Görev ve Sorumluluk Verdiği Kişiler Ve Gözettiği Kriterler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir, 2020, s. 65.

sebebiyle hadis metinlerini karıştırmaya başlamış ve derslerine artık sadece dinleyici olarak katılmıştır. Onları okuduklarını dinleyip tasdik etmesini uygun görmüştür²⁸³.

İbn Abbas'ın Ehl-i Kitap'tan İslâm'ı kabul eden kişilere dair haber ve rivayetlere sahip olduğu ve bunun müsteşriklerin dikkatini çektiği belirtilmektedir. İbn Abbas ve diğer bazı sahâbelerine bu tür haberleri nadiren kullanmış olabilecekleri ifade edilmektedir. Ancak bu rivayetlerin doğruluğunu iddia etmek veya inanmak için değil, İslâmi görüşleri açıklamak ve teyit etmek amacıyla kullanıldığı vurgulanmaktadır. Bu tür rivayetlerin İsrâiliyattan olduğu kabul edilmekte olup üç gruba ayrılarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. İbn Abbas'ın rivayetlerine yönelik yapılan eleştirilerin, ona atfedilen rivayetlerden daha çok siyasi düşüncelerle ilgili olduğu ifade edilmektedir. F. Buhl'un de, "*Ona atfedilen hadislerin bir kısmı daha sonra sahtekârlar tarafından ona nispet edilmiştir*" diyerek bu durumu kabul ettiği belirtilmektedir²⁸⁴.

2.1.2. Adalet Anlayışı

2.1.2.1. Fatima bint el-Esved

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret sonrasında Mekkeli ve Medineli Müslümanların kardeş kılınması diğer yandan gayrimüslimler ile yapılan Medine Sözleşmesiyle önceliğin hem güven ortamı oluşturma ve adaleti tesis etme gayreti olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵ Adalet konusunda son derece hassas olan Hz. Peygamber bu davranışı hayatının son anına kadar yaşantısının bir parçasına haline getirmiştir. Nitekim vefatına yakın hasta yatağından Fadl b. Abbas'ın yardımı ile kalkarak minbere geçmiş ve insanlardan helallik istemiş ve "Hata ile de olsa vurduğum, malını aldığım kimse kendisine kızmamdan ve düşman olmamdan korkmadan gelsin kısas uygulasin ve hakkını helal etsin ki temiz bir nefis ile Rabbimin huzuruna çıkayım" buyurmuştur.²⁸⁶ Yaşanan bir diğer örnek Allah Resûlü'nün adalet anlayışını en güzel şekilde yansıtmaktadır. Arapların en saygın kabilelerinden olan Kureyş'in

²⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Jerusalem, 1963, III/641.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, V/ 354.

²⁸⁵ Osman Eskicioğlu, *İslâm ve Uluslararası Adalet. Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları*, DİA, Ankara, 1996, VII/118.

²⁸⁶ Muhammed Ebû Zehre, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, III/343-344.

Mahzûmoğulları koluna mensup Fâtıma bint el-Esved isimli bir kadın vardı. Bu saygınlığın arkasına gizlenip yasal olmayan şeyler yapıyordu. Tanınmış insanların adını kullanarak, toplumun zenginlerinden borç istiyordu. Ancak Fâtıma zamanı gelmesine rağmen borcunu ödemiordu. Bunun üzerine alacaklılar, Fâtıma'nın borç isterken adını kullandığı kişilere gidip alacaklarını istediler. Oysa bu insanların hiçbir şeyden haberi yoktu. Olayın biraz üzerine gidince Fâtıma'nın yalan söylediği, aslında her şeyi kendisi için yaptığı anlaşıldı. Ancak o, her şeyi inkâr etmekteydi. Alacaklılar için başka çare kalmamıştı. Onu Hz. Peygamber'e şikâyet ettiler. Allah Resûlü olayı hırsızlık olarak değerlendirdi ve kadının cezalandırılmasını emretti. Fâtıma'nın mensubu olduğu Mahzûmoğulları, kendi isimlerini taşıyan birinin cezalandırılmasını istemediklerinden kabilenin önemli isimleri hemen bir araya gelip Fâtıma'yı cezadan kurtaracak bir yol aradılar. Allah Resûlü'nün çok sevdiği azatlısı Üsâme'yi ikna edip Hz. Peygamber'e aracı olarak gönderdiler. En sevdiği insanların birinden gelen bu beklenmedik talep karşısında Allah Resûlü oldukça kesin ve keskin konuşmuş ve "Bizzat Allah tarafından tespit edilmiş bir cezanın affını mı istiyorsun!" diyerek Mâide 5/38. ayetine atıfta bulunmuştur. Daha sonra insanları toplamış ve şu açıklamayı yapmıştır: "Sizden önceki insanlar şu yüzden helâk oldular: Onların ileri gelenlerinden biri hırsızlık yaptığında onu bırakırlar, güçsüz ve zayıf biri çaldığında ise onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin olsun ki eğer Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun elini de keserdim." Allah Resûlü, bu sözleriyle ne şahsî bakış açılarının ne akrabalık bağlarının ne soy-sop veya tabaka farklılıklarının ne ırk veya kabile ilişkilerinin adaletle engel olamayacağını vurgulamıştır.²⁸⁷

2.1.3. Güvenilirlik

2.1.3.1. Abdullah b. el-Erkâm

Medine'ye hicretinden sonra, İslâm Devletinin şekillenmeye başlamasıyla birlikte yeni bir devlet düzeni ve yönetim organlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, yazılı belgelere, anlaşmalara ve diplomatik yazışmalara ihtiyaç duyan bir devlet yapısı gerektirmiştir. Bu nedenle, Hz. Peygamber, farklı yerlerde ve belirli

²⁸⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, c. IV (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, t.y.), s. 931; Mücteba Uğur, *Asr-ı Saadette Sosyal Hayat, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, c. I (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s. 128.

sürelerle çeşitli kişileri kâtip olarak atamıştır. Hz. Peygamber'in kâtiplerine yazdırdığı mektuplar belli bir formata sahipti. Bu mektuplar, Bismillah ile başlar ve önce Hz. Peygamber'in adı, ardından mektubun gönderildiği kişinin adı yazar. Her paragrafin sonunda “*emma ba'dü*” ibaresi kullanılarak yazılar ayrılırdı. Kâtibin adı ve bazen şahitlerin isimleri de mektubun sonunda belirtilirdi. Son olarak, mektup Hz. Peygamber'in mührü ile mühürlenirdi²⁸⁸.

Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kâtipler arasında, topluluklar arasındaki anlaşma ve borç senetlerini yazan Alâ b. Ukbe, Hüseyin b. Numeyr ve Muğîre gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca Şu'be, Übey b. Ka'b, Zübeyr b. el-Avvam ve Zeyd b. Sâbit gibi kâtipler de mektup yazma görevine sahiptir. Bazı kâtiplerin zaten okuryazar olduğu ve cahiliye döneminde okuma yazma becerisine sahip oldukları görülmektedir. Kâtiplerin seçiminde Hz. Peygamber'in güven, yetenek, sadakat ve bilgi gibi nitelikleri aradığı ortaya çıkmaktadır. Zeyd b. Sâbit'in, bazı kişilerin mektuplarını okumasını istemediğini ve İbranice veya Süryanice yazabilen kâtipler aradığını belirtmesi, bu nitelikleri arama amacını göstermektedir. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kâtipler aracılığıyla, topluluklar arasında iletişim ve yazılı belge düzenleme konularında etkili bir şekilde hizmet gösterildiği görülmektedir. Kâtipler devletin yazışmalarında görev alırken; sicil kâtipleri de noterler gibi insanlar aralarındaki akitleri kayıt altına alıyorlardı. Sicil kâtiplerinin adil, güvenilir, okuma yazma becerisi olan kişiler arasından seçildiği söylenebilir²⁸⁹.

Abdullah b. el-Erkâm, Hz. Peygamber'e hizmet etmiş ve onun güvenini kazanmıştır. O, Allah Rasûlü için kâtiplik yapmış, Rasûlullah için mektup yazmıştır. Abdullah b. el-Erkâm Rasûlullah'a ve Ebû Bekir'e kâtiplik yapmıştır. Ömer b. el-Hattab, kendi hilafetinde onu beytûlmalinden sorumlu yapmıştır. Abdullah b. el-Erkâm halk içinde ve kabileler arasında dolaşım akitleri yazmıştır.²⁹⁰ Müslümanlar arasında anlaşmazlık yaşanmaması için Hz. Peygamber'in koyduğu kurallarda adalet ilkesini esas almıştır.

²⁸⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, **Kâtip**, DİA, İstanbul, 2005, XXV/49-52; Muhammed Mustafa El-A'zamî, **Hz. Peygamber'in Kâtipleri (Küttabü'n-Nebi)**, çev. Durak Pusmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), s. 34.

²⁸⁹ İbn Hacer, II, s. 490; İbn Sa'd, III, s. 525-536; İbn Sa'd, II, s. 490.

²⁹⁰ İbn Hacer, III, s. 123.

2.1.3.2. Ali b. Ebû Tâlib

Hicretten önce (m. 600) Mekke'de doğduğu rivayet edilmektedir. Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir. Ebû Tâlib'in en küçük oğludur.²⁹¹ Mekke'de yaşanan kıtlık üzerine Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için onu himayesine almıştır. Beş yaşından itibaren hicrete kadar Hz. Ali Hz. Peygamber'in yanında büyümüştür. Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerdendir.²⁹² Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yanında büyümüş olduğundan dolayı O'nun en önde gelen çalışma arkadaşlarından birisi olmuştur. Müslümanlar arasında Hz. Ali'nin ilim, takva, ihlas, samimiyet, fedakârlık, şefkat, kahramanlık ve şecaat gibi yüksek ahlakî ve insanî vasıflar bakımından müstesna bir mevkiye sahiptir.²⁹³

Hz. Peygamber, İslâm'ın ilk yıllarında mahkemelerde daha çok genç ve zeki kişileri görevlendirmiştir ki, Hz. Ali de bunlardan biridir.²⁹⁴ Hz. Ali, çok genç yaşta iken Hz. Peygamber kendisini Yemen gibi farklı olayların meydana geldiği bir bölgeye değişik görevlerle birlikte adli davalarda kadılık yapma görevine görevlendirmiştir. Fakat Hz. Ali, yaşının küçük olmasını ve bu konudaki tecrübesizliğini bahane ederek bu görevden imtina etmek istemiştir. Ancak Hz. Peygamber, yaşının gençliğine rağmen Hz. Ali'nin kaza yetisini keşfetmiş genç Ali'ye dua ederek onu cesaretlendirmiş ve kendisine bazı talimatlar vererek bu göreve razı etmiştir.²⁹⁵ Hz. Ali, bu görevinde oldukça başarılı olmuş uyguladığı hükümler Yemen'den Medine'ye dönen bazı kişiler tarafından Hz. Peygamber'e anlatıldığında Hz. Peygamber'in azı dişleri görünceye kadar güldüğü rivayet edilmiştir.

Hz. Ali, Müslüman olmasından itibaren Hz. Peygamber'e sadakatten ayrılmamış, onun hep güvendiği Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ile birlikte

²⁹¹ İbn Sa'd, III, 17.

²⁹² Ethem Ruhi Fırlalı, *Ali*, DİA, İstanbul, 1989, c. II, s. 371-374.

²⁹³ Fırlalı, 373

²⁹⁴ Gencal Şenyayla, *Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2016, s.137.

²⁹⁵ Hz. Ali'nin anlatımına göre olay şöyle gelişmiştir: Resûlullah onu Yemen'e göndermek istediğinde Hz. Ali, "Ey Allahın Resûlü! Ben kaza (yargı) nedir bilmem" demiş Hz. Peygamber ise onun göğsüne vurarak şöyle demiştir: "Allahım! Onun kalbini hidayete erdir ve dilini gerçeğe yönelt". Hz. Ali'nin beyanına göre de, bu olaydan sonra Hz. Ali hüküm vereceği zaman hiç zorlanmamıştır.

İbn Hişâm, II, 403; Tirmizi, Ahkâm 15; Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 929.

sürekli Hz. Peygamber'in etrafında bulunmuş ve bir nevi ona danışmanlık yapan çekirdek kadronun içinde bulunmuştur. Nitekim Medine'de askerî, siyasî ve diplomatik tüm faaliyetlerde aktif olarak görev aldığı gibi, Tebûk Seferi hariç, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine katılmış ve birkaç seriyyede de komutan olarak bulunmuştur.²⁹⁶

Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi emaneti ehline verme konusunda da engüzel örnek olmuştur. Zira kendi akrabası olmasından dolayı Hz. Ali'ye, özel ve ayrıcalıklı kılacak bir idarî görev vermemiş, görevin gerektirdiği zaman ve zemine göre Hz. Ali'ye de genellikle onun ehliyetli olduğu alanlarda değişik görevler vermek suretiyle onun birikimini ümmetin hizmetinde değerlendirmiştir.

Yaklaşık elli gün süren, Gazve sırasında büyük güçlükler ve sıkıntılarla karşılaştığı için savaş zamanına Kur'an'da "sâatü'l-usre" (güçlük zamanı) (et-Tevbe 9/117). Tebûk ordusuna "ceyşü'l-usre", gazveye "Gazvetü'l-usre" adı verilen. Tebûk Seferi Hz. Peygamber'in, hayatındaki son seferdir.²⁹⁷ Bu seferde Hz. Peygamber daha önceki hiçbir gazvede yanından ayırmadığı Hz. Ali'yi yanında götürmeyerek i yerine vekil bıraktıktan sonra Medine'den ayrılmıştı. Münafıkların Hz. Peygamber'e birebir dil uzatmaktan çekindikleri durumlarda ailesi üzerinden Hz. Peygamber'i yıpratma, karalama eylemlerinde bulunup bu durumu dedikodu malzemesi yapmışlardı. Bunun üzerine Hz. Ali çok üzüldü, silahını kuşanarak hemen yola çıkıp Cüf'ite orduya yetişti ve Medine'de münafıklarca ortaya atılan dedikoduları Hz. Peygamber'e ilettiler.²⁹⁸

Bu olay üzerine Hz. Ali'nin çok üzülmesini gören Hz. Peygamber, onu teskin etmeye çalıştı ve münafıkların yalan söylediğini belirterek Hz. Ali'ye şöyle söyledi: "Ey Ali! Musa'ya nisbetle Hârûn²⁹⁹ ne ise, sen de bana nisbetle o mevkide bulunmaya razı değil misin? Ne var ki, benden sonra Peygamber yoktur." Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine Hz. Ali gönül rızasıyla Medine'ye geri dönmüştür.³⁰⁰

²⁹⁶ Şenyayla, s. 140.

²⁹⁷ İsmail Yiğit, "Tebûk Gazvesi", DİA, İstanbul, 2011, XL/ 228-230.

²⁹⁸ İbn Hişâm, II, 325; İbn Sa'd, III, 22.

²⁹⁹ Fığlalı,373; Hz. Mûsa ile Hz.Hârûn arasında kardeşlik ve nübüvvet yakınlığından başka Hz. Mûsa Tûr'a çıktığı sırada geri dönünceye kadar Benî İsrâil'i idare etmek üzere kardeşi Hârûn'un vekil bırakmıştır.

³⁰⁰ İbn Hişâm, II, 325; İbn Sa'd, III, 22; İbn Kesîr, Siyer, III, 13-14; İbn Hacer, Ğâbe, IV, 270.

Hiz. Ali, henüz çocukluğunun ilk yıllarında eğitim ve kültür seviyesi yüksek olan bir aile ortamında geçirmiş olduğundan ve İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Hiz. Peygamber'in hanesinde uzun yıllar bulunduğundan İslâm'a dair çok şey öğrenmesi gayet doğaldır. Bununla birlikte Hiz. Peygamber'in en yakınında her açıdan iyi bir eğitim alma imkânına sahip olması Hiz. Ali'nin özellikle Kur'an, Sünnet ve fıkıh bilgisi açısından en önde gelen sahabelerden birisi olmasına vesile olmuştur. Özellikle fıkıh alandaki üstünlüğü sahabeler tarafından bile tartışılmayan bir husus olmuştur.³⁰¹

Hicret olayında Hiz. Ali'nin vazifesi düşünüldüğünde onun büyük bir cesaret örneği sergilediği görülmektedir. Zira o, kendisine verilen görevi yerine getirirken ne denli tehlikeli bir işe

Girdiğini çok iyi biliyordu. Çünkü müşrikler bir anda eve girebilirler ve yatakta yatanın kim olduğunu henüz teşhis etmeden öldürebilirlerdi. Buna rağmen verilen bu görevi korkusuzca yerine getirmiş olması Hiz. Ali'nin Hiz. Peygamber'i canından da çok seviyor olmasıdır. Hayatı boyunca Hiz. Peygamber'i hep seven onun ve İslâm'ın selameti için canını vermekten bir an bile çekinmeyen Hiz. Ali, 'yi Hiz. Peygamber'in bu görev için seçmesi de son derece anlamlıdır. Hiz. Peygamber, Hiz. Ali'ye karşı duyduğu sevgi ve güveni göstermiş, o da hiçbir zaman kendisine duyulan sevgi ve güveni karşılıksız bırakmamıştır.³⁰²

2.2. İktisadî Atamalarda Liyakat

Medine'ye hicretten sonra zekât farz kılınca Hiz. Peygamber zekâtın toplanılmasını emretmiş ve İslâm'ı seçen kabilelere zekâtlarını toplamaları için Âmil ler göndermiştir. Kur'an-ı Kerîm de "âmilin" kelimesi zikredilmiştir³⁰³. Bu ayette zekât gelirlerinden pay alacaklar belirtilirken bunlar arasında bu gelirlerin toplanmasında görevli olanlar da sayılmıştır. Ayette bu anlamı karşılayan âmil kelimesi Kur'an -ı Kerîm'de daha çok iyi veya kötü amel işleyenlerle ilgili olarak geçmekte, ayrıca zekât işlerinde çalışan memur anlamında zikredilmekte ve âmillerin zekâttan pay alacakları belirtilmektedir. Âmil, sözlükte "işçi, çalışan, zanaatkâr" gibi

³⁰¹ Şenyayla, s. 297.

³⁰² Şenyayla, s. 82.

³⁰³ Tevbe,9/60.

anamlara gelmektedir.³⁰⁴ Bu ayet zekât işleriyle uğraşanların toplanan vergiler üzerinde maaş şeklinde bir hakka sahip olduğu açıklanmaktadır.

Hız. Peygamber, zekâtların toplanması, kayıt altına alınması, korunması, merkeze nakli, dağıtımı gibi işlerle Âmil ler tayin etmiştir. Bu görevlilerden bir kısmı devlet merkezi olan Medine’de görevlendirilmiş, bir kısmı da Medine dışına tahsilât için gönderilmiştir.³⁰⁵

Âmil kelimesi “yönetici ve her türlü devlet gelirlerini toplamada görevli kişi” anlamında kullanıldığı gibi, özellikle “zekât gelirlerini toplayıp dağıtan görevli” manasında da kullanılmıştır. Zekât âmillerinin ücrete veya zekâtta paya hak kazanabilmeleri için fakir olmaları şart değildir. Zira Hız. Peygamber zengin zekât alamayacağına ilişkin hadisinde istisna ettiği kimseler arasında zekât âmillerini de saymıştır³⁰⁶.

Hız. Peygamber zekât toplamak için hâkim olunan bölgelere merkezden zekât memurları gönderdiği gibi kendi bölgelerinden de memurlar görevlendirerek zekâtı toplattı. Asr-ı Saâdette zekâtlar Hız. Peygamber’e ya da onun görevlendirdiği memurlara verilirdi. Hız. Peygamber tarafından birçok sahâbî zekât memuru olarak görevlendirilmiştir. Bu sahâbîlerden bazıları kendi kabileleri üzerine zekât memuru olarak gönderilmiştir.

2.2.1. Alan Bilgisi ve Tecrübesi

2.2.1.1. Ebû Hasme el-Ensârî (ö. 41/661)

Medine’de yaşayan Evs kabilesinin Beni Hârise koluna mensuptur ve kendi adıyla tanınır. Hız. Peygamber vefat ettiğinde henüz yedi veya sekiz yaşlarında olan bir sahâbî olan oğlu da Sehl b. Ebû Hasme diye anılmaktadır. Bazı kaynaklarda adının Ebû Hayseme olarak geçmesi yanlıştır³⁰⁷

Uhud Gazvesi öncesinde Hız. Peygamber, kendilerini Uhud’a kestirme yoldan ve düşmanla karşılaşmadan kimin götürebileceğini soruşturdu. Bu göreve talip olan

³⁰⁴ Hayreddin Karaman vd., **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, c. III (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), ss. 23-27.

³⁰⁵ Veysel Öz, “İslam Tarihinin İlk Dönemlerinde Zekât Müessesesi”, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi c. V, sayı 2, (2022): 241-253.

³⁰⁶ Mehmet Erkal, “Âmil”, DİA, İstanbul, 1991, III/58-60.

³⁰⁷ İsmail Lütfü Çakan, **Ebû Hasme El-Ensârî**, DİA, Ankara, 1994, X/145.

Ebû Hasme İslâm askerlerini Hâriseoğulları'nın arazisinden geçirerek Uhud'a götürdü. İbn Ebû Hâtîm'in bu kılavuzluk görevini Ebû Hasme'nin oğlu Sehl'in yaptığını ileri sürmesi, Sehl'in o sırada henüz çocuk yaşta olması sebebiyle doğru bulunmamıştır. Ebû Hasme Uhud'dan sonraki gazvelere de katılmış, Hayber'in fethinde süvari olması sebebiyle kendisine iki hisse verilmiştir.³⁰⁸ Hz. Peygamber, Ebû Hasme'nin mahsullerin miktarını takdir konusundaki yeteneğinden faydalanmış ve onu Hayber'e zekât takdiri için göndermiştir. Bir sahâbî onu, kendisine çok zekât takdir ettiği iddiasıyla Hz. Peygamber 'a şikâyet etmiş, ancak Ebû Hasme'nin bu sahâbîye geçimine yetecek ve hatta fakirlere dağıtacak kadar mahsul bıraktığını söylemesi üzerine Hz. Peygamber kendisini haklı görmüştür.³⁰⁹ Onun bu görevi ilk üç halife döneminde de devam etmiştir. Ebû Hasme'nin, Muâviye devrinin ilk (41/661) veya son yıllarında (60/680) vefat ettiği söylenmektedir.

2.2.1.2. Abdullah b. Revâha (ö. 8/629)

İslâm'ı ve Hz. Peygamberi destekleyen üç şairden birisi olan Abdullah b. Revâha Medine'de doğmuştur. Müslüman olmadan önceki hayatına ait bilgiler çok azdır. Kaynaklar bu konuda yeterli bilgi vermemektedir. Abdullah b. Revaha, Medine'nin nüfuzlu kabilelerinden biri olan Hazreç kabilesinden olup künyesi Ebu Muhammed veya Ebu Revâha'dır.³¹⁰

Abdullah b. Revâha'nın şairliğinin yanı sıra çok etkileyici bir hitabet gücüne sahiptir. Okuma yazma bilmesi, ince bir şair ve aynı zamanda oldukça mâhir bir savaşçı olması, cesur ve şecaatli, ayrıca ileri derecede zühd ve takvâyâ sahip bulunması gibi önemli hasletlerinden dolayı Hz. Peygamber'in özel teveccühünü ve itimadını kazanarak birçok önemli görevler üstlenmiştir.³¹¹ Hz. Peygamber, Uhud Savaşı için Ebû Süfyan ile sözleştiği yere gittiğinde Medine'de on altı gün boyunca Abdullah b. Revâha'yı emir tayin etmişti.³¹² Bu atamayla Abdullah b. Revâha'nın yöneticilik yapabilecek kabiliyette bizzat Hz. Peygamber tarafından test ve tescil edilmiş oldu diyebiliriz.

³⁰⁸ el-Vâkıdî, *Kitâ bü'l-Meğâzî*, 3/65.

³⁰⁹ Asım Köksal, *İslâm Tarihi: Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet, Medine Devri*, İstanbul, 1987, III/476.

³¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, III/525-526.

³¹¹ Sargon Erdem ve Hulusi Kılıç, *Abdullah b. Revâha*, İstanbul, 1988, c. I, s. 129-130.

³¹² el-Vâkıdî, *Kitâ bü'l-Meğâzî*, I/384-388.

Hz. Peygamber, Hicretin 6.yılı Ramazan ayında (Ocak 628) Abdullah b. Revâha ve üç arkadaşıyla birlikte gizlice Hayber'e gönderdi. Onlardan halkın psikolojisini, şehrin durumunu ve stratejik konumunu öğrenmelerini istedi.³¹³ Abdullah b. Revâha, cesareti, çevikliği, titizliği, güvenilirliği ve Hayber'i önceden için tanimasından dolayı bu önemli göreve seçilerek Hayber'e gönderilmişti.³¹⁴

Zekât memuru hangi mallardan zekât alınıp alınmadığını, ne kadar alındığını ve zekâtla ilgili ortaya çıkabilecek her türlü problemin nasıl çözülebileceğini bilmelidir.³¹⁵ Zekât memurunun zekâtla ilgili gerekli bilgi ve donanımına sahip olması gerekmektedir. Zekât memurluğu yapacak kişinin bu işe ehil olması gerekir. Zekât memuru yaptığı işin ehemmiyetinin farkında olarak karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmelidir.³¹⁶

Abdullah b. Revâha her yıl Hayber'e gidip oradaki hurma bahçelerinin mahsulünü tahmin ederdi. Yani hurma bahçelerinin eksperliğini yapardı. Sonra bahçe sahiplerini bu tahmin ettiği miktarın yarısını ödemekle sorumlu tutardı. Hayberliler Hz. Peygamber'e gelerek Abdullah'ın tahmininde insafsızlık yaptığını söylediler. Diğer taraftan da Abdullah'a rüşvet vermek istediler. Fakat Abdullah b. Revâha "Ey Allah'ın düşmanları! Bana haram mı yedireceksiniz? Allah'a yemin ederim ki ben, benim için insanların en sevimlisi olan Hz. Peygamber'in yanından geliyorum. Sizlere gelince; siz benim yanımda çok iğrençsiniz. Ancak Hz. Peygamber'i sevip sizlerden iğrenmem adaletsizlik yapmama neden olamaz" diyerek³¹⁷ görevinin gerektiği profesyonelliği yerine getirmiş, yaptığı işin öneminin farkında olarak karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmiştir.

Bu hadiseden yola çıkarak Hz. Peygamberin her alanda yaptığı görevlendirmelerinde olduğu gibi iktisadî alanda da yaptığı görevlendirmelerinde kişilerin yeteneklerine göre vazifeler tevdi ettiğini, akrabalık, zenginlik, gençlik, yaşlılık, arkadaşlık gibi unsurları dikkate almayıp atamalarda tamamen o alana ait alan bilgisi, yetenek ve liyakat aradığını söyleyebiliriz.

³¹³ el-Vâkıdî, **Kitâ bü'l-Meğâzi**, II/566.

³¹⁴ Mehmet Salih Arı, "Abdullah b. Revâha: Bir Peygamber Şairi ve Bir Komutan", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 2006, c.IXX, sy. 2, s.377-389,

³¹⁵ Mâverdi, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, s. 145.

³¹⁶ Kettani, **Hz. Peygamber'in Yönetimi, Et-teratibu'l-idariyye**, İz Yayıncılık: 2/101-102.

³¹⁷ Muhammed Yûsuf Kandehevî, **Hayâtü's-Sahâbe**, Haydarâbâd-Dekken, 1965, c. III, s. 706.

2.2.2. Güvenilirlik

2.2.2.1. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)

Peygamber'in elçilerinden biri olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin asıl adı, Abdullah b. Kays b. Süleym olup Yemen'deki Eş'ar kabilesindedir.³¹⁸ İlk Çocuğunun ismi Mûsa olduğu için Ebû Mûsâ şeklinde küniyelendirilmiş ve bu künye ile meşhur olmuştur.³¹⁹ Yemen'den Mekke'ye gelerek Sa'id b. Âs b. Ümeyye ile dostluk sözleşmesi imzaladı ve Mekke'de Müslüman oldu. Habeşistan'a hicret edenlerle beraber o da hicret etmiştir. Diğer bir görüşe göre, Mekke'de hiçbir kimseyle dostluk sözleşmesi imzalamamış olup Habeşistan'a hicret edenler arasında da değildir. O Mekke'de Müslüman olduktan sonra Yemen'deki kendi kabilesine dönmüştür.³²⁰ Habeşistan'a gitmemesi ve kendi kabilesine gitmiş olduğuna ilişkin bilgilerin daha doğru görülmektedir.³²¹

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, yaklaşık olarak elli kişiyle gemiye binerek Kızıldeniz üzerinden Yemen'den Medine tarafına hareket ettiler. Ancak gemi kötü hava nedeniyle Habeşistan'a sürüklenmiştir. Bu yüzden bunlar Habeşistan'a indiler. Bir süre sonra hicretin 7. yılında oradaki Müslümanlarla beraber Hayber'in fetih sırasında iki gemiye binerek Medine'ye doğru hareket ettiler. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrenince Hayber'e gittiler ve orada Peygamber'le ve diğer Müslümanlarla buluştular. Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hayber Gavzesinden sonra yapılan diğer Gazve ve seriyeler katılmıştır.³²² Peygamber hicretin 9. Yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Muâz b. Cebel ile birlikte İslâm'a davet etmek için elçi olarak Yemen'e gönderdi.³²³ Ayrıca Ebû Mûsâ el-Eş'arî Yemen'deki Aden, Zebîd ve sahil bölgelerinde Hz. Peygamber'in valisiydi. Hz. Peygamber'in valileri, diğer görevlerin yanında yargıç olarak görev de yaparlardı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî diğer görevleriyle birlikte kadılık da yapıyordu.³²⁴ Hz. Ebû bekir'in döneminde de oradaki görevini sürdürdü. Hz. Ömer, Muğîre'yi Basra valiliğinden azlettikten sonra onu,

³¹⁸ İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**.III/269.

³¹⁹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV/181-182.

³²⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübra**, C. IV, s. 105

³²¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, C. IV, s. 181; Hattab, **Süferâü'n-Nebî**, C. I, s. 786.

³²² Mehmet Yaşar Kandemir, **Ebû Mûsâ el-Eş'arî**, DİA, 1994, C. X, s. 190.

³²³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübra**, C. IV, s. 108.

³²⁴ Hattab, **Süferâü'n-Nebî**, C. I, s. 822.

Basra valisi olarak tayin etti. Hicretin 29. yılında Hz. Osman, onu Basra valiliğinden azletti. Daha sonra Kûfe valisi olarak tayin etti.³²⁵ Hz. Ali döneminde de Kûfe valiliğini bir süre sürdürdü. Daha sonra Cemel Vak'asında tarafsız kaldığı için Hz. Ali tarafından Kûfe valiliğinden azledildi. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali tarafından hakem olarak tayin edildi.³²⁶

Onun vefat tarihi ihtilâflı olup genel olarak kaynaklar hicretin kırk ikinci, hicretin kırk dördüncü, hicretin ellinci ve hicretin elli üçüncü yıllarını zikrederler. Mekke'de mi yoksa Kûfe'de mi öldüğü konusunda kaynaklar ihtilâf etmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî çok güzel sesle Kur'an -ı Kerîm okuyordu. Hz. Peygamber onun sesini severdi ve onun sesinin Dâvûdu'n (a.s) sesi gibi olduğunu buyurmuştur.³²⁷

2.2.2.2. Erkâm b. Ebü'l-Erkâm

Mekke'nin nüfuzlu ve zengin ailelerinden Benî Mahzûm'a mensup olan Erkâm'ın İslâmiyet'i kabul etmeden önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Hilfû'l-fudûl'e katıldığına dair rivayetler ise sağlam değildir. Babası Abdümenâf'ın da Müslüman olduğu ve Hz. Ebû Bekir'le aynı gün vefat ettiği söylenmektedir. Kureyş'in Benî Sehm kolundan olan annesi Tûmâdır (Ümeyme) bt. Hizyem (Abdülhâris) İslâm'a ilk giren kadın sahâbilerdendir.³²⁸

On yedi on sekiz yaşlarında İslâmiyet'i kabul eden Erkâm'ın ilk Müslümanlar arasında yedinci veya on ikinci sırayı aldığı belirtilmektedir. Hz. Peygamber'e sadakatle bağlanarak evini onun emrine verdi.³²⁹ Hz. Peygamber, İslâm tarihinde Dâr'ül-Erkâm diye anılacak olan bu evi tebliğ faaliyeti için çok elverişli bularak merkez haline getirdi.³³⁰

Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer alan Erkâm ile Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî arasında kardeşlik bağı (muâhât) kuruldu ve burada kendisine bir ev verildi. Bedir, Uhud, Hendek gibi önemli gazvelerin hepsine katıldı. Bedir

³²⁵ Hattab, *Süferâü'n-Nebî*, C. I, s. 836; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C. IV, s. 264; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, C. III, s. 364.

³²⁶ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C. V, s. 51.

³²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, C. IV, s. 107; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. IV, s. 182.

³²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. III, s. 242-244.

³²⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, C. II, s. 46.

³³⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-'âbe*, C. I, s. 74-75.

Gazvesi'nde Mekkeliler'den ganimet olarak alınan ve “merzûbân” diye anılan kılıcı Hz. Peygamber ona verdi. Okuma yazma bildiği için Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında yer alan Erkâm Hz. Peygamber tarafından zekât memurluğuna tayin edildi. Erkâm, Medine'de vefat etti ve cenaze namazını vasiyeti üzerine Sa'd b. Ebû Vakkas kıldırdı. H. 53'te (673) öldüğü de rivayet edilmektedir.³³¹

2.3. Eğitim Atamalarında Liyakat

İslâm'ın ilme ve alime verdiği önem Kur'an -ı Kerîm'de³³² ve hadislerde³³³ gayet açık bir biçimde ifade edilmiştir. İlk nâzil olan ayetlere³³⁴ bakıldığında sadece bir önem ifadesi değil aynı zamanda ilme dair bir emir de görülmektedir. İlme dair bir önem ifadesi olarak hadislerde bilinenden hareketle bilinmeyenin tarif edildiği görülmektedir. Örneğin bir hadiste “Alimin abide karşı durumu karanlık gecede ayın yıldızlara karşı üstün durumu gibidir.”³³⁵ buyurulmakta böylece her yaşta ve tabakadan insanın anlayacağı bir biçimde ifade edilmektedir. Bir başka hadiste ise “Yeryüzündeki ilmin kaldırılması, cehaletin yaygınlaşması, ... kıyamet alametlerindedir.” buyurularak kâinatın düzeni ve dünyanın ömrüne nisbetle bir kıyaslamaya gidilerek dikkat çekici bir ifade kullanıldığı görülmektedir. Yine ilmin her Müslüman için sahiplenilmesi gereken bir şey olduğunu “İlim (hikmet) mü'min'in yitiğidir ve onu nerede bulsa hakkıdır.”³³⁶ Şeklindeki hadis ifade etmektedir. Bu denli öneme sahip olan ilmin elbette ehil ellerde olması ve liyakatli kimselerce temsil edilmesi gerekmektedir. Bu hususta ilk dikkati çekenler elbette ki temsil makamı olan alimler, muallimler ve katiplerdir.

³³¹ Önkâl, **Erkam b. Ebi'I-Erkarn**, DİA, İstanbul, 1995, XI/305.

³³² **el-Bakara**, 2/31 “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.”; **ez-Zümer**, 39/9 “... Deki; Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?”; Yûsuf, 12/76 “... Bunu Yûsuf'a biz öğrettik, biz dilediğimizi yükseltiriz. Muhakkak ki her bilen üstünde bir bilen vardır.”; Tâhâ, 20/114 “De ki: Ey Rabbim ilmimi artır.”; el-Mücâdele, 58/11 “Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir.”; Fâtır, 35/28 “Allah'tan kulları içinde ancak ilim sahibi olanlar korkar.”

³³³ Buhârî, “**İlim**”, 15, “**Ahkâm**”, 3; Müslim, “**Müsâfirîn**”, 268; Tirmizî “**Birr**”, 24; “Yalnız şu iki kimseye gıpta edilir. Birincisi Allah'ın kendisine ihsan ettiği malı hak yolunda harcayan kimse, ikincisi Allah'ın kendisine ilim verdiği ve bu ilimle yerli yerince hükmeden kimse”.

³³⁴ el-Alak, 96/1-5. “Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini (ilmi) bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir.”

³³⁶ Tirmizî, “**İlim**”, 19.

Hz. Peygamber döneminde Cahiliyeden gelen bir süreklilikle eğitim ve öğretimin³³⁷ yaygın olmadığı bilinmektedir. İslâm ile birlikte kısa bir sürede ümmî bir topluluk olan Câhiliyeden oransal olarak çok daha yüksek bir okuma-yazma seviyesine ulaşıldığı, sadece erkeklerin değil kadınların da bu hususta teşvik edildiği, gerektiğinde gayrimüslimlerden istifade edildiği tarihi bir vakıadır. Örneğin İslâm'ın olma ya da ölme savaşı olarak bilinen Bedir Savaşı sonrası Hz. Peygamber, yaptığı istişare sonucu Hz. Ebû Bekir'in görüşü doğrultusunda müşrik esirlerinden fidye olarak parası olandan para, maddi durumu olmayıp ta okuma-yazma bilenlerden ise bu bilgiyi on Müslüman çocuğuna öğretmelerini fidye olarak kabul etmiştir.³³⁸ Hatta sonraları Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliği vazifesini ifâ edecek olan Zeyd b. Sâbit okuma-yazmayı işte bu vesile ile öğrenmiştir.³³⁹

Hz. Peygamber diğer tüm alanlarda olduğu gibi ilim konusunda devrim niteliğinde gelişmeler ortaya çıkartmıştır. Görüldüğü üzere henüz yeni kurulmuş ancak tüm kodlarıyla yükselişe hazırlanan İslâm Devleti ilk günden eğitim ve öğretime özel bir önem ve ihtimam göstermiştir. Bu hususta dikkat çeken en önemli faaliyet ise mescidin fonksiyonu ve Suffe'nin rolüdür. Hayatın merkezinde İslâm, İslâm'ın merkezinde mescit vardır. İlim, eğitim, öğretim, tebliğ, va'z, siyâsî kararlar, iktisâdî müzakereler, tıbbî müdahaleler, edebî konuşma ve yarışmalar, her türlü ihtilafa dayanan yargılamalar, cezaların infazı, içtimâî uygulamalar, devletin temsiline dair elçi heyet görüşmeleri ve askerî her türlü konu mescitte görüşülür, karara bağlanır ve uygulanır.³⁴⁰ Hz. Peygamber ashâbını maddi ve manevi yönden teçhiz etmek için onları Mescid-i Nebevî'de yetiştiriyordu. Müminleri Allah yolunda savaşa teşvik eder, savaşa sebat edip firar etmemelerini emrederdi. Onları tefrika ve çekişmelere düşmemeleri için uyarırdı. Onlara nizam ve itaati emreder içlerine sevgi, dostluk ve kardeşliği yerleştirirdi. Savaşa çıkacak ordu mescitten hareket ederdi. Sancak, bayrak ve askerî nişanlar mescitte verilirdi. Silah ve mühimmat orada

³³⁷ Câhiliye döneminde de Ubâde b. Sâmî, Yusuf b. Hakem, Ebû Kays b. Abdimenaf, Amr b. Zûrâre, Bişr b. Abdülmelik es-Sükûnî, Ğaylan b. Seleme gibi bazı isimlerin öğretmen olarak bilindiği nakledilmektedir. Detaylı bilgi için bk. İbn Habîb, **Kitâbü'l-Muhabber**, s. 475.

³³⁸ Mustafa Ağırman, "Mekke Müşrikleriyle İlişkiler", **İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Hz. Peygamber Dönemi**, ed. Mehmet Şeker (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 1/381; M. Hanefi Palabıyık, "Cahiliye Dönemi ve İslâm'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri", **Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, 27/50.

³³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 2/16.

³⁴⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 1/294; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, 1/496-497.

dağıtırdı. Bir tehlike belirlediğinde ashâb mescitte toplanır, mücahidler gaza ve seriyye dönüşünde mescide gelirlerdi. Yaralar mescitte sarılır, Müslümanlar cihad hükümlerini mescitte öğrenirdi.³⁴¹

2.3.1. İslâmi Eğitim ve Bilgi Seviyesi

2.3.1.1. Mus'ab b. Umeyr

Mekke'nin oldukça nüfuzlu ve zengin aynı zamanda İslâm'a karşı muannid şekilde düşman olan Abdüddâroğulları'na mensup Mus'ab b. Umeyr (ö.3/625) genç yaşında bütün dünyevî menfaatlerden feragat ederek Allah ve Resûlünü tercih etmiştir.³⁴² Böylece İslâm'ı kabul etmeden önce maddî anlamda müreffeh manevî anlamda kayıp hayatı, İslâm'ı kabul ettikten sonra maddî açıdan çilelerle örülü ancak manevî açıdan kazançlı hale dönüşmüştür. O'nun hayatına dair entersan birçok olaydan bahsetmemiz mümkün olsa da burada sadece ehliyet ve liyakat merkezli davetçilik/muallimlik hizmetine değinmek yerinde olacaktır.

Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'in Mekke'deki baskı ve zulümden uzaklaşarak İslâm'ın neşvünemâsı için yeni bir yurt aradığı ve bu sebeple tertip edilen Akabe biatlarının birincisi yapıldıktan sonra Medine'ye gönderilen ilk resmi davetçidir.³⁴³ Görevi Medine halkına İslâm'ın esaslarını ve Kur'an 'ı-Kerîm'i öğretmek aynı zamanda Medine'yi İslâm'ın merkezi olmaya elverişli hale getirmektir. Bir diğer vazifesi Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki hassas dengenin muhafazasıdır. Örneğin namaz imamlığı gibi bir hususta bile birbirine girecek bu iki grup³⁴⁴ dışarıdan gelen birine karşı daha müsamahalı davranacak hele ki Hz. Peygamber'in İslâm'ı öğretmek için gönderdiği bir kimseyi asla tartışma konusu yapmayacaklardır.³⁴⁵ Gerek dinî eğitim gerekse mevcut dengenin muhafazası ile Hz. Peygamber'e detaylı bilgi aktarımını hedefleyen bu oldukça ağır ve kapsamlı vazife için Mus'ab b. Umeyr'in seçilmesinde onun İslâm'a sınıksız bağlılığı, Hz.

³⁴¹ Mahmut Şit Hattab, **Peygamber Ordusunun Tarihi**, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983).

³⁴² İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 3/108

³⁴³ Ali Aksu, "İslâm'da Da'vet ve Da'vet Kitapları Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** c. XII, sy 2 (2008), s. 12.

³⁴⁴ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, 1/83.

³⁴⁵ Adnan Demircan, "İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Hz. Peygamber Dönemi", içinde **Akabe Bey'atları** (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 1/268.

Peygamber'in ahlakından ve terbiyesinden nasiplenmiş olması elbette belirleyici rol oynamıştır.

Mus'ab b. Umeyr'in İslâm'a cân-ı gönülden bağlılığına dair şu örnek kanaatimizce yeterli olacaktır. Bedir Savaşında Mus'ab b. Umeyr'in kabilesinden Kureyş'in sancağını taşıyan Nadr b. el-Hâris (ö.2/624) esir düşmüştür. Zengin, entelektüel ve nüfuzlu bir kişi olan Nadr İslâm'a, Kur'an'a ve Müslümanlara en çok hakaret ve eziyet edenlerdendir. Hz. Peygamber'i öldürmek üzere evini kuşatan, boykotun uygulanmasında etkin rol oynayan Nadr bu fiillerinden dolayı akıbetini bildiğinden hem kabilesinden hem de akrabası olan Mus'ab b. Umeyr'den kendisine kefil olmasını ve araya girmesini istemiştir. Ancak Mus'ab b. Umeyr ona Mekke döneminde yaptıklarını hatırlatarak hiçbir şekilde yumuşama emaresi göstermeden hak ettiği cezayı alması gerektiğini ifade etmiştir. Dahası şayet affa değer bir durum varsa zaten Hz. Peygamber'in onu affedeceğini bilmesi bu sebeple ricacı olmaması onun Hz. Peygamber'in terbiyesi üzere olduğunu göstermektedir.³⁴⁶ Örnekten anlaşılacağı üzere Mus'ab b. Umeyr, Arapların son derece önem verdikleri kabilecilik anlayışını Câhiliye mantığıyla körü körüne kabul etmemekte ve değer verdikleri akrabalık bağlarını İslâm-küfür ayrımıyla dikkate almaktadır. Buna göre Mus'ab, İslâm ümmetini kendi kabilesi Hz. Peygamber ve din kardeşlerini de asıl akrabaları olarak görmektedir diyebiliriz.

İslâm'a ve Hz. Peygamber'e karşı son derece sadık olan Mus'ab b. Umeyr aynı zamanda ilmî ve dinî olarak o vakte kadar nâzil olan bütün ayetleri hıfzetmiş yani Kur'an'a dair vukûfiyet sahibidir. Ayrıca bir davetçide olması gereken fiziksel olarak güzel bir yüze, sağlıklı ve dinç bir vücuda, akıcı bir konuşma ve etkileyici bir üsluba sahiptir.³⁴⁷ Bu niteliklerin yanı sıra Hz. Peygamber'in tebliğ tarzını da gayet iyi özümsemiştir. Vazife için dinî ve ilmî mânada ehliyete haiz olan Mus'ab b. Umeyr'in bir yıl boyunca gösterdiği tebliğ faaliyeti neticesinde Medine'nin iki büyük kabilesi Evs ve Hazrec'in iki büyük reisi Sa'd b. Muâz ile Üseyd b. Hudayr'ın

³⁴⁶ Aksu, **Hz. Mus'ab bin Umeyr**, s. 23-24.

³⁴⁷ Önkâl, **Akabe Biatları**, 2/211; Aksu, **Hz. Mus'ab bin Umeyr**, s. 43; Gadban, **İslâm'da Siyasi Anlaşma**, s. 59-60.

Müslüman olmuşlardır. Bu sayede artık çevrede İslâm büyük kabul görecektir.³⁴⁸ Mus'ab b. Umeyr, sadece görev tanımında ifade edildiği üzere muallimlik rolüyle yetinmemiştir. O, Medine'ye yapılacak hicretin akabinde İslâm'ın orada kök salmasını sağlayacak siyasi/istihbârî rolü de olan Mus'ab b. Umeyr'in, Sa'd b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr gibi liderlerin İslâm'ı seçmesine ve böylece onların da kabilelerindeki nüfuzu ile yaygın bir kabule vesile olmalarına vesile olmuştur. Buradan yola çıkarak Medine'ye hicretin akabinde İslâmlaşma ve devletleşme faaliyetlerinin hızlı ilerlemesine bakarak vazifesini bihakkın yerine getirdiği yani görevine dair liyakati anlaşılabilir.

2.3.1.2. Zeyd b. Sâbit

Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundan olan Zeyd Hicretten on bir yıl önce (m. 611) Medine'de doğmuştur. Buâs Savaşı'nda babası Sâbit öldüğünde³⁴⁹, Zeyd altı yaşındadır. Annesi Nevvâr bint Mâlik'tir. Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce on yedi sûreyi ezberleyen Zeyd, çok akıllı ve hâfızası güçlü bir çocuktur.³⁵⁰

Hz. Peygamber'e kâtiplik hususunda hizmet verenlerin sayısı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Zeyd b. Sâbit'in (ö.45-665) diğer devlet yöneticilerine mektup yazmakla, Hz. Ali'nin antlaşma metinlerini tanzim etmekle, Mugîre b. Şu'be'nin (ö.50-670) olağan ihtiyaçlarla ilgili kayıt tutmakla, Hâlid b. Saîd'in (ö.14/635) halktan Hz. Peygamber'e arz edilen hususları kaydetmekle, Abdullah b. Erkâm'ın her türlü akit ve borç işinin kaydını tutumakla, Huzeyfe b. Yemân'ın (ö.36/656) zekât'a dair işlemleri yerine getirmekle, Muaykib b. Ebû Fâtıma'nın (ö.40-660) ganimetlere dair kayıtları düzenlemekle görevli olduğu tüm bu kimselerden herhangi biri eksik olduğunda Hanzale b. Rebî'nin (ö.45-665) nöbetçi kâtip gibi görevlendirildiği bilinmektedir.³⁵¹ Bu idarî görevlerin dışında vahiy kâtipliğiyle görevli kimseler de mevcuttur ki sayıları farklı rivayetlerde on dört ile

³⁴⁸ İbnu Hacer, *el-İsabe*, s. 349

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. I, s. 124.

³⁵⁰ Bünyamin Erul, "Zeyd b Sâbit" DİA, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 321-322.

³⁵¹ Küçükaşcı, *Kâtip*.

kırk üç arasında değişmektedir.³⁵² Bu değişken sayının asıl sebebi vahiy kâtipliğiyle idarî kâtiplik vazifelerinin ayırt edilmemesinden olsa gerektir. İttifak edilen isimlerin başında Zeyd b. Sâbit vardır. Diğer isimler Hz. Ali, Hz. Osman, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Muâviye b. Ebû Süfyân, Hâlid b. Saîd, Ebân b. Saîd, Alâ b. Hadramî, Hanzale b. Rebî bulunmaktadır.³⁵³

Bunlar arasında en meşhuru şüphesiz Zeyd b. Sâbit olmalıdır. Genç yaşta Müslüman olan Zeyd b. Sâbit o vakte kadar nâzil olan sureleri ezberlemiş, İslâm'ı öğrenme hususunda azimli ve istekli aynı zamanda kabiliyetli bir kimsedir. Okuma yazmayı Bedir Savaşında esir alınan Mekkeli müşriklerden öğrendiği rivayet edilmiştir.³⁵⁴ Hz. Peygamber'in Yâhudilere güvenmediğini belirterek³⁵⁵ resmî yazışma ve mektuplarını çevirebilecek düzeyde İbranice öğrenmesini istediği Zeyd b. Sâbit, Mâsike denilen medreseye giderek iki hafta gibi çok kısa denebilecek bir sürede bu dili öğrenmiştir.³⁵⁶ İbranice dışında Rumca, Kıptice, Farsça, Habeşçe dillerini bildiği de rivayet edilmiştir.³⁵⁷ Bu başarı sadece Hz. Peygamber'in arzusunu yerine getirme gayretiyle değil aynı zamanda mevcut kabiliyetin değerlendirilmesi ve yönlendirilmesiyle izah edilebilir. Zira Hz. Peygamber'in "ferâizi en iyi bilen" diye tavsif ettiği Zeyd b. Sâbit'in³⁵⁸ vahiy kâtipliğinden idarî vazifesine yapmış bulunduğu hizmetler onun zekâsını, kararlılığını, yabancı dile yatkınlığını bu husustaki istidad ve kabiliyetini göstermektedir.

Zeyd, on üç yaşındayken Bedir savaşına katılmak istemiş fakat on beş yaşından küçük olduğu için Hz. Peygamber onun bu savaşa katılmasına izin vermemiştir. Zeyd'i savaş için toplanan karargâhtan geri göndermiştir. Bunun üzerine Zeyd, Kur'an konusunda kendisini geliştirmiş ve erek Hz. Peygamber'in yanında daha önemli bir konuma yükselmek istemiştir. Zeyd b. Sâbit, on dokuz yaşına

³⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Cehşiyârî, **Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb**, Mustafa el-Bâbî el-Halebi, Kahire, 1980, s. 12.

³⁵³ Suat M. Mertoğlu, **Vahiy Kâtibi**, DİA, İstanbul, 2012, 42/448.

³⁵⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 2/16.

³⁵⁵ Ömer Cide, **H. Zeyd b. Sâbit**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 42-43.

³⁵⁶ Nihat Aytürk, **H. Muhammed'in Yönetim ve Liderlik Sırları**, Akçağ Yay., İstanbul, 2016, s. 75.

³⁵⁷ Bünyamin Erul, **Zeyd b. Sâbit**, DİA, İstanbul, 2013, s.45.

³⁵⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, c. V, s. 308.

geldiğinde İslâm ordusuna katılmasına müsaade edilmiştir.³⁵⁹ Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sâbit'in vefat ettiğini işittiğinde “Bu ümmetin âlimi vefat etti”³⁶⁰ diyerek onun ilimdeki üstün mevkiine işaret etmiştir.

Hz. Peygamber herhangi bir görev için seçtiği kişilerin ilim, güvenilirlik, bağlılık, ehliyet ve kabiliyet gibi unsurları taşımalarına çok önem vermiştir. Bu husus, Zeyd b. Sâbit'e söylediği: “Bana bazı insanlardan mektuplar geliyor. Başkasının okumasını istemiyorum. Sen İbranice yazıyı öğrenebilir misin?”³⁶¹ sözlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'den sonra Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki hizmetleri özellikle halifenin teklifi ve ashâbın büyüklerinin ısrarı ile Kur'an 'ın cem'i heyetine başkanlık etmesi ilmî manadaki yeterliliğini ve üstün meziyetini ifade etmektedir. Zikredilen tüm bu etmenler de onu görevlendirilme hususunda ehil ve liyakat sahibi bir kimse yapmaktadır.

2.3.2. Kişisel Yetkinlik

2.3.2.1. Amr b. Âs (ö. 43/664)

Kureyş kabilesinden Amr b. Es-Sehmi. Babası As b. Veil, Kureyş'in liderlerinden biridir. Müslüman olmadan önce ticaretle uğraşıyordu. Mekke şehir devletinde önemli görevlerde bulunmuştur. Adı Ebû Abdullah'tır, ancak ikinci oğlunun adından dolayı Ebû Muhammed olarak da anılmıştır.³⁶² Amr b. Âs (ö. 43/664), Mekke'de doğmuştur. Müslüman olmadan önce Mekke'nin ticari ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur Arabistan dışında yabancı ülkelere yaptığı ticarî seyahatler esnasında Habeşistan Hükümdarı Necâşî ile dostluk kurmuştur. Bu nedenle Habeşistan'a hicret eden Müslümanların iade edilmeleri için Mekkeli müşrikler adına elçi olarak Necâşî'ye gönderilmiştir. Bedir Savaşı'na katılamamış ancak Uhud ve Hendek savaşlarında müşriklerin ordusunun süvari birliklerine

³⁵⁹ İbrahim Kutluay, “Zeyd b. Sâbit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğrenme Talimatı Verilmesi İle İlgili Rivâyetler Üzerine”, **Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)**, 2009, c. VII, sy. 2, s. 129-157.

³⁶⁰ İbn Sa'd, c. II, s. 358.

³⁶¹ Tirmizî, İsti'zan, 22

³⁶² İbn Sa'd, c.VII, s. 493.

komutanlık etmiştir. Mekke Fethi'nden önce hicretin 8. Yılında (M.629) Müslüman olmuştur.³⁶³

Arapların dört dâhisinden biri³⁶⁴ olarak kabul edilmiştir. Amr b. Âs, oldukça yetenekli bir idareci, zeki, son derece cesur, iyi bir hatip ve şair idi.³⁶⁵ Hz. Peygamber, Amr'ın askerî ve siyasî kabiliyetini, bilgi ve cesaretini görmüş, Zâtüsselâsil Seriyyesi'nde Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde gibi daha önce müslüman olmuş ashabın başına onu kumandan olarak görevlendirmiştir.³⁶⁶

Zâtüsselâsil Seriyyesi'nde Amr b. Âs, havanın soğuk olmasına rağmen ateş yakılmasına müsaade etmemiştir. Medine'den takviye gelen birliği ihtilâfa yol açması endişesiyle kendisi kumanda etmiştir. Çatışmada yenilerek kaçan düşman askerlerini takibe izin vermemiş, dönüş yolunda bir gece ihtilâm olduğu halde soğuk yüzünden gusül abdesti almayıp teyemmümle namaz kıldırmıştır. Amr b. Âs'ın yaptığı bu uygulamalar şikâyet konusu olmuştur.³⁶⁷ Hz. Peygamber, Medine'ye döndüklerinde Amr b. Âs'tan bu olaylarla ilgili açıklama istemiştir. Amr b. Âs, bu uygulamaların gerekçelerini şöyle açıklamıştır: Yerlerinin ve sayılarının düşman tarafından anlaşılmanması için ateş yaktırmadığını, ihtilâm olduğu halde soğuk yüzünden gusletmesi halinde sağlığına zarar geleceğini düşünerek teyemmümle namaz kıldırdığını, düşmanlar tarafından müslümanlara pusu kurulmuş olabileceği endişesiyle düşmanı takibe izin vermediğini bildirmiştir. Hz. Peygamber, Amr'ın bu sözlerine karşılık herhangi bir şey söylememiş, böylece kararları isabetli bulunduğunu göstermiştir.³⁶⁸

Karizmatik özellikler sıradan özellikler değildir. Sıradan insanların ulaşamayacağı, ilahi kökeni olmakla birlikte örnek alınması gereken özelliklerdir. Zâtüsselâsil Seriyyesi'nde yaşanan bu olay tahlil edildiğinde Hz. Peygamber, Amr b.

³⁶³ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. IV, s. 246-248; Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs" DİA, İstanbul, 1991, c. III, s. 79-81.

³⁶⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîz's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid), Beyrut 1994, c. IV, s. 539.

³⁶⁵ Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", c. III, s. 79-81.

³⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 274; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c.I, s. 488.

³⁶⁷ Âdem Apak, *Amr b. el-Âs Hayatı-Şahsiyeti- Devlet Adamlığı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1999.

³⁶⁸ Elşad Mahmudov, "Zâtüsselâsil Seriyyesi" DİA, 2013, İstanbul, XLIV / 153-154.

Âs'ı kişisel yetkinliğinin ve sorun çözüme kabiliyetinin ehliyet ve liyakatinin yeterliliğinden dolayı görevlendirmiştir.

Buradan hareketle Hz. Peygamber'in, risalet görevini yürütürken sergilediği samimiyetin aynısını kendisiyle ortak hareket edecek yol arkadaşlarından beklemiş bu yüzden görevlendirdiği kişileri aynı samimiyette insanlardan seçmiştir diyebiliriz. Bununla birlikte kendisi bir peygamber olarak nübüvvetin gerektirdiği liderliği yerine getirirken yanına da sorunları çözebilecek karizmatik insanları aldığını söyleyebiliriz.

2.3.2.2. Abdullah b. Muğaffel

“Gazvetü'l-usre” (çetin gazve) adıyla meşhur Tebuk Gazvesi. Bu gazveye çıkacak orduya dahil olmak için can atan, kadın erkek bütün müslümanların gazveye katılmak veya gidenlere yardımcı olmak için her türlü imkânlarını seferber etmişlerdi. Hz. Peygamber, gidilecek mesafenin çok uzak ve havanın da sıcak oluşu sebebiyle gazveye sadece güçlü bir bineği olanların iştirak edebileceğini söylemişti. Fakir olduklarından dolayı binek bulamayan yedi sahâbî Hz. Peygamber'e giderek durumlarını arzettiler. Hz. Peygamber ise kendilerine binek temin edemediğini söyledi. Buna son derece üzülen ve oradan ağlayarak ayrılan, daha sonra müslümanlar arasında “bekkâin” diye anılan yedi sahâbîden birisi de Abdullah b. Muğaffel'dir.³⁶⁹ Orduya katılamayacaklarından ötürü aşırı derecede üzülp gözyaşı dökken ve bu samimi davranışlarından dolayı haklarında “Kendilerine binek temin etmen için sana geldiklerinde, ‘size binek bulamıyorum’ dediğin zaman, Allah yolunda harcayacak bir şeye sahip olamadıkları için üzüntüden gözyaşı dökerek geri dönenlere de sorumluluk yoktur.” (Tevbe 9/92) ayeti nâzil olan³⁷⁰ bekkâin³⁷¹ sahâbîlerden biridir.

³⁶⁹ İsmail Lütfi Çakan, **Bekkâin**, DİA, İstanbul, 1992, c.V, s 363-364.

³⁷⁰ Tevbe,9/92

³⁷¹ Bekkâin, *el-bükâ* kelimesinden türetilmiş olup “çok ağlayan” mânasına gelen el-bekkâ'in çoğuludur. İslâm tarihine Bekkâin (ağlayanlar) diye geçen olan yedi fakir müslüman, maddî imkânları olmadığı ve bu sebeple Tebuk Gazvesi (hicretin dokuzuncu yılı Recep ayında) Ekim 630'da yapılan savaşa katılamadıkları için hüngür hüngür ağlayan yedi sahâbî için kullanılmaktadır. Ayr. bknz. İsmail Lütfi Çakan, “**Bekkâin**”, DİA,1992, İstanbul, V/363-364.

Bey'atürriğvân sırasında, altında biat edilen ağacın bir dalını kaldırarak Hz. eygamber'in gölgelenmesini sağlamıştır.³⁷² Abdullah b. Muğaffel, Allah'ın dînini yüceltmek ve İslam'ın, Arabistan dışındaki diğer coğrafyalara da yayılması gayesiyle bütün gayretiyle çalışmış ve Allah yolunda cihad etmiştir. Hayber'in fethi, Tebük Gazvesi ve Mekke'nin fethi ve son olarak da Hz. Ömer'in hilafeti yıllarında gerçekleştirilen Tuster fethine (h. 17/639) katılmış, bu fetih gerçekleştiğinde şehre ilk giren kişi olmuştur. Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmuş olan Muğaffel'in, Hz. Ömer gibi hassas ve dikkatli biri tarafından Basra halkına dini öğretmesi için gönderilmiş olması, onun hayatındaki istikamete ve kendisine duyulan güvene işaret etmektedir. Abdullah, muallim tayin edildiği Basra'ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.³⁷³

2.3.3. Sorun Algılama ve Çözme Kabiliyeti

2.3.3.1. Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670)

Ka'b b. Mâlik, Sahihayn'da açıklandığı gibi, doğum isminin Ebû Beşir olduğu ancak Hz. Peygamber tarafından "Ebû Abdillâh" olarak isimlendirildiği bir sahâbedir. Mâlik'in ünlü şair olan Ka'b'dan başka çocuğu yoktu.³⁷⁴

Akabe Biati'nda bulunmuş olsa da ancak Bedir Savaşı'na katılmamıştır. Uhud Savaşı ve sonraki savaflara katılmıştır ancak Tebük Savaşı'ndan geri kalmıştır. Tebük Savaşı ile ilgili olarak tövbesi kabul edilen üç kişiden biridir. el-Begavi tarafından İsmail b. Ka'b b. Mâlik'e dayandırılan bu bilgiler, Ka'b b. Mâlik'in yaşamını ve katıldığı savafları özetlemektedir.³⁷⁵

Peygamberimizin Medine'ye hicretinden sonra kurulan Medine İslâm Devleti'nin kurumlaşmasında da aktif roller almıştır. Hz. Peygamber, Medine'nin sınırlarını tespit etme görevini Kâ'b'a vermiş, o da belirli yerlere sınır taşları dikmek sûretiyle görevini yerine getirmiştir.³⁷⁶

³⁷² İsmail Lütfi Çakan, **Abdullah b. Muğaffel**, DİA, İstanbul, 1988, c.I, s. 119-120.

³⁷³ Metin Kara, **Abdullah b. Muğaffel'in Hayatı ve Rivâyetleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 83.

³⁷⁴ Kandemir, "**Kâ'b b. Mâlik**", DİA, XXIV/4.

³⁷⁵ Kandemir, M. Yaşar, "**Kâ'b b. Mâlik**", DİA, XXIV/5.

³⁷⁶ İbnü'l-Esîr, IV/247.

Ka'b b. Mâlik'in ölüm tarihi konusunda somut bir bilgi bulunmamaktadır. O, Hz. Osman'a bir mersiye yazmıştır. Ka'b b. Mâlik'in Hz. Ali ve Muaviye arasındaki savaşa katılıp katılmadığına dair bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklara göre Ka'b b. Mâlik, Muaviye'nin zamanında Şam'da öldüğü söylenmiştir. Ancak bu bilgi zayıf ve kesik bir rivayete dayanmaktadır.³⁷⁷

2.3.3.2. Abdullah b. Mes'ûd

Fakir bir ailenin çocuğu olduğu için İslâmiyet'e girmeden önce pek tanınmayan Abdullah b. Mes'ûd, çocukluğunda Ukbe b. Ebû Muayt'ın sürülerine çobanlık yaptı. Hz. Hatice ve Ali'den sonra İslâmiyet'i kabul eden üçüncü kişi olduğu söyleniyorsa da bizzat kendisi, altıncı müslüman olmaktan şeref duyduğunu belirtmektedir.³⁷⁸ Hz. Ömer'den önce Müslüman olmuştur. Müslüman olunca Hz. Peygamber'e olan bağlılığı nedeniyle yanından ayrılmamış ve onun şahsî hizmetkârı olmuştur. Mekke'de ilk defa, aleni olarak Kur'an'ı okuyan İbn Mes'ûd'dur.³⁷⁹ Müşriklerden korkmadan ve onlardan gelecek baskılara aldırmandan, Hz. Peygamber'den sonra Kâbe'de âşikâre Kur'an okuyan ilk sahâbî olan Abdullah b. Mes'ûd, aynı zamanda Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer aldı.³⁸⁰ Bundan dolayı da şiddetli tecavüzlere maruz kalmıştır. Bu nedenle de Habesistan'a ilk hicret edenlerden olmuştur. Medine'ye hicretinden sonra Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır. Bedir'de ağır yaralanan Ebû Cehl'in başını keserek Peygamber'e getirmiş ve Hz. Peygamberin takdirini kazanmıştır.³⁸¹

Abdullah b. Mes'ud, İslam'a yeni giren kimselere eğitim yoluyla Kur'an-ı öğretebilecek kimselerin en yeteneklisiydi.³⁸² Abdullah b. Mes'ûd, hadis ve Kur'an ilimlerinin yanı sıra fıkıh sahasında da önemli bir yere sahiptir. O, "Yemin ederim ki Allah'ın kitabında, nerede nâzil olduğunu bilmediğim bir sûre ve kimin hakkında indiğini bilmediğim bir ayet yoktur. Bununla birlikte Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen ulaşılabilir birinin var olduğunu bilsem hemen ayağına gider, ondan

³⁷⁷ el-Askalâni, **el-İsabe**, s. 343-344.

³⁷⁸ İsmail Cerrahoğlu, **Abdullah b. Mes'ûd**, DİA, İstanbul, 1988, c. I, s. 114-118.

³⁷⁹ M.Kemal Atik, "Abdullah b. Mes'ud ve Mushafının Kur'an Tarihindeki Yeri", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, sy. 5, s.1-64.

³⁸⁰ Cerrahoğlu, 1988, I/114-117.

³⁸¹ Atik, 2005, 1-64.

³⁸² Et-Tabakatu'l-Kübra, c.II, s. 342

faydalanırdım.”³⁸³ sözleriyle Kur’an-ı Kerîm ve ondan çıkarılacak hükümler konusundaki bilgisini ifade etmiştir.

Hz. Ömer halife olunca değişik kültürlere, farklı yaşayış ve değerlere sahip bulunan Kûfe’ye kazâ, eğitim ve öğretim hizmetlerini yürütmek üzere Abdullah b. Mes‘ûd’u görevlendirmesi onun nasıl bir eğitimci olduğunun kanıtıdır. Zira kendisini tamamıyla ilmî faaliyete vermiş bundan dolayı onun yetiştirdiği talebeler sayı ve kalite bakımından da diğerlerinden üstün olmuştur.³⁸⁴

---

³⁸³ Buhârî, Fezâ’ ilü’l-Ķur’ân, 8.

³⁸⁴ Cerrahoğlu, 1988, I/114-117.

SONUÇ

İnsanlık tarihine baktığımızda tarihi boyunca devletin, vazgeçilmez bir kurum olduğunu hemen her toplumun, devlet ve medeniyet, yetiştirdiği insanlarla ve onların doğru yerlerde istihdamı ile yaşayıp gelişme kaydettiğini görülmektedir.

Yönetimin en önemli ayağını yönetici oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikle ehliyet ve liyakatli kişilerin yönetici seçilmesi bu doğrultuda da yöneticinin insanları, doğru konumlara yerleştirip, zaman, iş ve kişi israfının engellenmesi mümkün olabilir. Zira devletlerin ve toplumların düzeni ve refahı ancak ehil kişilerin istihdamı ile mümkündür. Bu yüzden ki yapılacak görevlendirmelerde ve sorumluluk vermelerde görevlendirilecek kişilerde uygulanacak kriterler konusu, günümüzde de insan kaynakları yönetimi başlığıyla önemini ve tazeliğini halen korumaktadır.

Hz.Peygamber'in öncelikli vazifesi beyan olsa da; O, aynı zamanda bir yönetici, bazen bir kumandan, yeri geldiğinde bir kadı, hemen her zaman ve her yerde bir muallim, hatta kimi zaman da bir pazar denetçisi olarak karşımıza çıkmaktadır. O'nun örnek bir İslâm toplum oluşturması, vahyin ışığında gelişen otoritesi ve toplumunun ihtiyaç duyacağı; idarî, askerî, malî, yargı, eğitim, sağlık gibi hayatın tüm alanlarında yaptığı görevlendirmeler sayesinde mümkün olmuştur.

Müslümanların Medine'ye hicreti ile başlayan oluşumun lideri olan Hz.Peygamber, aynı zamanda İslâm tarihinde ilk yönetici olarak idarî bir düzen kurma çalışmalarını da adım adım uygulamış ve hayata geçirmiştir. Hz.Peygamber, devletin teşekkül etmesiyle Medine'deki inananların siyasî lideri/yöneticisi olmuş, bu çerçevede hükümler vermiş, yöneticiler atamış, savaşlar yapmış, ateşkes antlaşmaları imzalamış, devlet başkanlığı görevini yürütmüştür. Hatta bu süreçte Hz.Peygamber'in bu idarî yapının yöneticisi olarak kabiliyet ve gayretleri nispetinde çevresindekiler Ensar veya Muhacir ayrımı gözetmeksizin kendisini gerçekleştirebileceği imkânlar sunmuş, dolayısıyla Müslümanlara görevlendirme anlamında yarımadanın hiç de alışık olmadığı fırsat eşitliği tanımıştır. Hz.Peygamber'in İslâmî yönetim tecrübesinde hem dinî hem siyasî lider olarak icra ettiği faaliyetler, ihdas ettiği kurumlar ve merkezler ve bunların işleyişi emanet, ehliyet ve liyakat kavramlarıyla birlikte incelenmiştir. Hz.Peygamber'in atamalarda uyguladığı esaslara ilişkin şu ilkeler tespit edilmiştir:

Görevlendirmelerdeki temel prensip Kur'an'ın: "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder" (Nisâ 4/58) ayetinde belirtildiği üzere bir işe yapılacak görevlendirmeyi, tecrübeli, bilgili ve yetenekli olan liyakatli kişilere vermek temel prensip olmalıdır. Gerek göreve talip olan gerekse görevlendirme yetkisini elinde bulduran kimselerde ehliyet ve liyakat çok önemli bir konudur. Bir topluluğun, bir grubun ya da bir devletin düzgün ve doğru işleyişi bakımından bu konu son derece önem arz eder. Görev ve sorumlulukların ehil kişilere verilmediği ve atamalarda liyakat gözetilmediği durumlarda nepotizm, görevin kötüye kullanımı, rüşvet vb. durumlarla sıkça karşılaşılacağı ve süregelen düzenin bozulacağı aşikârdır.

Hz.Peygamber, yaptığı görevlendirmelerde ehliyet ve liyakate son derece önem verdiğini, ehil kişileri görevlendirdiğini hemen her yerde görebiliyoruz. Osman b.Talha'ya kabenin anahtarının verilmiş olması, Mus'ab b. Umeyr'i, Akabe'den sonra Medine'ye Kur'an öğretmeni ve tebliğci olarak göndermesi örneklerinde olduğu gibi.

Aynı görev için birden fazla ehil kişi olduğu durumlarda da Hz.Peygamber'in yaş, ekonomik durum, dini inanç ve hür-köle ayrımı yapmadığı anlaşılmaktadır. Daha on sekiz yaşındayken, içinde Hz. Ömer ve Hz. Ebûbekir'in de bulunduğu büyük bir orduyu komuta eden Üsâme b. Zeyd bu duruma bir örnektir. Başka bir örnek ise Hz.Peygamber'in kölelikten azat ettiği Zeyd b.Hârise'nin birçok seriyyede lider olarak görevlendirilmesidir. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere ehil kişiler arasında bir ayrımcılık yapılmamış, görevlendirmelerde adaletli davranılmıştır.

"Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Hem de sizi soylara ve kabilelere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız..." (Hucurât 49/13) ayetinden anlaşıldığı üzere insanlar farklı cinsiyet, ırk ve dillere sahip olarak yaratılmış olsalar da tanışıp anlaşarak bir toplum oluşturmaları istenmiştir. Hz.Peygamber, yaptığı görevlendirmelerde, insanların daha kolay kabullenmesi, başarı elde etme ihtimalinin yüksek olması gibi sebeplerden ötürü insanları kendi sosyal çevreleri ile uyumlu olacak şekilde mensubu oldukları kabileleriyle değerlendirmeye özen göstermiştir.

H.z.Peygamber, İslâm dinini tebliğ ile görevlendirilmişti. Tebliğ faaliyetleri ile İslâm toplumunun hızla büyümesi ve sınırların genişlemesi, yeni görevlendirmeleri gerekli kılmıştır. H.z.Peygamber, görevlendirmede yeni insanları kullanmanın yanı sıra, İslâmi prensiplere uyan eski görevlileri de aynı görevlerinde devam ettirerek istihdamlarını sağlamıştır. Zira toplum tarafından kabul edilmiş tecrübeli eski görevlilerin, geniş kitlelere ulaşma ve hizmet vermede verimli olacakları düşünülmüştür.

Bedevi bir toplumdan İslâm medeniyetini teşkil eden medeni bir toplumu inşa eden H.z.Peygamber, bütün Müslümanlar için örnek olmuştur. İnsan yetiştirme konusu da bu konulardan birisidir. H.z.Peygamber, eğitim ve öğretime katkıda bulunmak amacıyla insanları yetiştirmiş ve farklı işlerde görevlendirmiştir. Bu amaçla Hicret sonrası, yakını olmayan ve yoksul sahabiler için Mescid-i Nebevi’de özel yerler yaptırmıştır. Bu yapı zamanla bir eğitim kurumu halini almıştır. Bu yapılar sayesinde yetişen muallimler, daha sonra diğer kabile ve toplumlara tebliğ amacı ile gönderilmişlerdir

H.z.Peygamber’in, görevlendirmelerde gönüllülük esasıyla da görevlendirmeler yapmıştır. Kritik ve tehlikeli görevler ile kısa zamanlı vazifeler için Gönüllü kişiler içerisinde, yetenekli ve uygun olanları görevler için seçmiştir.

Bir işi yapmada kişinin kendi istek ve arzusu onu başarıya taşımada en büyük etkidir. Bir işteki isteksizlik de kişiyi başarısızlığa götüren en önemli sebeptir. H.z.Peygamber, görev verirken kişinin ehliyet ve kapasitesinin haricinde istekli olmasını da önemsemiştir.

İnsanların fiziksel ve kişisel özellikleri yaptıkları işlerle doğrudan etki edebilir. Örneğin cesaretli bir kişinin savaşta korkusuz bir şekilde çarpışması doğaldır. Yine Yüksek bir makamda bulunan kişinin de fiziksel özelliklerinin, kıyafetinin ve hitabetinin düzgün olması gerekir. H.z.Peygamber, bazı görevler için seçtiği kişiler için bu görevin ihtiyaç duyduğu fiziksel ve kişisel özelliklerin mevcut olmasını önemsemiştir.

Tüm önemli konularda istişare eden H.z.Peygamber’in görevlendirmeler konusunda hiç kimseye danışmadığını düşünmek elbette yanlış olur. Kur’an ’ın: “İş

hakkında onlarla istişare et” (Âl-i İmran 3/159) ayetinde de belirtildiği üzere nâs harici konularda ashâbıyla istişareyi önemsemiştir.

Bir işe gönüllü olmak ile bir göreve talep olmak birbiriyle karıştırılmaktadır. Oysa gönüllü olmak, belirlenmiş bir iş için aday olmak iken; görev talep etmek ise tanımlanmış bir görev olmadan vazife isteme durumudur. Hz.Peygamber, yetenek ve bilgi gerektiren, sorumluluğu fazla olan görevlerde, ehil olmayan kişilerin görev taleplerini geri çevirmiştir. Buradan hareketle bir görevin istemekle değil, ehil olunarak alınabileceğini söylenebilir.

H.z.Peygamber, insanla ilgili hemen her meselede kendisinden sonrakilere rehberlik yaparak kendisinden sonra uygulanabilecek prensip ve metotlar bırakmıştır. O uygulamalarından birisi de devlet yönetiminde yaptığı görevlendirmeler ve bu görevlendirmelerde uyguladığı liyakat esaslarıdır. Hz.Peygamber kurduğu İslâm Devletinin idamesi ve toplumunun ihtiyaç duyacağı bazı devlet işlerinin görülmesi için hayatın tüm alanlarında birçok görevlendirme yapmıştır. Bu görevlendirmelerinde araştırmamız boyunca tespit edilebilen kriterler ve elde edilen sonuçları özetle şöyle sıralamak mümkündür:

- Atamalarda ehliyet ve liyakati önceleyip, ayrıcalık ve ayrımcılıkları reddettiğini görülmektedir.
- Atamaları kişilerin bireysel yetenek ve kabiliyetleri, tecrübe, bilgi ve becerileri, istek ve yönelimlerini doğrultusunda çeşitli kategoriler içinde değerlendirerek yaptığı görülmektedir.
- Hz.Peygamber’in tüm önemli konularda ashâbıyla istişare ettiği gibi, görevlendirme konusunda da güvendiği insanlarla istişare etmiştir.
- Atamalarda ‘iş ehil olana verme’ prensibiyle o işte tecrübeli, bilgili ve yetenekli kişilere öncelik vermiştir. Sonrasında, ehil kişiler arasından seçim yaparken ayrımcılık gözetmemiştir.
- Görevlilerine en kolay uyum sağlayabilecekleri ve kabul görebilecekleri kendi sosyal çevrelerinde görevler vermiştir.
- Yetenek ve liyakat sahibi kişiler arasından, İslâm’ı öğrenmede istekli olanları öncelikli olarak değerlendirmiştir.

- Kişilerin, kılık kıyafet, yüz güzelliği ve hitabet gibi fiziksel ve kişisel özellikleri de görevlendirmelerinde etkili olmuştur.
- Tehlikeli bazı özel veya kısa süreli görevlendirmelerde, gönüllü olanların öncelikli olarak değerlendirmiştir.
- Atamaları görev tecrübesi olan kişilerden veya yeni yetiştirdiği ve tecrübe kazandırdığı ashâbı arasından yapmıştır.
- Câhiliye dönemindeki, görevlerin kabilelerce paylaşıldığı bir toplumsal düzeni zayıflatmış, liyakat, adalet, eğitim gibi yeni anlayışları hızla yerleşip görevler ve görevliler için yeni tanımlar oluşturmuştur.
- Hz.Peygamber'in atamalarında önemli bir hususta ehil olmadığı halde, kritik görev ve makamlara talip olanların taleplerini geri çevirmesidir.
- Hz.Peygamber'in görevlendireceği kişilerden liderlik yönü güçlü olanları, valilik, kumandanlık, nakiblik gibi görevlerde; sosyal zekâsı güçlü olanları, muallimlik, elçilik, tebliğ ve kadılık gibi görevlerde; sayısal zekâ sahiplerini, zekât âmili, sayım memuru, pazar görevlisi gibi görevlerde; fiziksel ve cesaret yönü güçlü olanları, askerlik, muhafızlık, casusluk gibi görevlerde vazifelendirmiştir.

Son söz olarak Hz.Peygamber'in atamalarda insan fitratını ve bireysel yeteneklerini yok saymayan, işi değil insanı yücelten bir anlayışla görevlendirmeler yaptığı, uyguladığı istihdam siyasetinin ve ilkelerinin, günümüz toplum ve medeniyetine katkı sağlayacak birçok cevheri içinde barındırdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid Ömer b. Ahmed Muhammed. **Mu‘cemü’l-Lugati’l-Arabiyyeti’l Muâsıra**. C. 4. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 2008.
- Ahıskalı, Muhammed. “Huzeyfe b. Yemân’ın Hz. Peygamberle Sırdaşlığı ve Münafıkları Bilme Meselesi”. **Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2022, s. 90-114.
- Akdoğan, Yalçın. **Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed (sas.)**. 1. baskı. Otto Yayınları, Ankara, 2021, s. 208.
- Aksu, Ali. “İslâm’da Da’vet ve Da’vet Kitapları Üzerine Bazı Mülâhazalar”. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** C. XII, sy. 2, 2008, s. 7-33.
- Akyüz, Vecdi. **Kur’ân’da Siyasî Kavramlar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Apak Âdem. **Amr b. el-Âs Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- Ali b. Hasan b. Asâkir. **Târîhu Medîneti Dimaşk**. C. LVI, 1415.
- Argun, Selim. “Hz. Peygamber’in (S) Sâsânîler’e Gönderdiği Elçisi Abdullah B. Huzâfe Es-Sehmî: Hayatı ve Diplomatik Faaliyetleri”, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VII, sy. 1 2020, s. 112-40.
- Aslan, Nasi. “Adalet Medeniyeti Üzerine”. **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sy. 28, 2016, s. 9-27.
- Atar, Fahreddin. **İslâm Adliye Teşkilatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1999.
- Atar, Fahreddin. **Kadı**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 66-69.
- Atar, Fahreddin; **Muharremât**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. XXXI. İstanbul, 2006.
- Avcı, Casim. **Muhammedü’l-Emin: Hz. Muhammed’in Peygamberlik Öncesi Hayatı**. Hayy Kitap, 2008.
- Ayverdi, İlham. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005.
- Arı, Mehmet Salih. **Üsâme b. Zeyd**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2012.
- Ahıskalı, Muhammed. “Huzeyfe b. Yemân’ın Hz. Peygamberle Sırdaşlığı ve Münafıkları Bilme Meselesi”. **Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2022, s. 90-114.
- Ağırman, Mustafa. “İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Hz. Peygamber Dönemi”. **Mekke Müşrikleriyle İlişkiler**, editör Mehmet Şeker, C. I. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Aytürk, Nihat. **H. Muhammed’in Yönetim ve Liderlik Sırları**. Akçağ Yayınları, İstanbul, 2016.

- Aydınlı, Osman. “Aşere-i Mübeşşere’den Ümmetin Emîni Ebu Ubeyde b. Cerrah”. **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları**, İstanbul, 2015, s. 226.
- Bağdatlı, Özlem. **İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.
- Başaran, Selman. **Huzeyfe b. Yemân**. C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1998.
- Büte, Mustafa. “Nepotizm’in Çalışanlar Üzerine Etkileri: Aile İşletmelerine Yönelik Bir Saha Araştırması”. **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**. C.VI, sy. 1, 2010, s.1-21.
- Bozkurt, Nebi. **Hâtub b. Ebû Beltea**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 444-445.
- Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. **Et-Târîhu’l-Kebîr**. C. II. Dâiretu’l-Meârifi’l-Usmaniyye, Haydarabad, 1952.
- Cerrahoğlu, İsmail. **Abdullah b. Mes‘ûd**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. I. İstanbul, 1988.
- Cide, Ömer. **H. Zeyd b. Sâbit**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2019.
- Çağrı, Mustafa. **Adalet**. C. I. Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 1998.
- Çakan, İsmail Lütfi. **Abdullah b. Muğaffel**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. I. İstanbul, 1988.
- Çakan, İsmail Lütfi. **Bekkâin**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.V İstanbul, 1992.
- Çakan, İsmail Lütfi ve Eroğlu, Muhammed. **Abdullah b. Abbas**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2003.
- Çağatay, Neşet. **İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.
- Çelik, Nizamettin. “Hz. Peygamber’in (sav) Diplomatik İlişkilerinin Mahiyeti ve Temel Hedefi”. **Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi**, sy. 2 (2019), s. 72-109.
- Demircan Adnan. **Akabe Bey’atları**, C. I. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Demircan Adnan. **Nebevî Direniş Hicret**. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Diñçer, Ömer. **Kamu Yönetimi Âdâbı: Geleneğin İzinde Modern Bir Siyasetnâme**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2019.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Cehşiyârî. **Kitâbü’l-Vüzerâ’ ve’l-Küttâb**, Mustafa el-Bâbî el-Halebi, Kahire,1980.
- Ebû Ömer Cemaletdin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdülber. **el-İstîfâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb**. C. IV, Dâru Nehdati Mısır, Kahire.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfi; **Kitabü’l-Haraç**. Çev. Ali Özek, 1. baskı, Akcağ Yayınları, İstanbul, 1973.

- Ebü'l-Hasen, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. **Ensâbü'l-Eşrâf “İslam Tarihinde Öncü Şahsiyetler**, Çev. Mehmet Akbaş ve Musa K. Yılmaz. 1.baskı. C. I, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2020.
- Ebü Zehre, Muhammed. **Son Peygamber Hz. Muhammed**. çev. Mehmet Keskin. C. IV. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Efendi, Süleyman Sırrı. **Makâsıd-İ Münciye Fî Siyeri Fahri'n-Nübüvve -Siyer-İ Nebi'de Kurtuluş Yolları**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2020.
- Efendioğlu, Mehmet. **Osman b. Talha**, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2007.
- El-A'zamî, Muhammed Mustafa. **Hız. Peygamber'in Kâtipleri (Kütübü'n-Nebi)**. çev. Durak Pasmaz. Erkam Yayınları, İstanbul, 2017.
- El- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd; **Ensâbü'l-Eşrâf**, Çev. Mehmet Akbaş, C. I, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- El-Ya'kubi, Ahmed b. Ebu Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn Vâdih. **Târîhu'l-Ya'kûbî**. c. II. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- El-Vakıdî, Ebü Muhammed b. Ömer b. Vakıd es-Sehmî. **Kitâbu'l Megâzî**. 3. baskı, Daru'l-Alemî, Beyrut, 1989.
- El-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. **El-Mevahibü'l-Ledünniyyebi'l-Minehi'l-Muhammediyye**. Çeviren Şair Abdülbaki. C. I-II. İstanbul: Hisar Yayınları, 1984.
- Erul Bünyamin. **Zeyd b. Sâbit**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XLIV, İstanbul, 2013, s. 321-322.
- Er, İbrahim Halil. **Hız. Muhammed'in (s.a.v.) Mektupları**. Mevsimler Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed; **Tehzîbü'l-Luga**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- Erkal, Mehmet. **“Âmil”**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. III. İstanbul, 1991.
- Eskicioğlu, Osman. **“İslâm ve Uluslararası Adalet”**. **Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- Fayda, Mustafa. **Bâzân**. C. V. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992.
- Fayda, Mustafa. **Ebnâ**. C. X. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1994.
- Fayda, Mustafa. **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2015.
- Fığlalı, Ethem Ruhi; **Ali**, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul, 1989.
- Güngör, Nurullah. **“İslam'ın İlk Yıllarında Liyakat İlkesi”**. **Ombudsman Akademik** C. VI, sy. 1, 2019.

- Gürman, Sadettin. **İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat**”. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2023.
- Hamidullah, Muhammed. **İslâm Peygamberi**. çev. Salih Tuğ. C. II. Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2003.
- Hamidullah, Muhammed, **İslam’da Devlet İdaresi**. çev. Hamdi Aktaş. Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hattab, Mahmud Şiyt. **Süferâü’n-Nebi**. C. I. Reyan, Beyrut, 1996.
- Hattab, Mahmut Şit. **Peygamber Ordusunun Tarihi**. çev. İhsan Süreyya Sırma. Pınar Yayınları, İstanbul, 1983.
- Hobbes, Thomas, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**. Çeviren Semih Lim. 15. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- İbn Abdîrabbih Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. **El-İkdü’l-Ferîd**. C. VIII, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. **es-Sîretü’n-Nebeviyye**. çev. Hasan Ege.Kahraman Yayınları, İstanbul, 2006.
- İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. **Lisânü’l-Arab**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1997.
- İbn’ül-Ferra, Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed; **Rüsülü’l-Mülûk ve men Yesluhu li’r-Risâleti ve’sSifâre**, Dârü’l-Kitâbi’l-Cedîd, Beyrut, 1993.
- İbnü’l-Mukaffa, Ebû Muhammed Abdullah el-Mubârek. **İslâm Siyaset Üslûbu**. Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınlar, İstanbul, 2018.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer; **Es-Sîretü’n-Nebeviyye**. C. III, Dâru’l-Mârife, Beyrut,1976.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî. **Kitâbü’s-Siyer ve’l-Megâzî**. 1. baskı. Dâru’l-Fikr, Beyrut,1978.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ el-Hafız. **El-Bidâye ve’n-Nihâye**. çev. Mehmet Keskin. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed. **Et-Tabakâtü’l-Kübrâ**. C. 10. Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- İbnu Hacer, El-Askalânî. **El-İsabe’den Seçkin Sahabeler**. çev. Seyfullah Erdoğan. Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2011.
- İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed., Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdü’l-Mevcûd. **Üsdü’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe**. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İpşirli, Mehmet. **Elçi**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XI. İstanbul, 1995
- Karan, Cumali; **Bedir Meydan Muharebesi**, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2021.

- Karagöz, İsmail. **Peygamberimiz ve Güven Toplumu**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara, 2017.
- Kalın, İbrahim. "Islam and Peace: A Preliminary Survey on the Sources of Peace in the Islamic Tradition". **İslam Araştırmaları Dergisi**, sy. 11 (2004), s. 1-37.
- Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**. C. III. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. **Ebû Mûsâ El-Eş'Arî**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.X. İstanbul, 1994.
- Kara, Metin. **Abdullah b. Muğaffel'in Hayatı ve Rivâyetleri**. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.
- Kandehlevî, Muhammed Yûsuf. **Hayâtü's-Sahâbe**. C. III. Haydarâbâd-Dekken, 1965.
- Kandemir, Yaşar. **Muâz b. Cebel**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXX, Ankara, 2020.
- Kapa, Mehmet Ali. "İlk İslâm Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî". **İSTEM**, sy. 30, 2017.
- Kazımcı, Ziya. **İslâm Kültürü ve Medeniyeti**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kutluay, İbrahim. "Zeyd b. Sâbit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğrenme Talimatı Verilmesi ile İlgili Rivâyetler Üzerine". **Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)** C. VII, sy. 2 (2009), s. 129-57.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir. **Et-Terâfibu'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetimi**. çev. Ahmet Özel. İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Khanfar, Wadah. **İlk Bahar Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma**. çev. Hasan Hacak ve Mehmet Yuşa Solak. Vadi Yayınları, 2021.
- Köksal, Asım. **İslâm Tarihi: Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet, Medine Devri**. C. III. İstanbul, 1987.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. **Kâtip**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXV, s. 49-52.
- Kiliç, Ünal. "Düşmanlarına Bile Merhametli Muhammed (Sav) (Savaşlar Çerçevesinde)". **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. C. XVII, sy. 2 (2013), s. 11-34.
- Kılıç, Ünal, **Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik**. Yediveren Kitap, Konya, 2004.
- Kılıç, Ünal, **Vali**, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2012.

- Mertoğlu, Suat M. **Vahiy Kâtibi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. XLII**, İstanbul, 2012.
- Mücteba, Uğur. “Asr-ı Saadette Sosyal Hayat”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**. Editör Vecdi Akyüz. C. I, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Önkal, Ahmet. “**Amr b. Âs**”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. III. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Önkal, Ahmet. “**Ca’fer b. Ebû Tâlib**”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul, 1992, s. 548-549.
- Önkal, Ahmet. “**Ebû Ubeyde b. Cerrâh**”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. X, İstanbul, 1994, s. 249-250.
- Önkal, Ahmet. “**Erkam b. Ebü’L-Erkam**”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XI, Ankara, 1995.
- Öz, Veysel. “İslam Tarihinin İlk Dönemlerinde Zekât Müessesesi”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, C. V, sy. 2 (2022), s. 241-253.
- Öztürk, Levent. **Necâşî Ashame**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXXII. İstanbul, 2006, s. 476-477.
- Palabıyık, M. Hanefi. “Cahiliye Dönemi ve İslâm’ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri”. **Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 27 (2007), s. 31-68.
- Sargon, Erdem ve Hulusi, Kılıç. **Abdullah b. Revâha**. C. I. İstanbul, 1988.
- Sarıçam, İbrahim. **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, 7. Baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- Sarıçam, İbrahim. **Hicâbe**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. XVII. İstanbul, 1998.
- Severcan, Şefaettin. **Din-Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi**, Fecr Yayınları, Ankara, 2019
- Sönmez Abidin. **Rasulullah’ın İslâm’a Davet Mektupları**. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2011.
- Sıbgatullah, Kaya. **Üç Gelenekte Devlet: Ütopya, Siyasetnâme, Yönetim Fıkhı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016.
- Sıddıki, Selim Afiye. **İslâm Devletinde Mali Yapı**. Çev. Rasim Özdenören. Fikir Yayınları, İstanbul.
- Siddiqui, Muhammad Yasin Mazhar. **Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)**. Islamic Publications, 1988.
- Stuart, Tannock. “The Problem of Education Based Discrimination”, **British Journal of Sociology of Education**, sy. 29 (2008), s. 439-4.
- Şahin, Nihat. “**Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî**”. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2020, (Yayınlanmış Doktora Tezi).
- Şen, Abdurrahim, **İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2020.

- Şenyayla, Gencal; “İslâm’ın İlk Şehit Elçisi: Hâris b. Umeyr”. **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VII. sy. 2 (2020), s. 1013-1034.
- Şimşek, Murat. **İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber’in İçtihad ve Tasarrufları**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara, 2021.
- Uraler, Aynur. **Mâriye**. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XXVIII, Ankara, 2003.
- Yardım, Ali. “**Dihye b. Halife**”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1994, s. 294.
- Yazıcı, Şehba, "Hz. Peygamber Döneminde Âmillik", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy. 3 (2018), s. 1-5.
- Yıldız, Mehmet. **Ebu Ubeyde Bin Cerrah**. Timaş Yayınları, Ankara, 2022.
- Yılmaz, Ali. “Hz. Muhammed’in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri; Osman B. Talha Örneği”. **İSTEM**, sy. 31 (2018): s. 1-20.
- Yılmaz, Metin. “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/Özel Koruma”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** C. XVII, sy. 17 (2004): s. 209-33.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. **Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1985.